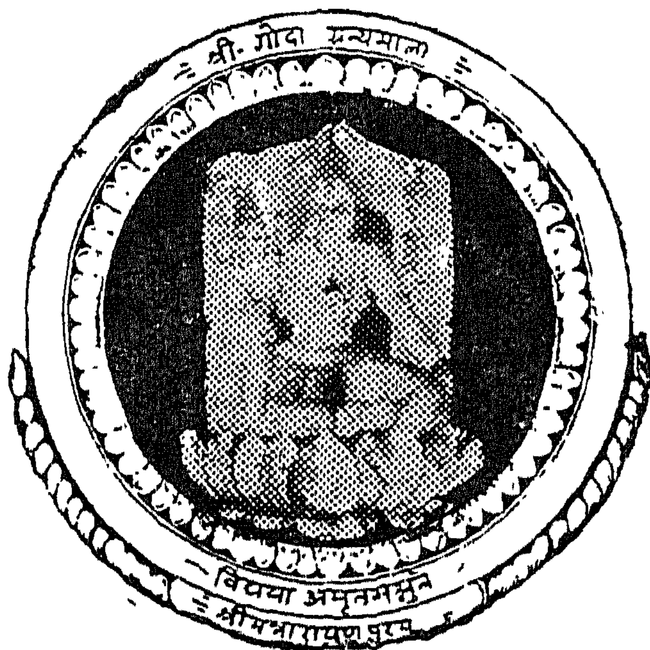
శ్రీ ర స్తు

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

తెలుగు వ్యాఖ్య

శ్రీమాన్. K. S. రామానుజాచార్యులు

సంస్కృత వ్యాఖ్య

శ్రీ మద్వరవరమునీంద్రుల గీతార్థ సంగ్రహ దీపిక

ప్రకాశకులు

శ్రీ గోదా గ్రంథమాల

ముసునూరు - 521 207

కృష్ణా జిల్లా.

శ్రీ గోదా గ్రంథమాల

శాస్త్ర వాఙ్మయము - సప్తమ కుసుమము

ప్రథమ ముద్రణ 1991

ప్రజోత్పత్తి మీనము

ప్రతులు 1000

వెల రు. **20-00**

ప్రాప్తిస్థానము

1. **K. S.** రామానుజాచార్యులు
   వానమామలై మఠము
   మూలాపేట - నెల్లూరు-3.

2. శ్రీ గోదా గ్రంథమాల
   ముసునూరు-521207. కృష్ణా జిల్లా.

3. శ్రీ జయలక్ష్మి పబ్లికేషన్స్
   కూకట్‌పల్లి (రామాలయం వద్ద)
   హైదరాబాద్. ఆం. ప్ర.

ముద్రణ
గోపీకృష్ణ ప్రింటర్స్
20/204, బ్రాహ్మణవీథి
మూలాపేట, నెల్లూరు-3.

వ్యవస్థాపకులు - ప్రకాశకులు
శ్రీ గోదా గ్రంథమాల
ముసునూరు
కృష్ణాజిల్లా.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ప్రజోత్పత్తి నవ వర్షాకాంక్ష!

శ్లో॥ ప్రజోత్పత్త్యాం సదా కృత్వా
యుష్మత్ క్లేశ ప్రణాశనమ్।
పాతు వో దివ్యకృపయా
గోదా శ్రీరంగనాయకీ॥

తే.గీ. ఈ ప్రజోత్పత్తి వర్షాన నింపుమీర
నాయు రారోగ్య శుభముల నందజేసి
పుత్రపౌత్రాది సంపద పొసగనిచ్చి
ప్రోచుగావుత మిమ్ము సదా భూమిపుత్రి

తే.గీ. గ్రంథమాలలో దివ్య ప్రబంధములను
వ్యాఖ్యతో ముద్రణము చేసివ్యాప్తి చేయఁ
దలచు మాయుద్యమమునకు తగిన రీతి
సాయపడగోరుచున్నాము, సరసు లెపుడు!

తే.గీ. గ్రంథమాలను నడపుట కష్టసాధ్య
మనెడి సూక్తిని మీరెద ననుభవించి
మాకు పుష్కల సహకార మందజేసి
భాగ్యవంతులు కండయ్య భక్తులార.

శ్రీ గోదా గ్రంథమాల

శ్రీరస్తు

ప్రార్థనా

జయతు జయతు దేవో దేవకీనన్దనోఽయం
జయతు జయతు కృష్ణో వృష్ణివంశప్రదీపః।
జయతు జయతు మేఘశ్యామలః కోమలాఙ్గో
జయతు జయతు పృథ్వీభారనాశో ముకున్దః ॥

జిహ్వే కీర్తయ కేశవం మురరిపుం చేతో భజ శ్రీధరం
పాణిద్వన్ద్వ సమర్చయాచ్యుతకథాః శ్రోత్రద్వయ త్వం శృణు।
కృష్ణం లోకయ లోచనద్వయ హరేర్గచ్ఛాఙ్ఘ్రియుగ్మాలయం
జిఘ్ర ఘ్రాణ ముకున్దపాదతులసీం మూర్ధన్న మాఽధోక్షజమ్ ॥

హే లోకా శ్శృణుత ప్రసూతిమరణవ్యాధే శ్చికిత్సా మిమాం
యోగజ్ఞా స్సముదాహరన్తి మునయో యాం యాజ్ఞవల్క్యాదయః।
అన్తర్జ్యోతి రమేయ మేక మమృతం కృష్ణాఖ్య మాపీయతాం
తత్పీతం పరమౌషధం వితనుతే నిర్వాణ మాత్యన్తికమ్ ॥

హే మర్త్యాః పరమం హితం శృణుత వో వక్ష్యామి సంక్షేపతః
సంసారార్ణవ మాపదూర్మిబహులం సమ్యక్ప్రవిశ్య స్థితాః।
నానాజ్ఞాన మపాస్య చేతసి నమో నారాయణాయేత్యముం
మన్త్రం సప్రణవం ప్రణామసహితం ప్రావర్తయధ్వం ముహుః ॥

కృష్ణో రక్షతు నో జగత్త్రయగురుః కృష్ణం నమస్యామ్యహం
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తస్మై నమః।
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహం
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వ మేత దఖిలం హే కృష్ణ రక్షస్వ మామ్ ॥

తత్త్వం ప్రసీద భగవన్ కురు మయ్యనాథే
విష్ణో కృపాం పరమ కారుణికః కిల త్వమ్।
సంసారసాగరనిమగ్న మనన్త దీన
ముద్ధర్తు మర్హసి హరే పురుషోత్తమోఽసి ॥

-○○○-

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

మనవి

ఊ

శ్లో॥ మల నిర్మోచనం పుంసాం జలస్నానం దినే దినే।
సకృద్గీతాఽంభసి స్నానం సంసార మల నాశనమ్ ॥

శ్లో॥ గీతా సుగీతా కర్తవ్యా కిమన్యైః శాస్త్రవిస్తరైః।
యా స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మాద్వినిస్సృతా ॥

శ్రీకృష్ణ భగవానుని గీతా గంగోదకమును లోకమున ప్రవహింపజేసి జన్మము చరితార్థము చేసికొనవలయు నను మా అభీష్టము ఎట్టకేలకు ఇంత కాలమునకు నెరవేరుచున్నది. దీనికి తగిన సర్వవిధ సహకార సంపదను చివరకు స్వరచిత వ్యాఖ్యను కూడ మాకు ప్రచురణకై అనుగ్రహించిన సుధీమణి ఉ. వే. ప్ర. శ్రీమాన్. కిడాంబి శ్రీనివాస రామానుజాచార్యులవారు. వారి అర్హతాఽధికారములను నావంటి సామాన్యుడు చర్చింపబూనుకొనుట సాహసమే గదా.

ఏతద్వ్యాఖ్యా రచనా ముద్రాపణాది కఠిన పరిశ్రమలతో అగకండ వారు నా ప్రార్థనపై మరొక అతి సాహస కార్యమును కూడ చేపట్టినారు. శ్రీభాష్యసార రచనా ముద్రాపణము అనునదే అది. సుమారు రెండు సంవత్సరములు అహోరాత్ర పరిశ్రమచేసి తన్మహా కార్యమునసైతము నెగ్గిన ఆ గురుపండితుని కఠోర కార్యజాతము నావంటి సామాన్య వ్యక్తికి అసాధ్యము - తిరుపతి దేవస్థానమునుండి తన్ముద్రణకై యథేష్ట ద్రవ్యమును సైతము సంపాదించి తెచ్చి మా కడుపులో చల్ల కదలకుండా చేసిన ఆ సాధుశీలుని ఋణము కేవలము మాటలతో తీర్చుకొనలేనిది. పోతనార్యుని ఈ కలకండ పలుకులతో మా గొంతుకూడా కలిపి పలుకుటయే మా పంతు అయినదిగదా. "దీనికిన్ నీకు ప్రత్యుపకృతిన్ గావింపగా నేర నంజలి గావించెద భూసురాన్వయమణీ సద్బంధు చింతామణీ."

గీతాముద్రణకు తగిన సంపద మాకెట్లు లభించునా అను మా ఘనత రచింతను తీర్చుటకై రసఘనమైన తమ ఆర్థిక కైంకర్యము అందించి "మా శుచః" అని పలుకుచు మా వెన్నుతట్టి నిలిచినవారు ఉదారశీలురు కొందరు. ఇట్టి అవకాశము అందించుటకై తన కటాక్షవీక్షణములను మాపై బరపినది ఆండాళ్‌తల్లి. ఆమె ఋణము ఎట్లు తీర్చుకొనుట. "ఋణం ప్రవృద్ధ మివ మే హృదయాన్నాపసర్పతి" గదా.

ఇక నీ గ్రంథ పారయణోపక్రమణమునకై తహతహ లాడు చున్న విజ్ఞలోకమునకు స్వాగతసత్కారము నందించుచు సెలవు తీసికొందునా మరి.

శ్లో॥ సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ।
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః॥

శ్రీరస్తు

శ్రీకృష్ణ పరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ మద్వరవర మునయే నమః

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

తృతీయ షట్కము

త్రయోదశాధ్యాయము — క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ విభాగయోగము.

అర్జున ఉవాచ :—

శ్లో॥ ప్రకృతిం పురుషం చైవ క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ మేవ చ।
ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామి జ్ఞానం జ్ఞేయం చ కేశవ॥

తా -: కేశవ; ప్రకృతి పురుషుడు క్షేత్రము క్షేత్రజ్ఞుడు జ్ఞానము జ్ఞేయము అను వీనిని తెలియగోరుచున్నాను.

ప్రథమ షట్కమునందు భగవద్గీతా శాస్త్రమునకు ఉపోద్ఘాత రూపమైన పార్థునియందలి అస్థాన స్నేహ కారుణ్యాదికమునకు నివర్తకము; భగవత్ప్రాప్తి సాధనమైన భక్తియోగమునకు అంగము; ఆత్మస్వరూప యాథాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వకమైన కర్మయోగముచే సాధ్యము అయిన ప్రత్యగాత్మ దర్శనము విశదముగ ప్రతిపాదింపబడినది.

ద్వితీయ షట్కమునందు పరమ ప్రాప్య మగు భగవత్ప్రాప్తికి ఉపాయమైన భక్తియోగము విశదముగ ప్రతిపాదింపబడినది. ఇక ఈ తృతీయ షట్కమునందు తొలి రెండు షట్కములయందు వర్ణింపబడిన విషయములే సవిమర్శముగ నిరూపింపబడుచున్నవి. తొలుత త్రయోదశాధ్యాయమున పూర్వము "గతాసూ నగతాసూంశ్చ" (భగ-2-11.) అని ప్రారంభించి ప్రతిపాదింపబడిన "శరీరము-ఆత్మ" అను వీని తత్త్వము విశదీకరింపబడుచున్నది.

శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ :-

శ్లో॥ ఇదం శరీరం కౌన్తేయ! క్షేత్ర మిత్యభిధీయతే।
ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః; క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః॥ 1

అర్థ :- కౌంతేయ = అర్జునా; ఇదం=ఈ; శరీరం = శరీరము; క్షేత్రం + ఇతి=క్షేత్రము అని; అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది ఏతత్=ఈ శరీరమును; యః=ఎవడు; వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాడో; తం=అట్టివానిని; తత్ + విదః=ఆత్మ స్వరూపము నెఱింగినవారు; క్షేత్రజ్ఞః + ఇతి=క్షేత్రజ్ఞుడు అని; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు.

తా -: ఆత్మతత్త్వమును తెలిసినవారు ఈ శరీరమును "క్షేత్రము" అని; దీనిని చక్కగ తెలిసినవానిని "క్షేత్రజ్ఞుడు" అని చెప్పుచున్నారు.

అథ త్రయోదశోధ్యాయః

దీపికా-: అథ ప్రథమ షట్కే శాస్త్రావతరణోపోద్ఘాతభూత పార్థగతాఽస్థానస్నేహ కారుణ్యాది నివృత్తి హేతుభూత భగవత్ప్రాప్త్యుపాయభూత భక్తియోగాంగభూత మాత్మయాథాత్మ్యానుసంధానపూర్వక కర్మయోగ సాధ్యం ప్రత్యగాత్మనో దర్శనం సపరికర ముక్తం। ద్వితీయ షట్కే చ తదంగిభూతో భగవత్ప్రాప్త్యుపాయభూత భక్తియోగ స్సపరికరః ప్రతిపాదితః। ఇదానీం తృతీయ షట్కే షట్క ద్వయోదిత మర్థ జాతం విశోధయిష్యన్ - ఆదౌ - గతాసూ నగతాసూంశ్చేత్యాదినా ప్రతిపాదితం శరీరాత్మ తత్త్వం విశోధయితుం భగవానువాచ —

హే కౌంతేయ। ఇదం=దేవోఽహం మనుష్యోహ మిత్యహ మర్థ సామా నాధికరణ్యేన ప్రతీయమానం శరీరం। క్షేత్రమితి=కర్మబీజ ఫలోత్పత్తి హేతుత్వాత్ క్షేత్రమితి। అభిధీయతే=ఆత్మ యాథాత్మ్య విద్భిః ప్రతిపాద్యతే। ఏతత్=శరీరాఖ్యం క్షేత్రం; యః వేత్తి=జానాతి; క్షేత్రజ్ఞ ఇతి, వేద్యాత్ క్షేత్రాద్వేదితాఽన్య ఇతి ప్రాహుః; వదన్తి। యథా కేదారిణా=క్షేత్ర మహం జానామీత్యుక్తే జ్ఞేయాత్ క్షేత్రాత్తత్‌జ్ఞాతాఽన్యః ప్రతీయతే, ఏవం శరీర మహం జానామీత్యనుభవేన జ్ఞేయాచ్ఛరీరాత్తజ్ఞాతాఽన్యః - జ్ఞాతుశ్చ జ్ఞేయం శరీర మన్యదితి స్ఫుటం జ్ఞాయతే। తతఏవ - దేవోఽహం మనుష్యోహం ఇత్యాద్యనుభవో వ్యవినాభూత శరీరశరీరి భావ నిబంధనః యోగ సహ కృత మనోగోచరతయా కేవల చేతసా తదనవభాసేన మోహక ప్రకృతి సన్నిధాన దోషేణ కర్మబలేనాపి లౌకికానాం దేహాత్మా భేద ప్రతీతి రూప ఇతి భావః ॥ 1 ॥

శ్లో॥ క్షేత్రజ్ఞఞ్చాపి మాం విద్ధి; సర్వక్షేత్రేషు భారత।
క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం యత్తజ్జ్ఞానం మతం మమ ॥ 2

అర్థ -: హే భారత=ఓ అర్జునా; సర్వక్షేత్రేషు=సకల శరీరముల యందు "ఉండునట్టి"; క్షేత్రజ్ఞం చ + అపి=జీవునికూడ; మాం=నన్నుగా విద్ధి=ఎఱుగుము. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః=శరీరము యొక్కయు, ఆత్మ యొక్కయు; జ్ఞానమ్=తెలియుట; యత్=ఏది కలదో; తత్=అదియే జ్ఞానం=ఉత్తమమైన జ్ఞానము అని; మమ=నాకు; మతం=అభిమతము.

తా -: ఓ అర్జున; సమస్త శరీరములయందు ఉండు జీవుడును నేనే కావున జీవుని గూర్చియు అతని శరీరమును గూర్చియు తెలిసికొనుటయే ఉత్తమమైన జ్ఞాన మని నా అభిమతము.

ఇచట "క్షేత్రజ్ఞం చాఽపి మాం విద్ధి" అనుటచేత క్షేత్రము కూడ పరమాత్మయే అని స్పష్ట మగుచున్నది. వాస్తవమున క్షేత్రము

క్షేత్రజ్ఞుడు పరమాత్మకంటెను భిన్నులు - ఇట్టితరి భగవంతుడు 'ఆ రెండును నేనే' అనుట ఎట్లు పొసగును ? అని సందేహము కలుగవచ్చును - భగవంతుడు చేతనాఽచేతన శరీరకుడు చేతనాఽచేతనాఽంతర్యామి అగుటచే 'చేతనాఽచేతనములు నా యొక్క ప్రకృతి' అనియు "చేతనాఽచేతనములు నేనే" అనియు రెండువిధముల చెప్పవచ్చును. "దేవదత్తుడు లావుగా ఉన్నాడు-దేవదత్తుని శరీరమును చూడు. ఎంత లావుగా ఉన్నదో" అను రెండు వ్యవహారములు యుక్తములే కదా. కావున ఈ శరీర శరీరిభావ సంబంధముచే చేతనాఽచేతనములతో పరమాత్మకు అద్వైతమును ఉపనిషత్తులు భగవద్గీతయు బోధించుచున్న వని విశిష్టాద్వైత సిద్ధాన్తము.

దీపికా :- ఏవం జ్ఞేయత్వేన జ్ఞాతృత్వేన చాఽత్యంత వివిక్తయోరేవ క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః 'భూమి రాపోనలో వాయు' రిత్యాది సప్తమాధ్యాయాది సిద్ధ స్వశేషత్వ ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన స్వస్మాదపి వివిక్తతాం జ్ఞాపయ న్నేతద్వివేక జ్ఞానం ప్రశంసతి -

హే భారత ! సర్వక్షేత్రేషు=సర్వేషు శరీరేషు । క్షేత్రజ్ఞం చాపి=అత్ర జాతా వేకవచనం, క్షేత్రజ్ఞాన్ సర్వానపీత్యర్థః । మాం=మదాత్మకాన్ । విద్ధి, 'అపి' శబ్దాత్ క్షేత్రాణ్యపి మదాత్మకాని విద్ధీతి గమ్యతే । యథా సర్వాణి శరీరాణి శరీరిణా మవినాభావేన విశేషణతయా, దేవోఽహం మనుష్యోఽహం-ఇత్యాది సామానాధి కరణ్యేన అను భూయంతే, తథా క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రుభయోరపి పూర్వోక్తరీత్యా మదవినాభావేన క్షేత్రజ్ఞం మాం విద్ధి-క్షేత్రం చ మాం విద్ధీత్యాది సామానాధికరణ్య నిర్దేశా వుపపన్నావితి భావః । ఏవం-క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః=చేతనా చేతనయోః । యత్ జ్ఞానం=పరస్పర వివిక్తతయా మచ్ఛేషతయా చ యత్ జ్ఞానం తత్-జ్ఞానం మమ మతం । జ్ఞానం ముక్తి హేతుత్వాద్వేదవత్తన్మమాభిప్రేతం ప్రశస్తజ్ఞానం । అన్యత్తు వృధా పాండిత్య మితి భావః । తథాచోక్తం - "తత్కర్మ యన్న బంధాయ సా విద్యా యా విముక్తయే" ఇతి । యద్యపి - "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి ।" "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తత

స్తేనాపస్పృతత్వ మేతి" ఇత్యాది కేవలభేదశ్రుతయః "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం స ఆత్మా. తత్త్వమసి" "అహం బ్రహ్మాస్మి" ఇత్యాద్యభేదశ్రుతయ శ్చాపాతతః పరస్పర విరుద్ధాః ప్రతీయంతే, తథాపి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యస్య పృథివీ శరీరం; "య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరం "ఇత్యాదినా సమస్తచిదచిద్వర్గస్య పరమాత్మశరీరతా ముపపాద్య, "ఏష సర్వభూతాంతరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి నారాయణస్య శరీరిత్వం చాఽభిధాయ సామానాధికరణ్య శ్రుతీనాం భేదశ్రుతీనాం చ శరీరశరీరిభావ మాదాయైకకంఠ్యస్య మమాఽభిమతతయా మచ్ఛరీర తయా వివిక్తతయా జ్ఞాన మేవ ప్రశస్తమితి భావః ॥2॥

శ్లో॥ తత్క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ; యద్వికారి యతశ్చ యత్।
సచ యో యత్ప్రభావశ్చ; తత్సమాసేన మే శృణు॥ 3

అర్థ-: తత్ క్షేత్రం=ఆ శరీరము; యత్+చ=ఏ ద్రవ్యమైనదో; యాదృక్+చ=ఎటువంటిదో: యత్ వికారి=ఏయే పరిణామములుగలదియో; యతః+చ=ఎందుకొరకో; యత్=ఏదియో—సః+చ=అ జీవుడును, యః=ఎవడో; యత్ ప్రభావః=ఏయే ప్రభావములు గలవాడో; తత్=దానిని; సమాసేన= సంగ్రహముగ; మే=నావలన; శృణు=వినుము.

తా-: ఆ శరీరము ఎట్టి ద్రవ్యము?: వేనికి ఆశ్రయము?. దాని పరిణామములు ఎట్టివి?. అది ఎందుకొఱకు ఏర్పడినది?. దాని స్వరూప మేమి?- ఇట్లే ఆ జీవుడును ఏ స్వరూపము గలవాడు?. అతని ప్రభావము ఎట్టిది?. అను ఈ విషయములను సంగ్రహముగా చెప్పెదను. వినుము.

దీపికా-: క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ జ్ఞానమేవ ప్రపంచయతి. తత్-శరీరాత్మకం। క్షేత్రం। యత్=యత్ ద్రవ్యం। యాదృక్చ=జడోపాదానకం- అజడోపాదానకంవేతి యావత్, యేషా మాశ్రయభూత మిత్యర్థః। యద్వికారి=యద్వికార యుక్తం యే చాస్య వికారా ఇత్యర్థః యతః=యస్మాత్ప్రయోజనాత్,

యత్రప్రయోజన సిద్ధ్యర్థముత్పన్న మిత్యర్థః।యత్=యత్స్వరూప మిత్యర్థః। జడద్రవ్యసంఘాత ఏకదేశోవేత్యర్థః।సచ=క్షేత్రజ్ఞః। యః=యత్స్వరూపః। యత్రప్రభావశ్చ=ప్రకృష్టా భావాః ప్రభావాః।యే ప్రభావా యస్య సః- యత్రప్రభావః=యైర్యైస్స్వభావై ర్యుక్త ఇత్యర్థః।తత్-సర్వం।సమాసేన=సంక్షేపేణ। మే=।మత్తః।శృణు=అకర్ణయ।శృణ్వితి సావధానతాద్యోతనాయ ॥3॥

శ్లో॥ ఋషిభిర్బహుధా గీతం;ఛందోభి ర్వివిధైః పృథక్।
బ్రహ్మసూత్ర పదైశ్చైవ; హేతుమద్భి ర్వినిశ్చితైః॥ 4

అర్థ-: ఋషిభిః=ఋషులచేతను;వివిధైః=అనేక విధములైన;ఛందోభిః=వేదములచేతను; హేతుమద్భిః=హేతువులతోకూడినవియు;వినిశ్చితైః= నిశ్చితార్థములు గలవియునైన; బ్రహ్మసూత్ర పదైః+చ+ఏవ=బ్రహ్మసూత్రము లనెడి పదములచేతను; బహుధా=అనేకవిధములుగా; పృథక్= వేర్వేరుగా; గీతమ్=వర్ణింపబడినది.

తా-: ఋషులచేతను వేదములచేతను హేతుబద్ధముగ అర్థనిర్ణయము గావించు బ్రహ్మసూత్రములచేతను అనేకవిధములుగా శరీరము ఆత్మ భిన్న స్వరూపస్వభావములు గలవి అని నిర్ణయింపబడినది. ఆ విషయమునే సంగ్రహముగ తెలిపెదను-వినుము.

దీపికా-: కుత్ర విస్తరేణోక్తస్య భవతా సంక్షేపణ కథన మిత్యత్రాహ-

ఋషిభిః=పరశరాదిభిః।బహుధా=బహుభిః ప్రకారైః।గీతం=క్షీరనీరవదతిదుర్వివేచతయా బహువిధం వివేచిత మిత్యర్థః। వివిధైః=ఋగ్యజుస్సామాది బహుప్రకారైః।ఛందోభిః=వేదైశ్చ।పృథక్=అసంకీర్ణం యథాతథా। గీతం। హేతుమద్భిః=స్వాభిమతార్థసాధక యుక్తిసంపన్నైః। వినిశ్చితైః= విశేషేణ నిశ్చితార్థైః। బ్రహ్మసూత్రపదైః-బ్రహ్మసూత్రాణి బ్రహ్మసూచకాని, పదాని-పద్యతే=బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగితయా ప్రతిపద్యతే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞతత్త్వ

మేభి రితి పదాని, బ్రహ్మసూత్రాణి చ తాని పదాని చ బ్రహ్మసూత్రపదాని, తైః। గీతం "న వియ దశ్రుతేః" "నాత్మా శ్రుతేః" ఇత్యాదినా క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞతత్త్వే భేదే నోపాదాయ "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః" ఇత్యాదినా తత్స్వ వర్త్యత్వోపపాదనా దిత్యర్థః।ఏవభూతం తత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ మాహాత్మ్యం సమాసేన శృణ్వితి పూర్వేణాఽన్వయః ॥4॥

శ్లో॥ మహాభూతా న్యహంకారో;బుద్ధి రవ్యక్త మేవ చ।
ఇంద్రియాణి దశై కం చ;పంచ చేంద్రియ గోచరాః॥ 5

అర్థ-: మహాభూతాని =పంచమహాభూతములు; అహంకారః =భూతాది యైన అహంకారతత్త్వము; బుద్ధిః =మహత్తత్త్వము; అవ్యక్తః+ఏవ చ= మూలప్రకృతియు;దశ =పది;ఏకంచ =ఒకటియు నైన;ఇంద్రియాణి =ఇంద్రియములు; ఇంద్రియ గోచరాః =ఇంద్రియములకు విషయములైన;పంచ చ =శబ్దాదులు అయిదును.

దీపికా-: అథ భగవానేవ తత్ క్షేత్రమితి స్వేనైవోపదిష్టా నర్థాన్వివేచయతి-

ఏతత్ క్షేత్రం = శరీరాత్మకం క్షేత్రం।మహాభూతాని = పృథివ్యాదీని పంచ అహంకారః = తత్కారణప్రకృతి పరిణామవిశేషః। బుద్ధిః = మహత్తత్త్వం। అవ్యక్త మేవ చ =ప్రకృత్యాద్యాకాశపర్యంత జడమయ మిత్యర్థః। అనేన యదతి ప్రథమార్ధనిష్టోఽంశో వివేచితః। ద్వితీయం యాదృగిత్యేతదంశం వివేచయతి। దశ-జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియాత్మకాని ఇంద్రియాణి। ఏకం చ మనశ్చ। పంచ ఇంద్రియ గోచరాశ్చ =ఇంద్రియ విషయాశ్శబ్దాదయశ్చ। ఏతద్రూపం క్షేత్ర మిత్యన్వయః, తదాశ్రయభూత మిత్యర్థః ॥5॥

శ్లో॥ ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖం దుఃఖం సంఘాతశ్చేతనాధృతిః
ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్॥ 6

అర్థ-: ఇచ్ఛా=కోరిక, ద్వేషః=ద్వేషము సుఖం=సుఖము, దుఃఖం=దుఃఖము; చేతన+ఆధృతిః=జీవాత్మల సుఖదుఃఖాది భోగమునకు ఆధారమైన;

సంఘాతం:=పంచభూతముల సంయోగము; క్షేత్రం=క్షేత్రము అనబడుచున్నది. ఏతత్=(ఇట్లు)ఈ క్షేత్రము; సవికారం=(దాని)కార్యములతో సహ; సమాసేన= సంగ్రహముగ; ఉదాహృతం= చెప్పబడినది.

తా॥-: పృథివి అప్పు వాయువు తేజస్సు ఆకాశము అనెడి పంచ మహాభూతములు భూతాదియగు అహంకారంతత్త్వము మహత్తత్త్వము మూలప్రకృతి త్వక్ (చర్మము) చక్షుస్ శ్రోత్ర జిహ్వ ఘ్రాణములు అనెడి అయిదు జ్ఞానేంద్రియములు వాక్ పాణి పాద పాయు ఉపస్థలు అనెడి అయిదు కర్మేంద్రియములు మనస్సు (మనస్సుతో కలిపి ఇంద్రియములు పదునొకండు) శబ్ద స్పర్శ రూప రస గంధములు అనెడి అయిదు ఇంద్రియముల విషయములు ఇచ్ఛాద్వేషములు-సుఖదుఃఖములు- జీవులు సుఖదుఃఖాదుల ననుభవించుటకు ఆధారమైన పంచభూత సంయోగమును 'క్షేత్రము' అనబడుచున్నది. ఇట్లు క్షేత్రమును గూర్చియు క్షేత్ర కార్యములను గూర్చియు సంగ్రహముగ తెలిపితిని- ఇచట-

1. "మహాభూతా న్యహంకారో బుద్ధి రవ్యక్త మేవ చ" అని శరీరారంభక ద్రవ్యములు
2. 'ఇంద్రియాణి దశైకం చ పంచ చేంద్రియ గోచరాః॥ అని శరీరము నాశ్రయించియుండు తత్త్వములు
3. 'ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖం" అని క్షేత్రకార్యములు
4. చేతనాధృతిః' అని శరీర ప్రయోజనము
5. 'సంఘాతః' అని శరీరస్వరూపము చెప్పబడినవి - కావున 'తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్' అను అయిదు ప్రశ్నలకు సమాధానము లభించినది

దీపికా-: యద్వికారీతి తృతీయాంశం వివేచయితి (ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖం దుఃఖ మితి) తత్ క్షేత్రం ఏతత్కార్య మిత్యర్థః। యదితి నిర్దిష్టం పంచమాంశం వివేచయితి (సంఘాత ఇతి) పూర్వోక్త జడ సంఘాత రూపం తత్

తత్ క్షేత్ర మిత్యర్థః।యత ఇత్యుద్దిష్టం చతుర్థ మంశం వివేచయతి (చేతనాధృతి రితి). చేతనస్య=భోక్తు రాత్మనః, ఆధృతిః=ఆధారః।సుఖదుః ఖానుభవార్థమయనభూతం తత్ క్షేత్ర మిత్యన్వయః।అనేక శరీరస్య సుఖదుః ఖానుభవ ఏవ ప్రయోజన మిత్యుక్తం భవతి। ఏవం ఏతత్ క్షేత్రం। సమా సేన=సంక్షేపేణ। సవికారం - సకార్యం సస్వభావం చ। ఉదాహృతం=ఉప న్యస్తమ్ ॥6॥

శ్లో॥ అమానిత్వ మదంభిత్వ, మహింసా క్షాన్తి రార్జవమ్।
ఆచార్యోపాసనం శౌచం స్థైర్య మాత్మవినిగ్రహః॥ 7

అర్థ-: అమానిత్వం=గర్వము లేకుండుట; అదంభిత్వం=డంభము లేకుండుట; అహింసా=పరులను హింసింపకుండుట; క్షాంతిః=ఓర్పు; ఆర్జ వం=ఋజువర్తనము; ఆచార్య + ఉపాసనం=ఆచార్యుని సేవించుట; శౌచం=పరిశుద్ధత; స్థైర్యం=స్థిరత్వము; ఆత్మ వినిగ్రహః=మనోనిగ్రహము

దీపికా-: అథ క్షేత్రకార్యేష్వాత్మజ్ఞాన సాధనతయోపాదేయాన్ గుణా నాహ-

అమానిత్వం - మానః - విద్యావిత్తాఽభిజనాది జనితగర్వః, తద్రహి తత్వం। అదంభిత్వం-దంభః-ధార్మికత్వ యశఃప్రయోజనతయా ధర్మాను ష్ఠానం, తద్రహితత్వం। అహింసా=మనో వాక్కాయైః పరపీడాఽనాచరణం। క్షాంతిః=పరైః పీడ్యమానస్యాపి తాన్ ప్రతి ద్వేషరహితత్వం।ఆర్జవం=వాఙ్మ నఃకాయానా మేకరూపతా। ఆచార్యోపాసనం=ఆత్మజ్ఞాన ప్రదాయి న్యాచా ర్యే ప్రణిపాత పరిప్రశ్న సేవాది నిరతత్వం। శౌచం=అశుచిత్వ రాహిత్యం। రాగాదికం మనసోఽశుచిత్వం, అనృతంవాచోఽశుచిత్వం, అభక్ష్య భక్షణాది కం కాయస్యాశుచిత్వం, తద్రహితత్వ మిత్యర్థః। స్థైర్యం-అధ్యాత్మశాస్త్రోక్తే ష్వర్థేషు నిశ్చలత్వం। ఆత్మవినిగ్రహః-ఆత్మనః=మనసః, వినిగ్రహః=ప్రత్య గాత్మ వ్యతిరిక్తవిషయేభ్యో నివర్తనం ॥7॥

శ్లో॥ ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్య; మనహంకార ఏవ చ।
జన్మమృత్యు జరా వ్యాధి; దుఃఖ దోషానుదర్శనమ్॥ 8

అర్థ-: ఇంద్రియ + అర్థేషు = చక్షురాదీంద్రియములకు సంబంధించిన రూపాదివిషయములయందు. వైరాగ్యం = వైరాగ్యము; అనహంకారః + ఏవ చ = దేహాత్మాఽభిమానము లేకుండుటయు; జన్మ........దోష + అనుదర్శనం = జన్మము మృత్యువు జర వ్యాధి- వీనియందలి దుఃఖము అనెడి దోషమును దర్శించుట. ఈ జన్మాదులు శరీరసంబంధముచే ఏర్పడునవి.

దీపికా-: ఇంద్రియార్థేషు - ఇంద్రియాణాం = చక్షురాదీనాం, అర్థేషు = విషయేషు రూపాదిషు సాంస్పర్శికేషు। వైరాగ్యం = సదోషత్వానుసంధానేన విరక్తిః। అనహంకారః = దేహాత్మాభిమాన రహితత్వం। ఇదముపలక్షణం. అస్వే స్వత్వబుద్ధిరహితత్వ మప్యనేన సంగృహీతం। జన్మమృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖ దోషాను దర్శనం-జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధిషు శరీరసంబంధిషు దుఃఖరూపస్య దోషస్య, అనుదర్శనం = పునః పునరాలోచనం ॥8॥

శ్లో॥ అసక్తి రనభిష్వంగః పుత్రదార గృహాదిషు।
నిత్యం చ సమచిత్తత్వ మిష్టాఽనిష్టోపపత్తిషు॥ 9

అర్థ-: అసక్తిః = (గృహారామ క్షేత్రాదులయందు) ఆసక్తి లేకుండుట; పుత్రదారగృహ + ఆదిషు = పుత్రులు భార్య గృహము మున్నగువానియందు; అనభిష్వంగః = అతిప్రీతి లేకుండుట; ఇష్ట + అనిష్ట + ఉపపత్తిషు = ఇష్టములు అనిష్టములు (మన సంకల్పముచే) ప్రాప్తించినపుడు; నిత్యం = ఎల్లపుడు; సమచిత్తత్వం చ = హర్షోద్వేగములు లేని మనస్సు కలిగియుండుట.

దీపికా-: అసక్తిః = గృహారామ క్షేత్రాదిష్వాభిమానకే ష్వాసక్తి రహితత్వం। నను గృహాద్యుపకరణేషు సంగవిరహే కథం గృహస్థ ధర్మనిష్పత్తిరిత్య త్రాహ (అనభిష్వంగ ఇతి) పుత్రదారగృహాదిషు అనభిష్వంగః = శాస్త్రోక్తధర్మ సాధనత్వేన వినా స్వభోగ సాధనత్వానుసంధానేనాఽతిప్రీతి రహితత్వ మిత్యర్థః। ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు-ఇష్టానిష్టానాం సాంకల్పికానాం, ఉపపత్తిషు = ప్రాప్తిషు నిత్యం। సమచిత్తత్వం చ = ఏకరూప చిత్తత్వం చ, హర్షోద్వేగరహితత్వం చేతియావత్ ॥9॥

శ్లో॥ మయి చానన్యయోగేన, భక్తి రవ్యభిచారిణీ।
వివిక్తదేశసేవిత్వ; మరతి ర్జనసంసది॥ 10

అర్థ॥-: మయి= సర్వేశ్వరుడవైన నాయందు; అనన్యయోగేన= ప్రయోజనాంతరస్పర్శలేని యోగముచే; అవ్యభిచారిణీ= అతిస్థిరమైన; భక్తిః + చ= భక్తియు; వివిక్త దేశసేవిత్వం =పవిత్రమైన ఏకాంత ప్రదేశమున వసించుట; జనసంసది =జనసముదాయము (గల ప్రదేశము)న; అరతిః= ప్రీతి లేకుండుట.

దీపికా-: అనన్యయోగేన - అన్యయోగః-ప్రయోజనాంతర స్పర్శః, తదభావేన। మయి= సర్వేశ్వరే। అవ్యభిచారిణీ - న వ్యభిచరితుం-దేవతాంతరం స్ప్రష్టుం, శీలమస్యా ఇత్యవ్యభిచారిణీ= అతిస్థిరా భక్తిశ్చ;వివిక్త దేశ సేవిత్వం= పవిత్రదేశ సేవిత్వం। జనసంసది= అసాత్త్వికసభాయాం, అరతిః= అప్రీతిః ॥10॥

శ్లో॥ అధ్యాత్మ జ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థచిన్తనమ్।
ఏతజ్జ్ఞాన మితి ప్రోక్త మజ్ఞానం యదతోఽన్యథా॥ 11

అర్థ-: అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం= ఆత్మజ్ఞానమున నిష్ఠ కలిగియుండుట; తత్త్వజ్ఞాన + అర్థచింతనం= ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానముకొఱకు చింతించుట; ఏతత్ =ఇది; జ్ఞానం + ఇతి= జ్ఞానము అని; ప్రోక్తం= చెప్పబడినది; అతః= దీనికంటే; అన్యథా= భిన్నముగా; యత్= ఏదిగలదో (మానిత్వదంభిత్వాదికము) తత్= అది; అజ్ఞానం= అజ్ఞానము.

తా-: అమానిత్వము మొదలు తత్త్వజ్ఞానార్థ చింతనమువరకు గల గుణములు ఆత్మజ్ఞాన సాధకములు. వీనికంటె వ్యతిరిక్తములైన మానిత్వ దంభిత్వాదులు ఆత్మజ్ఞాన విరోధులు. ఇచట జ్ఞానము అనగా ఆత్మజ్ఞాన సాధకము అని యర్థము. (జ్ఞాయతే అనేనేతి జ్ఞానమ్)

దీపికా-: అధ్యాత్మజ్ఞాన నిత్యత్వం = ఆత్మని = వివిక్తాత్మవిషయే, యజ్ఞానం త దధ్యాత్మజ్ఞానం, తస్మి న్నిత్యత్వం=తదేకనిష్ఠత్వం। తత్త్వ జ్ఞానార్థ చింతనం - తత్త్వజ్ఞానం=ప్రత్యగాత్మ యాత్మథాజ్ఞానం, అర్థః=ప్రయోజనం, యస్య తత్, ఏవం భూతం చింతనం=ఆలోచనం। ఏతత్=అమానిత్వాది ప్రత్యగాత్మాలోచన పర్యంతం క్షేత్రకార్యజాతం।జ్ఞానమితి=జ్ఞాయతే ప్రత్యగాత్మతత్త్వ మనేనేతి జ్ఞానం-ప్రత్యగాత్మ జ్ఞానసాధనం,తదితి।ప్రోక్తం అతః=తస్మాత్।అన్యథా=అన్యత్।యత్=క్షేత్రకార్యం మానిత్వ దంభిత్వాది।తత్।అజ్ఞానం=ఆత్మజ్ఞాన విరోధీత్యర్థః ॥11॥

శ్లో॥ జ్ఞేయం యత్త త్ప్రవక్ష్యామి; యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే।,
అనాది మత్పరం బ్రహ్మ; న సత్త న్నాఽసదుచ్యతే॥ 12

అర్థ-: జ్ఞేయం=అమానిత్వాది గుణములచే పొందదగినదైన,యత్=ఏ జీవాత్మ స్వరూపము గలదో; తత్=దానిని, ప్రవక్ష్యామి=విశదీకరింతును. యత్=దేనిని; జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; అమృతం=జరామరణాది రహితమైన పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును; అశ్నుతే=పొందుచున్నాడో-తత్=అది; అనాది=ఉత్పత్తి వినాశములు లేనిది. మత్+పరం=నేనే శేషిగా గలది(నాకేశేషభూత మైనది)- బ్రహ్మ=బృహత్త్వ గుణము గలది. (అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానము గలది). న సత్=కార్యదశ లేనిదిగను; న+అసత్=కారణదశ లేనిదిగను; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: అమానిత్వాది గుణములచే పొందదగిన జీవాత్మస్వరూపమును చక్కగా తెలిసికొనినచో జరామరణాదిరహితము భగవచ్ఛేషభూతము అపరిచ్ఛిన జ్ఞానానన్దైక స్వరూపము కార్యకారణ దశాశూన్యము అయిన పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందును.

దీపికా-: పూర్వం "క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్జ్ఞానం యత్తత్ జ్ఞానం మతం మమే"తి జ్ఞేయతయా ప్రక్రాంతయోః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోర్మధ్యే క్షేత్రస్వరూపం శోధితం. అథాఽవశిష్టస్య వేదితుః స్వరూపం శోధయతి-

జ్ఞేయం=ఉక్తా౽మానిత్వాదిభిః క్షేత్ర వివిక్తతయా వేద్యం। యత్=ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం తత్। ప్రవక్ష్యామి=ప్రకృష్టం యథాతథా కథయిష్యామి। ఏవం శ్రోతు స్సావధానతా ద్యోతనాయ ప్రవక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ ఆదరాతిశయాయ ఫలం నిర్దిశతి (యదితి) యత్=ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం। జ్ఞాత్వా=తత్త్వతో విజ్ఞాయ। అమృతం=జరామరణాది విరహితం పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపం। అశ్నుతే=ప్రాప్నోతి। అనాది-న విద్యతే ఆదిః=ఉత్పత్తిః యస్య తత్। ఇద ముపలక్షణం। అనంతమపి। మత్పరం=అహమేవ, పరః=శేషీ యస్య తత్, మచ్ఛేషభూత మిత్యర్థః। అనేన సప్తమాధ్యాయే "ఇత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరాం। జీవభూతా" మిత్యత్ర 'మే' ఇతి షష్ఠ్యా నిర్దిష్ట స్సంబంధ శ్శేషత్వరూప ఇతి శోధితం భవతి। బ్రహ్మ=సంసార దశాయాం కర్మణా సంకోచేపి - 'సచానన్త్యాయ కల్పత' ఇతి శ్రుతి సిద్ధా౽పరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన స్వభావం। న సత్=కర్మకృత కార్యావస్థావత్త్వే౽పి స్వరూపతః కార్యావస్థా రహితం। నా౽సత్=కారణావస్థారహితం చ। ఉచ్యతే='న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి'దిత్యాది శ్రుతిభి రిత్యర్థః ॥ 12 ॥

శ్లో॥ సర్వతః పాణిపాదం త త్సర్వతో౽క్షి శిరోముఖమ్ ।
సర్వతశ్శ్రుతిమల్లోకే సర్వ మావృత్య తిష్ఠతి ॥ 13

అర్థ-: తత్=ఆ పరిశుద్ధమైన జీవాత్మ స్వరూపము; సర్వతః=అంతట; పాణిపాదం=చేతులు కాళ్ళు కలది-సర్వతః=అంతట; అక్షి శిరః+ముఖం=నేత్రములు శిరస్సు ముఖము గలది. సర్వతః=అంతట; శ్రుతిమత్=చెవులు గలది; లోకే=లోకమునందు; సర్వం=సమస్తమును; ఆవృత్య=వ్యాపించి; తిష్ఠత్=ఉన్నది.

తా-: ముక్తిదశయందు జీవాత్మ పరమాత్మతో పరమ సామ్యమును పొందుటచే కరణ కళేబరములు లేకున్నను వాని కార్యముల నన్నింటిని చేయగలిగియుండును. అసంకుచిత జ్ఞానావిర్భావముచే అంతట వ్యాపించియుండును. జగత్సృష్ట్యాది కర్తృత్వము తప్ప తక్కిన అన్ని గుణములు పరమాత్మతో సమానముగ గలిగియుండునని భావము.

దీపికా-: తత్=పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపం। సర్వతః పాణిపాదం-సర్వతః-సర్వేషు దేశేషు, పాణయః పాదాశ్చ-యస్య తత్। అత్ర పాణిపాద గ్రహణం కర్మేంద్రియ మాత్రోపలక్షణం। సర్వ దేశగత కర్మేంద్రియ కార్యశక్త మిత్యర్థః। సర్వతోఽక్షిశిరోముఖం-సర్వతః=సర్వదేశేషు, అక్షీణి=శిరాంసి ముఖాని చ యస్య తత్। సర్వతః=సర్వదేశేషు। శ్రుతిమత్=శ్రోత్రయుక్తం। అత్రాఽక్షి శ్రుతి గ్రహణం జ్ఞానేంద్రియ మాత్రోపలక్షణం। సర్వదేశవ్యాపి సర్వ జ్ఞానేంద్రియ మూర్ధముఖాది కార్య శక్తమిత్యర్థః। అతఏవ। లోకే। సర్వం=విషయ జాతం। ఆవృత్య=జ్ఞానద్వారాఽధిష్ఠాయ। తిష్ఠతి। అయం భావః-యథా 'అపాణి పాదో జవనో గ్రహీతా' 'పశ్యత్యచక్షుస్స శృణోత్యకర్ణః' ఇతి కర్మేంద్రియ జ్ఞానేంద్రియా ద్యభావేఽపి పరమాత్మా తత్కార్యశక్త ఇత్యుపపన్నం, తథా జీవస్యాపి ముక్తిదశాయాం 'నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతీ'తి శ్రుత్యా 'మమ సాధర్మ్య మాగతా' ఇతి వక్ష్యమాణ స్వసూక్త్యా చ జగద్వ్యాపార వర్జ సర్వశక్త్యాది ప్రతిపాదనేన, "స చానంత్యాయ కల్పత" ఇతి వ్యాపక జ్ఞానావిర్భావోక్త్యా చ పరమాత్మవత్సర్వ వస్తుజాత వ్యాప్తి ర్యుక్తైవేతి ॥ 13 ॥

శ్లో॥ సర్వేంద్రియ గుణాభాసం సర్వేంద్రియ వివర్జితమ్।
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ, నిర్గుణం గుణ భోక్తృ చ॥ 14

అర్థ-: సర్వ+ఇంద్రియ గుణ=ఆభాసం=(ఆ పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపము) చక్షురాది సకలేంద్రియ వృత్తులచేతను విషయములను తెలిసికొన సమర్థమైనది; సర్వ+ఇంద్రియ వివర్జితం=చక్షురాది సకలేంద్రియములు లేనిది, (ఇంద్రియ వ్యాపారములు లేకయే విషయములను గ్రహింపగలది). అసక్తం=(దేవాది దేహములతో) సంబంధము లేనిది- సర్వభృత్+చ+ఏవ=దేవాది సమస్త దేహములను ధరింపసమర్థమైనది. నిర్గుణం=స్వభావతః సత్త్వాది గుణములతో సంబంధము లేనిది - గుణభోక్తృ చ=సంసార దశయందు సత్త్వాదిగుణములను అనుభవించునదియు నైయున్నది.

తా-: పరిశుద్ధ జీవాత్మ స్వరూపము ఇంద్రియముల సంబంధము ఉన్నను లేకున్నను విషయములను గ్రహింపగలిగినది వాస్తవమున దానికి

దేహాది సంబంధము లేకున్నను దేవాది దేహములను ధరించునది. సత్త్వాది గుణములతో సంబంధము లేనిదైనను సంసారదశయందు వానిని అనుభవించునది. ఇంద్రియములతోను దేవాది దేహములతోను సత్త్వాది గుణములతోను జీవాత్మకు కర్మమూలకముగా సంబంధము ఏర్పడుచున్నది అని భావము.

దీపికా-: సర్వేన్ద్రియగుణాభాసం-సర్వేషాం - విషయాణాం, ఇంద్రియగుణైః=చక్షురాది వృత్తిభిః, అభాసః=ప్రకాశః, యస్య తత్; ఇంద్రియ వృత్తిభిరపి విషయాన్ జ్ఞాతుం సమర్ధ మిత్యర్ధః।సర్వేంద్రియ వివర్జితం-స్వభావత స్సర్వేంద్రియై ర్వివర్జితం।ఇంద్రియవ్యాపార నైరపేక్ష్యేణాపి సర్వ సాక్షాత్కార సమర్ధ మిత్యర్థః। అసక్తం=స్వభావతో దేవాది దేహసంగరహిత మిత్యర్థః।అథాపి।సర్వభృచ్చైవ - ఐచ్ఛిక దేవాది సర్వదేహ భరణసమర్థం చైవ 'స ఏకధాభవతి ద్విధా భవతీ' త్యాదిశ్రుతేః; నిర్గుణం - స్వభావతో గుణసంబంధ రహితం.గుణకార్య ప్రాకృతభోగ రహిత మిత్యర్థః।అథాపి।గుణ భోక్తృ చ-సంసారదశాయాం కర్మాధీన ప్రాకృత గుణభోగ సమర్థం చేత్యర్థః।

శ్లో॥ బహి రన్తశ్చ భూతానా మచరం చర మేవ చ।
సూక్ష్మత్వా త్త దవిజ్ఞేయం; దూరస్థం చాన్తికే చ తత్॥ 15

అర్ధ-: భూతానాం= (ఆ పరిశుద్ధాత్మస్వరూపము) పంచభూతములయొక్క; బహిః=వెలుపల; అంతః+చ=లోపలను (గలదు). అచరం=(స్వభావతః) చలనము లేనిది - చరం+ఏవ చ=దేహసంబంధముచే (చలించునదియును) తత్=ఆ ఆత్మస్వరూపము; సూక్ష్మత్వాత్=మిక్కిలి సూక్ష్మమైన దగుటవలన;అవిజ్ఞేయం=(శరీరమున ఉన్నను.)తెలియ శక్యముకానిది. తత్= ఆ ఆత్మతత్త్వము; దూరస్థం=(అమానిత్వాది గుణములు లేనివారికి) దూరమున నుండునది. అంతికే చ=(ఆ గుణములు గలవారికి)సమీపమున నుండునదియును.

తా-: జీవాత్మ పృథివ్యాది పంచభూతముల (శరీరముల) వెలుపల లోపల నుండును. శరీరసంబంధము ఉన్నపుడు చలనముగలిగియు అది

లేనపుడు చలనము లేకయు ఉండును. శరీరమునందు ఉన్నను అది (యోగులకుతప్ప) సామాన్యులకు భాసింపదు-అమానిత్వాది గుణములు గల వారికి సులభ గ్రాహ్యముగను అవి లేనివారికి దుర్గ్రహముగను ఉండును.

దీపికా-: తత్=వివిక్తాత్మ తత్త్వం। భూతానాం=పృథివ్యాదీనాం। బహిః=బహిర్దేశే। వర్తతే। పృథివ్యాదీని భూతాని విహాయాఽశరీరం బహిస్తిష్ఠతీత్యర్థః। అంతశ్చవర్తతే "జక్షత్క్రీడన్ రమమాణ స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వే"త్యుక్తప్రకారేణ స్వేచ్ఛయా ప్రాకృత భూతాంతర్వర్తిత్వేనాపి తిష్ఠతీత్యర్థః। తథా స్వభావతః అచరం చ। చర మేవ చ-దేహిత్వ దశాయాం చర మేవ చ। తత్-ఏవం సర్వశక్తి సర్వజ్ఞమపి వివిక్తాత్మ స్వరూపం। సూక్ష్మత్వాత్=శరీరే వర్తమానత్వే వ్యతి సూక్ష్మత్వాత్। అవిజ్ఞేయం=యోగాఽసంస్కృత మనోభి స్సంసారిభిః పృథక్త్వేన దుర్విభావ్యం। అతఏవ। తత్, దూరస్థం=అమానిత్వాది గుణవిరహిణాం యోజనతోఽవ్యంతరిత మివ తిష్ఠతి। తదేవ। అంతికే చ=అమానిత్వాది గుణోపేతానామతిసన్నిధౌ భవతి ॥ 15 ॥

శ్లో॥ అవిభక్తం చ భూతేషు; విభక్త మివ చ స్థితమ్।
భూతభర్తృ చ తజ్జ్ఞేయం; గ్రసిష్ణు ప్రభవిష్ణు చ॥

అర్థ-: **భూతేషు**=శరీరములయందు, **అవిభక్తం చ**=(జ్ఞాతృత్వరూపముచే) ఒకే రీతిగ నుండునదియు. విభక్తం+ఇవ=(ఈ విషయము తెలియనివారికి దేవాద్యాకారములచే నానారూపముల) విభజింపబడినదానివలె; స్థితం చ=ఉండునదియునైన; తత్=ఆ జీవతత్త్వము; భూతభర్తృ=భూతములను (శరీరరూపమున పరిణమించిన పృథివ్యాది భూతములను) భరించునదిగ (పోషించునదిగ) గ్రసిష్ణు=(ఆ భూత వికారములైన అన్నాదులను) గ్రసించునదిగ; ప్రభవిష్ణు చ=(ఆ గ్రసింపబడిన అన్నాదులను శుక్లాది రూపమున) ప్రభవింపజేయునదిగను, జ్ఞేయం=తెలియదగియున్నది.

తా-: జీవతత్త్వము అన్ని శరీరములయందును ఒకే రూపమున నుండును - అనగా జ్ఞానైకాకారముగా నుండును. కాని ఈ విషయము

తెలియనివారికి అది దేవ మనుష్యాధి రూపములతో నానావిధములుగ ఉన్న ట్లు స్ఫురించును. పంచభూత వికారములైన శరీరములను ధరించునది. అన్నాదులను గ్రసించునది పునరుత్పత్తికై భుజింపబడిన అన్నాదులను శుక్లాదిరూపమున పరిణమింపజేయునదియు ఈ జీవతత్త్వమే.

దీపికా-: భూతేషు=శరీరాత్మనా పరిణతేషు పృథివ్యాదిషు। అవిభక్తం చ=విదుషాం జ్ఞాతృత్వైకాకారత యైకరూపం। విభక్త మివ చ=అవిదుషాం-దేవోఽహం మనుష్యోఽహ మిత్యాదినా దేవాద్యాకారేణ నానారూప మివ చ స్థితం। ఏవం విలక్షణం శుద్ధరూప ముపవర్ణ్య విశిష్ట రూపస్యాపి క్షేత్రజ్ఞస్య ప్రకరణారంభ ఇవ క్షేత్రా ద్భేదం దర్శయతి (భూతేతి) తత్=జీవతత్త్వం। భూతభర్తృ=భూతానాం=శరీరాత్మనా పరిణతానాం పృథివ్యాదీనాం। భర్తృ=పోషకం। జ్ఞేయం=జ్ఞాతుం శక్యం। అనేన పోష్యా త్పోషకస్య భేద స్సిద్ధః। గ్రసిష్ణు=ఆత్మనా పరిణతానాం భూతానాం గ్రసనశీలం। జ్ఞేయం। అనేన గ్రస్యమానాద్ గ్రసితు ర్భేదః। ప్రభవిష్ణు చ=భక్షితానాం రూపాంతరేణోత్పాదనం ప్రభవః, తచ్ఛీలం=తత్కారణం చ=జ్ఞేయం। అన్నాదీనాం పరిణామా దపృథ్గాంతరం తత్కారణ మాత్మతత్త్వమితి సిద్ధ్యతి। మృతశరీరే భరణ గ్రసన ప్రభవానా మదర్శనం తేషాం జీవైకహేతుకత్వా దిత్యవగంతవ్యమ్ ॥16॥

శ్లో॥ జ్యోతిషా మపి తజ్జ్యోతి; స్తమసః పర ముచ్యతే।
జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం; హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్॥ 17

అర్థ-: తత్ = ఆ జీవతత్త్వము; జ్యోతిషాం+అపి=సూర్యాది జ్యోతిస్సులకును; జ్యోతిః=ప్రకాశకము. తమసః=మూలప్రకృతికంటెను; పరం=భిన్నమైనదిగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. జ్ఞానం=జ్ఞానైకాకార మైనదియు; జ్ఞానగమ్యం=ఆత్మజ్ఞాన సాధనములైన అమానిత్వాదులచే పొందదగినదియు; జ్ఞేయం=తెలిసికొనదగినదియు; సర్వస్య=సమస్త ప్రాణులయొక్క; హృది=హృదయమున - విష్ఠితం=విశేషించి సన్నిహితమై యుండునదియు నగుచున్నది.

తా-: సూర్యాది జ్యోతిస్సులు పదార్థములను ప్రకాశింపజేయగా అట్టి సూర్యాదిజ్యోతిస్సులను కూడ ప్రకాశింపజేయునది ఆత్మతత్త్వము - అది

మూలప్రకృతికంటె భిన్నమైనది. జ్ఞానైకాకారము - అవశ్యము తెలియదగినది. అమానిత్వాది సాధనములచే పొందదగినది - సకలప్రాణుల హృదయములయందు భోక్తగ స్వస్వరూపముతో నుండునది.

దీపికా-: తత్=ఆత్మతత్త్వం। జ్యోతిషా మపి = ప్రకాశకానాం - దీపాదిత్యాదీనా మపి। జ్యోతిః=ప్రకాశకం. దీపాఽదిత్యాదిః స్వప్రభాద్వారా ఘటాదిక మివ ప్రభాస్థానీయ స్వజ్ఞానద్వారా దీపాదిత్యాదికమ ప్యాత్మా ప్రకాశయ తీత్యర్థః। తమసః=మూలప్రకృతేః। పరం=విశిక్తం ఉచ్యతే=ఆత్మతత్త్వవిద్భిః ప్రతిపాద్యతే। అత ఏవ। జ్ఞానగమ్యం=జ్ఞాయతే ఆత్మతత్త్వ మేభిరితి జ్ఞానాని=జ్ఞానసాధనాని,అమానిత్వాదీని, తై ర్గమ్యం=ప్రాప్యం। జ్ఞానం=జ్ఞానైకాకారం। జ్ఞేయం=అనుసంధేయం। సర్వస్య=లోకస్య। హృది=హృద్దేశే। విష్ఠితం=విశేషేణ సన్నిహితం ॥17॥

శ్లో॥ ఇతి క్షేత్రం తథా జ్ఞానం, జ్ఞేయం చోక్తం సమాసతః।
మద్భక్త ఏత ద్విజ్ఞాయ; మద్భావా యోపపద్యతే॥ 18

అర్థ-: ఇతి=ఇట్లు, క్షేత్రం= శరీరతత్త్వము. జ్ఞానం= ఆత్మజ్ఞానసాధనమైన అమానిత్వాదికము, తథా=అట్లు; జ్ఞేయం చ=జీవయాథాత్మ్యము సమాసతః= సంగ్రహముగ; ఉక్తం=చెప్పబడినది ఏతత్=ఈ మూడింటిని= విజ్ఞాయ= తెలిసికొని; మత్+భక్తః= నా భక్తుడైనవాడు; మత్+భావాయ= నా స్వభావమును (అసంసారిత్వము) పొందుటకు; ఉపపద్యతే= తగినవాడగుచున్నాడు.

తా-: శరీరము ఆత్మ ఆత్మప్రాప్తి సాధనము అను ఈ మూడింటి యథార్థ స్వరూపమును చక్కగా తెలిసినవాడు భగవద్భక్తుడై మోక్షార్హుడు అగుచున్నాడు.

దీపికా-: క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ యాథాత్మ్య ముపసంహర న్నుక్తస్య ఫలం దర్శయతి-

ఇతి =పూర్వోక్త రీత్యా। క్షేత్రం= శరీరతత్త్వం। తథా। జ్ఞానం= జ్ఞాయతే ఆత్మతత్త్వ మనేనేతి జ్ఞానం - అమానిత్వా ద్యాత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానసాధనం।జ్ఞేయం చ =క్షేత్రజ్ఞతత్త్వం చ। సమాసతః =సంక్షేపేణ। ఉక్తం।ఏతత్ = త్రితయం। విజ్ఞాయ। మద్భక్తః=వివిక్తాత్మజ్ఞానానుకూల భక్తిమాన్। మద్భావాయ=మమ యోభావః - స్వభావః - అసంసారిత్వం, తస్మై। ఉపపద్యతే= ఉపపన్నో భవతి। తతస్త్రితయ జ్ఞానేన ముక్తియోగ్యో భవతీత్యర్థః ॥18॥

శ్లో॥ ప్రకృతిం పురుషం చైవ, విద్ధ్యనాదీ ఉభా వపి।
వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ; విద్ధి ప్రకృతి సంభవాన్॥ 19

అర్థ-: ప్రకృతిం=ప్రకృతిని; పురుషం చ+ఏవ=జ్ఞాతయైన ఆత్మను; ఉభౌ+అపి= (అన్యోఽన్యము కలిసియున్న ఈ) రెంటిని, అనాదీ=అనాదిగా (కలిసి) ఉన్నవానినిగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము. వికారాన్+చ= (బంధహేతువులైన ఇచ్ఛాద్వేషాది) దోషములను; గుణాన్+చ+ఏవ=అమానిత్వాది గుణములను; ప్రకృతి సంభవాన్=ప్రకృతి(శరీరము) వలన కలిగినవానినిగ; విద్ధి=ఎఱుగుము.

తా-: అనాదిగ ఈ ప్రకృతి పురుషులు కలిసియుండి పరస్పరము సహకరించుకొనుచున్నారు. ప్రకృతి శరీరరూపమున పరిణమించి పురుషునిలో రాగద్వేషాదులను కలిగించి బంధహేతువు- అమానిత్వాది సద్గుణములను కలిగించి మోక్షహేతువు అగుచున్నది.

దీపికా-: అథాత్యంత వివిక్తయోః ప్రకృత్యాత్మనో రనాది సంసర్గ తత్కార్య భేదాం శ్చాహ-

ప్రకృతిం త్రిగుణాత్మికాం మాయాం। పురుషం చైవ=జ్ఞాతారం చైవ। ఏతా వుభావపి। అనాదీ విద్ధి - ఇతరేతరయోగపర శ్చకారః,పరస్పరం సంసృష్టతయైవానాదీ జానీహి। వికారాన్- =బంధహేతూ నిచ్ఛా ద్వేష సుఖ దుఃఖాత్మకాన్ దోషాన్। గుణాన్-ముక్తి హేతూ నమానిత్వాదీంశ్చ। ప్రకృతిసంభవాన్। విద్ధి। పురుషేణానాదికాల సంసృష్టాఽనాదిక్షేత్ర ప్రవాహరూపేణ పరి

ణతా ప్రకృతి రేవ పురుషస్య బంధార్థ మిచ్ఛాద్వేష సుఖ దుఃఖాత్మకాన్ వికారా నపవర్గార్థ మమానిత్వాదీన్ (గుణాంశ్చ) కల్పయతీ త్యర్థః ॥19॥

శ్లో॥ కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిరు చ్యతే।
పురుష స్సుఖదుఃఖానాం; భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే॥ 20

అర్థ-: ప్రకృతిః=(పురుషాధిష్ఠితమైన) ప్రకృతి. కార్యకారణ కర్తృత్వే= (తన కార్యమైన) శరీరము ఇంద్రియములు తమ తమ విధులను నిర్వర్తించుటలో; హేతుః=హేతువుగ, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. పురుషః=ప్రకృతిని అధిష్ఠించిన పురుషుడు; సుఖదుఃఖానాం=సుఖదుఃఖములను; భోక్తృత్వే=అనుభవించుటలో; హేతుః=హేతువుగ, ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా-: జీవాధిష్ఠితమైన ప్రకృతి శరీరముగ పరిణమించి శరీరము ఇంద్రియములు వాని పనులను నిర్వర్తించుటకు కారణ మగుచున్నది. ఇట్లే ప్రకృతిని అధిష్ఠించిన జీవుడు సుఖదుఃఖానుభోక్త అగుచున్నాడు.

దీపికా-: నను జడాయాః ప్రకృతేః కథ మేవం శక్తి రిత్యత అహ-

ప్రకృతిః=గుణత్రయమయీ మాయా। కార్యకారణకర్తృత్వే-కార్యం= శరీరం, కారణాని=మనః ప్రభృత్యేకాదశేంద్రియాణి, తేషాం, కర్తృత్వే। హేతుః=ఆశ్రయతయా ప్రయోజక భూతః। ఉచ్యతే=ప్రతిపాద్యతే। శరీరేంద్రియరూపేణ పరిణతా భోక్తృపురుషాధిష్ఠితా ప్రకృతిరేవ భోగసాధన శరీరేంద్రియ వ్యాపారాశయభూతేత్యర్థః. ననుప్రకృతేరేవ భోగసాధన క్రియాశ్రయత్వే భోక్తృత్వ మపి తస్యా ఏవస్యా దిత్యత్రాహ (పురుషఇతి) పురుషః=ప్రకృత్యధిష్ఠాతా చేతనః। సుఖదుఃఖానాం=శరీరేంద్రియ జన్యానామిత్యర్థః।భోక్తృత్వే=తదనురూపే భోగే। హేతుః=ఆశ్రయః। ఉచ్యతే। పరస్పర సంసృష్టయోః ప్రకృతి పురుషయో ర్మధ్యే జడాయాః ప్రకృతేః భోగసాధన క్రియా ప్రయోజకత్వం తదధిష్ఠాతు శ్చేతనస్య - శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి న్యాయేన క్రియాఫలభోక్తృత్వం చేత్యర్థః।అనేన క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః కార్య భేదశ్చోక్త ఇతి వేదితవ్యమ్ ॥20॥

శ్లో॥ పురుషః ప్రకృతిస్థో హి; భుంక్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్।
కారణం గుణసంగోఽస్య; సదసద్యోని జన్మసు ॥ 21

అర్థ-: పురుషం=జీవుడు; ప్రకృతిస్థః=ప్రకృతి (శరీరము)తో గూడినవాడై; ప్రకృతిజాన్=ప్రకృతి సంబంధమువలన నేర్పడిన; గుణాన్=సత్త్వాది గుణజన్యములైన సుఖదుఃఖాదులను; భుంక్తే హి=అనుభవించుచున్నాడు గదా. అస్య=ఈ జీవునికి; సత్+అసత్ యోని జన్మసు=మంచి లేక చెడు జాతులలో జన్మించుటయందు, కారణం=కారణము; గుణసంగః=సత్త్వాది గుణముల కార్యములైన సుఖదుఃఖాదులయందు ఆసక్తియే.

తా-: జీవుడు ప్రకృతికార్యమైన శరీరమున జేరి ప్రకృతి గుణములైన సత్త్వాదుల వలన కలుగు సుఖదుఃఖాదుల ననుభవించుటకొఱకు తత్సాధనములైన పుణ్యపాపరూప కర్మల నాచరించుచున్నాడు. పిదప అట్టి కర్మల ఫలము ననుభవించుటకై మంచి లేక చెడు జాతులయందు జన్మించుచున్నాడు. కావున జీవుల జన్మపరంపరకు కారణము సత్త్వరజస్తమోగుణముల సంబంధమే అగుచున్నది.

దీపికా-: నను పరిశుద్ధస్య స్వానుభవైక సుఖస్య వైషయిక సుఖదుఃఖానుభవో న తాత్త్వికః స్యాత్-స్ఫటికస్య జపాకుసుమ లౌహిత్యవ దారోపిత ఏవ చ స్యా దిత్యత్రాహ-

పురుషః=స్వానుభవైక సుఖోపి ప్రత్యగాత్మా। ప్రకృతిస్థః=శరీర సంసృష్టస్సన్। ప్రకృతిజాన్=తత్సంసర్గ ప్రయుక్తాన్। గుణాన్=సత్త్వాది గుణకార్య సుఖదుఃఖాదీన్। భుంక్తే=అనుభవతి హి। అనేన స్వానుభవైక సుఖస్యాపి ప్రకృతి సంబంధఏవ బాహ్య సుఖదుఃఖానుభవే జలౌష్ణ్యానుభవే వహ్ని సంసర్గ ఇవ హేతు రిత్యుక్తం భవతి। నను శుద్ధస్య తస్య ప్రకృతిసంబంధ ఏవ కథ మిత్యత్రాహ (కారణమితి) అస్య=పరిశుద్ధ స్యాప్యాత్మనః। సదసద్యోని జన్మసు - సదసత్సు=సాధ్వసాధుషుయోనిషు=బ్రహ్మక్షత్ర చండాలాది రూపేషు యోనిషు, జన్మాని=శరీరసంబంధరూపాణి, తేషు। గుణసంగః=సత్త్వాది

కార్య సుఖాద్యాసక్తిః కారణం। అయం భావః;దేవ మనుష్యాది పూర్వపూర్వ శరీర సంసృష్టో జీవ స్తత్తత్సంయుక్త సుఖాదీ ననుభూయ తద్వాసనావశా త్పునఃపునః పుణ్యపాపాది కర్మాచరతి-తదనుభవార్థే పునః పున స్సదసద్యో నిషు జాయతే-పునః పున స్సుఖాద్యనుభవతీతి బీజాంకురవ దనాది రియం గుణసంగస్య ప్రకృతి సంబంధ హేతుత్వోక్త్యైవ కదాచి దసంగ కర్మానుష్ఠా నాదికృత సుకృత సంగమం స్యామానిత్వాది గుణ సంపత్తౌ సత్యాం గుణ సంగ నివృత్త్యా ప్రకృతి సంబంధ నివృత్తి రపి సంభవతీ త్యపవర్గార్థ వ్యాపారోఽపి ప్రకృతికార్యం సంభవతీతి ద్యోతితమ్. ॥21॥

శ్లో॥ ఉపద్రష్టాఽనుమన్తా చ; భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః।
పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుష పరః॥ 22

అర్థ-: పరః=శ్రేష్ఠుడైన; పురుషః=జీవాత్మ; అస్మిన్=ఈ; దేహే=దేహమునందు. ఉపద్రష్టా=దర్శించువాడు (సంకల్పించువాడు) అనుమంతా=అనుమతించువాడు (నియామకుడు) భర్తా= (శరీరమును) ధరించువాడు. భోక్తా= (ఈ శరీరమువలనకలుగు సుఖదుఃఖములను) అనుభవించువాడు. మహేశ్వరః+చ= (శరరేంద్రియములకు) అధిష్ఠాత;పరమాత్మా+ఇతిచ= 'పరమాత్మ' అనియు; ఉక్తః=చెప్పబడినాడు-

తా-: జీవాత్మ శరీరమును అధిష్ఠించి దాని ప్రవృత్తికి అనుకూలముగ సంకల్పించును. దాని ప్రవృత్తులకు సమ్మతించును - కావున ఇతడు శరీరమునకు నియామకుడు. ఈ శరీరమును ధరించువాడు.దీనివలన గలుగు సుఖదుఃఖాదులను అనుభవించువాడును జీవుడే. కావున ఈ శరీరేంద్రియములకు ఇతడు మహేశ్వరుడు పరమాత్మయు నగుచున్నాడు.

దీపికా-: సదసద్యోని జన్మాంతర భావి పురుషస్వభావా నాహ-

అస్మిన్ దేహే=కార్యకారణ సంఘాతే। స్థితః। అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానశక్తి రపి పురుషః। ఉపద్రష్టా-ఉప=మీపే, ద్రష్టా=శరీరసంసృష్టత్వా జ్జీవస్యాపి శరీరస్య ప్రవృత్త్యనుకూల సంకల్పరూప దర్శనవాన్। అనుమంతా=ప్రేర

కః, నియంతేత్యర్థః। భర్తా=దేహస్యాపి ధారకః। భోక్తా=శరీరవ్యాపారఫల భాక్। అనేన శరీరస్య పురుషవిశేషణత్వ ముక్తం। ఏభిర్విశేషణై ర్నియమ నధారణశేషిత్వాదిభి శ్శరీరం ప్రతి పురుషస్య పరత్వ ముక్తం। అతఏవ, మహేశ్వరశ్చ=శరీరేంద్రియమనసా మధిష్ఠాతా చ। పరమాత్మేతి చాపి ఉక్తః - ఏతద్దేహేంద్రియ మనాంసి ప్రతి పరమాత్మేత్యప్యుక్తః। 'అపి' శబ్దా న్మహేశ్వర ఇత్యప్యుక్త ఇతి గమ్యతే। దేహే మనసి చాత్మశబ్దప్రయోగా జ్జీవోఽపి తదపేక్షయా పరమాత్మా భవతి। స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞాన శక్తి రప్య యం పురుషోఽనాది ప్రకృతి సంసర్గ గుణసంగాభ్యాం దేహమాత్ర మహే శ్వరో దేహమాత్ర పరమాత్మా చ భ్భవతీత్యర్థః ॥22॥

శ్లో॥ య ఏనం వేత్తి పురుషం, ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ।
సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే॥ 23

అర్థ-: యః=ఎవడు; ఏనం=ఈ; పురుషం=జీవుని, ప్రకృతిం చ=ప్రకృతిని; గుణైః+సహ=సత్త్వాదిగుణములతో సహ. వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నాడో; సః=అట్టివాడు, సర్వథా=అన్నివిధములు; వర్తమానః+అపి=ఉన్నవాడైనను; భూయః=మరల; న+అభిజాయతే=జన్మింపడు-

తా-: ఈ క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞుల స్వరూపస్వభావములను చక్కగా తెలిసినవాడు దేవమనుష్యాది నానావిధదేహసంబంధము గలవాడైనను జ్ఞానాగ్ని దగ్ధకర్ముడగుటచేత శరీరావసానమున పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందుచున్నాడు-

దీపికా-: అథ వివేకానుసంధాన ప్రకారం వక్ష్యన్ తత్రాత్యాదరాయ తత్ఫలం ప్రథమం దర్శయతి-

యః=పుమాన్। ఏవం=ఉక్తస్వభావం పురుషం ప్రకృతిం చ। గుణైః=వక్ష్యమాణస్వభావైః సత్త్వాదిభిః। వేత్తి=యథావద్వివేకేన జానాతి। సః=పుమాన్।సర్వథా=దేవమనుష్యాది నానావిధ దేహసంసర్గప్రయుక్త యోగవిరోధి విచిత్రక్లేశావిష్టతయా వర్తమానోఽపి। భూయః। పునరపి। నాభిజా

యతే=సదసద్యోని సంబంధం న ప్రాప్నోతి, కింతు జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మత్వా త్తద్దేహావసాన ఏవాఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానం పరిశుద్ధాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥ 23

శ్లో॥ ధ్యానేనాత్మని పశ్యన్తి కేచి దాత్మాన మాత్మనా।
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాఽపరే॥ 24

అర్థ-: కేచిత్=కొందరు. ధ్యానేన=ధ్యానయోగముచేత. ఆత్మని=శరీరమునందు; (స్థితం = ఉన్న)ఆత్మానం=జీవునిఆత్మనా=మనస్సుతో; పశ్యంతి=చూచుచున్నారు. అన్యే= (యోగమున పరిణతి జెందని కొందరు. సాంఖ్యేన యోగేన=జ్ఞానయోగముచేతను; అపరే= (జ్ఞానయోగమున అధికరింప లేని) కొందరు; కర్మయోగముచేతను; పశ్యన్తి=(పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును) దర్శించుచున్నారు.

తా-: యోగపరిపాకము నందినవారు శరీరము నందున్న ఆత్మను మనస్సుతో ధ్యానయోగముచే దర్శించుచున్నారు. యోగపరిపాకమునందని వారు జ్ఞానయోగముచే మనస్సును సమాధికి అనుకూలముగ చేసికొని దర్శించుచున్నారు. జ్ఞానయోగమునను ష్ఠింపలేనివారు కర్మయోగముద్వారా మనస్సును సమాధియోగ్యముగ నొనర్చుకొని దానిద్వారా ఆత్మతత్త్వమును దర్శించుచున్నారు-

దీపికా-: ఉక్త మేవార్థం శ్లోకద్వయేన వివృణ్వ న్నాత్మజ్ఞానస్య పర్వభేదానాహ-

కేచిత్=నిష్పన్నయోగాః- పుమాంసః। ఆత్మని=శరీరే। స్థితం। ఆత్మానం=పరిశుద్ధాత్మానం। ఆత్మనా=మనసా కరణేన। ధ్యానేన=సమాధినా। పశ్యంతి=విశద మనుభవంతి। అన్యే=అనిష్పన్నయోగాః। సాంఖ్యేన-సంఖ్యా=జ్ఞానం, సంఖ్యైవ సాంఖ్యం-తేన యోగేన। ఆత్మానం పశ్యంతి।జ్ఞానయోగేన సమాధియోగ్యం మనః కృత్వా పరిశుద్ధాత్మానం సాక్షాత్కుర్వంతీత్యర్థః। అపరేచ=కర్మయోగాధికారిణస్తు। కర్మయోగేన=అసంగకర్మానుష్ఠానేన। ఆత్మానం పశ్యంతీత్యన్వయః। దుష్కర జ్ఞానయోగాధికారిణ స్సుకరోపాయసక్తాశ్శిష్టా ఏవాంతర్గతజ్ఞానేన కర్మయోగేన మనస స్సమాధియోగ్యతా మాపాద్యాత్మానం పశ్యంతీత్యర్థః ॥24॥

శ్లో॥ అన్యే త్వేవ మజానన్తః శ్రుత్వాఽన్యేభ్య ఉపాసతే।
తేఽపి చాఽపి తరన్త్యేవ; మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః॥ 25

అర్థ-: అన్యే తు మరికొందరు; ఏవం=ఇట్లు; అజానన్తః=కర్మయోగము చేత సైతము) ఎఱుగలేనివారు. అన్యేభ్యః=ఇతరుల (జ్ఞానుల) వలన; శ్రుత్వా=విని; ఉపాసతే=ఆత్మోపాసనము గావించుచున్నారు. తే+అపి= అట్టివారును; శ్రుతిపరాయణాః+చ=శ్రవణమాత్ర నిష్ఠితులును; మృత్యుం = సంసారమును; తరంతి+ఏవ=తప్పక దాటుదురు.

తా-: కర్మయోగమునందును అధికరింపనివారు జ్ఞానులవలన ఆత్మ తత్త్వమునుగూర్చి విని ఉపాసించుచున్నారు. ఇట్టి వీరును కేవలశ్రవణ మాత్రనిష్ఠులును క్రమముగ ఆత్మదర్శనము నందగలరు.

దీపికా-: అనిష్పన్న కర్మయోగానాం ముముక్షూణాం కర్మయోగో పక్రమ దర్శ్యతే-

అన్యే తు=కర్మయోగాది ష్వప్యనధికృతాః। ఏవం=పూర్వోక్తరీత్యా। అజానంతః=ఆత్మానం సాక్షాత్కర్తు మశక్తాశ్శిష్టాః। అన్యేభ్యః=ఆత్మతత్త్వ దర్శిభ్యః। శ్రుత్వా=ఆత్మశ్రవణం కృత్వా। ఉపాసతే=ఆత్మానం ధ్యాయన్తి తేపి చ, అత్ర 'అపి, చ' శబ్దాభ్యా మేషాం నికృష్టత్వ మన్యేషాం శ్రైష్ఠ్యం చ సూచ్యతే. శ్రుతిపరాయణాః = శ్రవణమాత్రనిష్ఠా స్సంతః। మృత్యుం=సంసారం। అతితరంత్యేవ=అతీత్య వర్తంత ఏవ। శ్రవణనిష్ఠా విధ్వస్తపాపాః క్రమేణ కర్మయోగ జ్ఞానయోగద్వారా సమాధి యోగ్యతా మాసాద్య ముచ్యంత ఏవేతి భావః ॥25॥

శ్లో॥ యావ త్సఞ్జాయతే కించి త్సత్త్వం స్థావరజంగమమ్।
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగా త్తద్విద్ధి భరతర్షభ॥ 26

అర్థ-: భరత+ఋషభ=అర్జున; స్థావరజంగమం=స్థిరచరాత్మకమైన; సత్త్వం=ప్రాణి (సముదాయము) కించిత్=ఏదిగాని; యావత్=ఎంత(వరకు)

సంజాయతే=జన్మించుచున్నదో; (తావత్=అది యంతయు) క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాత్=క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క కలయిక వలన (అని) విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా:- అర్జున; ఈ స్థిరచరాత్మకమైన ప్రపంచ మంతయు జీవ ప్రకృతుల సంయోగమువలన జనించుచున్నదని తెలిసికొనుము-ఈ జీవ ప్రకృతుల సంయోగము అనాదియైనది.

దీపికా-: అథ ప్రకృతి సంసృష్టాత్మనో వివేకాను సంధాన ప్రకారం వక్తుం స్థావర జంగమాత్మకస్య ప్రపంచస్య చిదచిత్సంసర్గ జన్యత్వమాహ-

హే భరతర్షభ। యావత్। కించిత్=కించిదపి। స్థావర జంగమం। సత్త్వం=జంతుజాతం। సంజాయతే। తత్=సర్వం। క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాదేవ విద్ధి - అనాది పరస్పర సంయుక్త క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగజం విద్ధి-నతు మాతా పిత్రాది సంసర్గాదేవ; కదాచిత్సంసర్గాదేవ వా జాయత ఇత్యర్థః॥ అతోదుర్వివేచతయా పరస్పర వివేకానుసంధాన ముపదేష్టవ్య మితిభావః ॥26

శ్లో॥ సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్తం పరమేశ్వరమ్।
వినశ్యత్స్వవినశ్యన్తం యః పశ్యతి స పశ్యతి॥ 27

అర్థ-: సర్వేషు భూతేషు=సమస్త ప్రాణులయందును; తిష్ఠంతం=ఉన్నవానిగను; సమం=సమానునిగను; పరమేశ్వరం=నియామకునిగను; వినశ్యత్సు=(దేహాదులు) నశించుచున్నను, అవినశ్యన్తం=నశింపనివానిగను; యః=ఎవడు; పశ్యతి=(ఆత్మతత్త్వమును) తెలిసికొనుచున్నాడో; సః=అట్టివాడు పశ్యతి=(వాస్తవమైన ఆత్మస్వరూపమును) తెలిసికొనుచున్నాడు.

తా-: ఆత్మ జ్ఞానైకాకారుడు. దేవమనుష్యాది శరీరముల నధిష్ఠించి వానిని నియమించువాడు. ఆ శరీరాదులకంటెను విలక్షణమైనవాడు. శరీరాదులు నశించినను నశింపనివాడు; ఆత్మయొక్క ఇట్టి వాస్తవస్వరూపమును తెలిసినవాడే ఆత్మసాక్షాత్కారము నందగలడు.

దీపికా-: సర్వేషు భూతేషు=దేవమనుష్యాది రూపేషు। తిష్ఠంతం=మృత్సువర్ణాది ఘటేషు గంగాజలమివ తత్తద్వివిక్తాకారతయా స్థితం; నతు రుమానిక్షిప్త కాష్ఠవ త్తద్రూపతా మాపన్నం। అతఏవ। సమం=జ్ఞాతృత్వై కాకారతయైకరూపం। అతఏవ, పరమేశ్వరం=తత్తచ్ఛరీరాధిష్ఠాతృతయాఽత్యంత తద్వివిక్తాకారమ్. వినశ్యత్సు=వినాశం ప్రాప్నువత్సు సత్సు। అవినశ్యంతం=వినాశానర్హ స్వభావతయా నాశరహితం। యః పశ్యతి=అనుసందధాతి। సః పశ్యతి=యథావత్సాక్షాత్కరోతి। యస్తు మనుష్యాది దేహవైషమ్యేనాత్మాన మపి విషమాకారం జన్మనాశవంతం చాఽనుసందధాతి సతు నిత్యం సంసరతీతి భావః ॥27॥

శ్లో॥ సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర; సమవస్థిత మీశ్వరమ్।
న హిన స్త్యాత్మనాఽఽత్మానం; తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ 28

అర్థ-: సర్వత్ర=అన్ని దేహములయందును; సమవస్థితం=ఉన్నట్టి; ఈశ్వరం=నియామకుడైన ఆత్మను; సమం=సమానాకారునిగా; పశ్యన్=తెలిసికొనువాడు; ఆత్మనా=మనస్సుచేత; ఆత్మానం=ఆత్మను; న హినస్తి=హింసింపడు; తతః = అందువలన; పరాం=ఉత్తమమైన; గతిం=ఆత్మస్వరూపమును; (గమ్యతే=ప్రాప్యతే ఇతి=గతిః) యాతి=పొందుచున్నాడు.

తా-: ఆత్మ శరీరమునకు శేషి. ఆధారము. నియామకుడు. కావుననే దానికి ఈశ్వరుడు. జ్ఞానైకాకారుడైన ఇట్టి ఆత్మను చక్కగా తెలిసినవాడు మనస్సుచే వానిని సంసారబంధ విముక్తునిగ జేయును.

దీపికా:- ఉక్త సమదర్శన మేవ ఫలద్వారా స్తూయతే-

హి =యస్మాత్కారణాత్। సర్వత్ర=దేవమనుష్యాది దేహేషు। సమస్థితం=సమ్యగవస్థితం। శేషత్వేనాధారతయా నియంతృతయా చాఽవస్థితం। ఈశ్వరం=జీవం। సమం=జ్ఞాతృత్వైకాకారతయా ఏకరూపం। పశ్యన్। ఆత్మనా=మనసా। ఆత్మానం=స్వాత్మానం। న హినస్తి=సంసారార్ణవే నిక్షిప్య న నిహంతి, కింతు సంసారసాగరా దుత్తార్యోజ్జీవయతీత్యర్థః। తదేవాహ (తత ఇతి) తతః=జ్ఞాతృత్వైకాకారతయా సర్వత్ర సమత్వదర్శనాత్। పరాం=

ఉత్కృష్టాం। గతిం=గమ్యత ఇతి గతిః ప్రాప్యం, తాం=పరిశుద్ధ స్వరూప మాత్మానం। యాతి=ప్రాప్నోతి। అనేన స్వస్వాకార యథావ ద్దర్శన ద్వారా బంధహేతుత్వ మోక్షహేతుత్వాభ్యాం వివేక ఉక్తో భవతి ॥28॥

శ్లో॥ ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి; క్రియమాణాని సర్వశః।
యః పశ్యతి తథాఽఽత్మాన మకర్తారం స పశ్యతి ॥ 29

అర్థ-: కర్మాణి=కర్మలను; సర్వశః=అన్ని విధముల; ప్రకృత్యా+ఏవ= ప్రకృతిచేతనే; క్రియమాణాని=చేయబడుచున్నవానినిగను; తథా= అట్లే; ఆత్మానం= ఆత్మను; అకర్తారం చ=కర్తకానివానినిగను: యః=ఎవడు; పశ్యతి=తెలిసికొనుచున్నాడో; సః=అట్టివాడు; పశ్యతి=(వాస్తవమైన ఆత్మ స్వరూపమును తెలిసికొనుచున్నాడు.

తా-: దేహేంద్రియాదిరూపమున పరిణమించిన ప్రకృతియే కర్మలను గావించుచున్నది. ఆత్మ జ్ఞానైకాకారుడు ఉదాసీనుడు అగుటచేత కర్త కాజాలడు. ఈ విషయమును తెలిసినవాడే ఆత్మస్వరూపవేత్త. దేహాత్మభ్రాంతి కలవాడు ఆత్మనే కర్తగా భావించును. ఇది యథార్థము కాదు.

దీపికా-: అథైతయో స్సాక్షాత్క్రియాశ్రయత్వ తదభావాభ్యాం వివేక మాహ-

యః=యోగీ। సర్వశః కర్మాణి=సర్వప్రకారాణి కర్మాణి ప్రకృత్యైవ చ క్రియమాణానీతి పశ్యతి 'కార్యకారణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా ప్రకృతిక్రియమాణతయాఽనుసంధత్తే। తథా ఆత్మానం। అకర్తారం=జ్ఞానైకాకారతయా ఉదాసీనం। యః పశ్యతి। తస్య ప్రకృతి సంసర్గ తదధిష్ఠాన సుఖాద్యనుభవాదికం చ కర్మరూపావిద్యాకృత మిత్యపి పశ్యతీతి బోధ్యం। సః। పశ్యతి=యథావస్థిత మాత్మానం జానాతీత్యర్థః ॥29॥

శ్లో॥ యథా భూతపృథగ్భావ; మేకస్థ మనుపశ్యతి।
తత ఏవ చ; విస్తారం; బ్రహ్మ సమ్పద్యతే తదా ॥ 30

అర్థ-: యదా=ఎపుడు; భూత పృథగ్భావం=దేవమనుష్యాది రూపము లైన ప్రాణులయందు జాతిగుణరూపాది భేదమును; ఏకస్థం=ప్రకృతి మాత్రనిష్ఠముగను; తతః+ఏవ=ఆ ప్రకృతివలననే; విస్తారం చ=పుత్ర పౌత్రాది విస్తృతిని; అనుపశ్యతి=తెలిసికొనునో; తదా=అపుడు; బ్రహ్మ= శుద్ధాత్మ స్వరూపమును; సంపద్యతే=పొందుచున్నాడు.

తా-: ప్రాణిసముదాయము ప్రకృతిపురుషుల కలయికచే ఏర్పడుచు న్నది. ఇట్టి ప్రాణులయందు చూపట్టు దేవత్వ మనుష్యత్వాది జాతిభేదములు; స్థూలత్వ కృశత్వాది గుణభేదములు ప్రకృతిమాత్రనిష్ఠములు. ఆత్మనిష్ఠ ములు కావు. ఇట్లే పుత్రపౌత్రాదిరూప వంశాభివృద్ధియు ప్రకృతి కార్యమే. ఈ తత్త్వమును తెలిసినవాడు పరిశుద్ధమైన ఆత్మతత్త్వమును పొందుచు న్నాడు.

దీపికా-: అద్వైతయోః పరిణామిత్వాఽపరిణామిత్వాభ్యాం వివేకం దర్శయతి -

యదా=యస్మిన్కాలే। భూత పృథగ్భావం=భూతేషు-తిలతైలవ ద్దారు వహ్నివ ద్దుర్వివేచ ప్రకృతి పురుషద్వయాత్మకేషు దేవమనుష్యాదిషు, పృథగ్భావం=దేవోఽహ మ్మనుష్యోఽహం స్థూలోఽహం కృశోఽహ మిత్యా ద్యనుభూయమానం జాతిగుణాదిరూపం భేదం। ఏకస్థం=ప్రకృతిమాత్ర నిష్ఠం, న త్వాత్మనిష్ఠం। తత ఏవ చ=ప్రకృతిత ఏవ చ। విస్తారం=పుత్ర పౌత్రాది వృద్ధిం చ పశ్యతి। యద్యపి="ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" త్యా త్మన ఏవ పుత్రాది రూపేణ పరిణామః శ్రూయతే, తథాపి "అంగాదంగాత్సం భవతీ''తి మంత్రలింగా త్పిత్రాదిశరీరా త్పుత్రాది శరీరోత్పత్తి ర్నిర్ణీయత ఇతి భావః। తదా=తస్మిన్కాలే। బ్రహ్మ=అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానరూప మాత్మా నం। సంపద్యతే=ప్రాప్నోతి। మత్సమానాకారో భవతీత్యర్థః ॥30॥

శ్లో॥ అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వా; త్పరమాత్మాఽయ మవ్యయః।
శరీరస్థోఽపి కౌన్తేయ; న కరోతి న లిప్యతే ॥ 31

అర్థ-: కౌంతేయ=అర్జున; అయం=ఈ; పరమాత్మా=పరమాత్మ; శరీరస్థః + అపి=శరీరమునందున్నను; అనాదిత్వాత్=ఉత్పత్తి లేనివాడగుటవలన; అవ్యయః=నాశరహితుడు-నిర్గుణత్వాత్=సత్త్వాదిగుణరహితుడగుటవలన; న కరోతి=కర్మలను చేయడు; న లిప్యతే=(దేవాది దేహస్వభావములచే) అంటబడడు.

తా-: దేహాది విలక్షణుడై ఆ దేహాదులకు శేషి ఆధారము నియామకుడు అగుటచే పరమాత్మ అనబడు ఈ జీవాత్మ దేహములయందున్నను ఆ దేహాదులవలె ఉత్పత్తి వినాశములు కలిగియుండడు. నిత్యుడుగదా. సత్త్వాది గుణ రహితుడగుటవలన కర్తయు కాడు. కర్మవాసనలును అతనికి అంటవు.

దీపికా-: పూర్వోక్తే ష్వాత్మనో నిత్యత్వాఽకర్తృత్వాఽపరిణామిత్వేషు హేతు మాహ-

అయం। పరమాత్మా=శరీరాన్నిష్కృష్య స్వస్వభావేన నిరూపితః ప్రత్యగాత్మా। శరీరస్థోపి। అనాదిత్వాత్-ఆరంభక ద్రవ్య శూన్యత్వాత్। అవ్యయః=నాశరహితః। ఆరభ్యమాణ మేవ హి నశ్యతి, ఆత్మా త్వనారభ్యమాణత్వా న్న నశ్యతీతి భావః। నిర్గుణత్వాత్-సత్త్వాదిగుణ రహితత్వాత్। న కరోతి=కర్తా న భవతి। తస్మాత్। న లిప్యతే=దేవాది దేహ స్వభావైః, లిప్తః=వాసితో న భవతి ॥31॥

శ్లో॥ యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యా దాకాశం నోపలిప్యతే।
సర్వత్రాఽవస్థితో దేహే; తథాఽఽత్మా నోపలిప్యతే॥ 32

అర్థ-: ఆకాశం=ఆకాశము; సర్వగతం + అపి=అంతట వ్యాపించియున్నను; సౌక్ష్మ్యాత్=సూక్ష్మమగుటవలన; యథా=ఎట్లు; న + ఉపలిప్యతే=అంటబడదో; తథా=అట్లే; ఆత్మా=జీవాత్మ; దేహే సర్వత్ర=దేహమునందు అంతట; అవస్థితః + అపి=ఉన్నవాడైనను; న + ఉపలిప్యతే=(దేహ స్వభావములచే) అంటబడడు.

తా-: ఆకాశము అంతట వ్యాపించియున్నను అతిసూక్ష్మమైనదగుటవలన ఆయా పదార్థముల స్వరూపస్వభావాదులచే అంటబడదు. ఇట్లే జీవా

త్మయు శరీరమునందు అంతట వ్యాపించియున్నను అతి సూక్ష్మమైనవాడగుటవలన శరీరధర్మములచే అంటబడడు.

దీపికా-: నను నిత్యం కశ్మలశరీరసంయుక్తో వివిక్తాత్మా రమానిక్షిప్త కాష్ఠవ త్సంసర్గ స్వభావై ఃకిమితి న లిప్యతే,కించ"యం ప్రాప్యాఽతి పవిత్రాణి వస్త్రాణ్యాభరణాని చ। అశుచిత్వం క్షణాద్యాంతి కోన్యోఽశుచితమస్తతః" ఇత్యభియుక్తోక్త రీత్యా క్షణమాత్రేణాఽశుచిత్వాపాదకస్య శరీరస్య నిత్యయోగేఽపి కథం న లిప్యతే? తత్రాహ -

సర్వగతం=అనంత విచిత్ర స్వభావ నానావస్తుసంసర్గ మపి। ఆకాశం। సౌక్ష్మ్యత్=సూక్ష్మత్వాత్; (ఆత్మనః) అసంగస్వభావత్వాదితి యావత్। యథా నోపలిప్యతే=తత్స్వభావోపరక్తం న భవతీత్యర్థః। తథా సర్వత్ర। దేహే=దేవమనుష్యాది దేహేషు। అవస్థితోఽపి। ఆత్మా। నోపలిప్యతే - పరిశుద్ధతయా-ఆకాశాదప్యతి సూక్ష్మతయా దేహస్వభావై ర్నోపలిప్యత ఇతి భావః ॥32॥

శ్లో॥ యథా ప్రకాశయ త్యేకః కృత్స్నం లోక మిమం రవిః।
క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత ॥ 33

అర్థ-: హే భారత=ఓ అర్జునా; ఏకః=ఒక్కడైన; రవిః=సూర్యుడు; కృత్స్నం=సమగ్రమైన; ఇమం=ఈ; లోకం=లోకమును; యథా=ఎట్లు; ప్రకాశయతి= ప్రకాశింపజేయునో; తథా అట్లే; క్షేత్రీ=జీవాత్మ; కృత్స్నం సమగ్రమైన; క్షేత్రం=శరీరమును; ప్రకాశయతి=ప్రకాశింపజేయుచున్నాడు.

తా-: అర్జున; ఒక్క సూర్యుడు ఈ ప్రపంచము నంతటిని ఎట్లు ప్రకాశవంతము గావించుచున్నాడో; అట్లే జీవాత్మయు ఈ శరీరమున నఖశిఖ పర్యంతము జ్ఞాన ప్రకాశమును కలిగించుచున్నాడు. కావున జీవాత్మ ప్రకృతి విలక్షణుడని తెలిసికొనుము.

దీపికా-: అథాధ్యాయార్థోపవ ర్ణితం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్వేద్యత్వ వేదితృత్వాది భేదం సదృష్టాంతం విశదం వద న్నుపసంహరతి -

హే భారత। ఏకః। రవిః। కృత్స్నం విచిత్ర భేదభిన్నం ఇమం లోకం। ప్రకాశయతి=స్వప్రభయా విశదీకరోతి। తథా క్షేత్రీ=క్షేత్రజ్ఞోపి। కృత్స్నం-క్షేత్రం-నానావిధం శరీరం; ప్రకాశయతి = బహిరంతశ్చ స్వజ్ఞానవ్యాప్త్యా విశదీకరోతి। అతః ప్రకాశ్యాల్లోకా త్ప్రకాశయితాఽఽదిత్య ఇవ వేద్యాత్ క్షేత్రాద్వేదితాఽప్యన్య ఇతి భావః ॥33॥

శ్లో॥ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ; మన్తరం జ్ఞానచక్షుషా।
భూతప్రకృతి మోక్షం చ; యే విదుర్యాన్తి తే పరమ్ ॥ 34

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విభాగయోగో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః

అర్థ : ఏవం=ఇట్లు; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః=ప్రకృతి జీవులయొక్క;అన్తరం=భేదమును; భూతప్రకృతిమోక్షం చ = భూతాకారమున పరిణమించిన ప్రకృతియొక్క మోక్షోపాయమైన అమానిత్వాదికమును; యే=ఎవరు; జ్ఞానచక్షుషా=జ్ఞాననేత్రముతో; విదుః=తెలిసికొనుచున్నారో; తే=అట్టివారు;పరం=ఉత్తమమైన ఆత్మస్వరూపమును; యాన్తి=పొందుచున్నారు.

తా-: ప్రకృతిపురుష వివేకజ్ఞానము గలిగి మోక్షసాధనములైన అమానిత్వాది గుణములను ఎవడు కలిగియుండునో, అతడు పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందగలడు. ఇచట మోక్షశబ్దము మోక్షసాధన వాచకము (మోక్ష్యతే అనేనేతి=మోక్షః)

దీపికా-: అథైతదధ్యాయ ప్రధాన ప్రతిపాద్య హేయోపాదేయ విజ్ఞానస్య ఫల మాహ-

ఏవం=ఉక్త ప్రకారేణ। క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః।అంతరం=భేదం।భూతప్రకృతిమోక్షం చ - భూతానాం=అచిత్సంసృష్ట జీవానాం, ప్రకృతిః =ప్రకృతి పరిణామభూతం శరీరం। మోక్ష్యతే=త్యజ్యతే - అనేనేతి=భూత ప్రకృతి మోక్షః- అమానిత్వాది సాధనవర్గ ఇతియావత్, తం। జ్ఞానచక్షుషా - జ్ఞానం

వివేకరూపం, తదేవ - చక్షుః, తేన-యే విదుః యథావ జ్జానంతి। తే।పరం= పరిశుద్ధాత్మానం। యాంతి= ప్రాప్నువంతి। ఉక్తేన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ వివేకేనాఽ మానిత్వాది సాధన సంపత్త్యా చ విగతబంధాః పరిశుద్ధాత్మానం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః ॥34॥

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్థసంగ్రహ తాత్పర్యదీపే శ్రీ వరవరముని విరచితాయాం బాలబోధిన్యపరాభిధానాయాం గీతార్థసంగ్రహ దీపికాయాం త్రయోదశోఽధ్యాయః॥

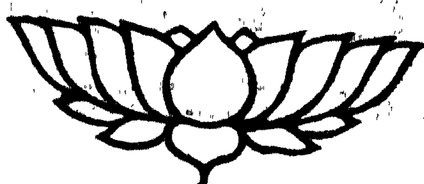
శ్రీరస్తు

గీతార్థ సంగ్రహః

శ్లో॥ దేహస్వరూప మాత్మాప్తి హేతు రాత్మవిశోధనమ్।
బంధహేతు ర్వివేకశ్చ త్రియోదశ ఉదీర్యతే॥

అర్థ-: దేహ స్వరూపం=దేహముయొక్క స్వరూపము ఆత్మ + ఆప్తి హేతుః=ఆత్మ ప్రాప్త్యుపాయము; ఆత్మవిశోధనం=దేహవియుక్తాత్మస్వరూప పరిశీలనము; బంధహేతుః=దేహసంబంధము కలుగుటకు హేతువు;వివేకః + చ=దేహముకంటె ఆత్మను వెరుగ తెలిసికొను విధమున్ను; త్రయోదశే=ఈ పద మూడవ అధ్యాయమున; ఉదీర్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: దేహస్వరూపము ఆత్మప్రాప్త్యుపాయము శుద్ధాత్మస్వరూపవివేచనము; పరిశుద్ధాత్మకు దేహసంబంధము కలుగుటకుగల హేతువు దేహముకంటె ఆత్మకుగల విశిష్టతను తెలిసికొను విధమున్ను ఈ పదమూడవ అధ్యాయమున తెలుపబడినవి.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

భగవద్గీతామృతము

చతుర్దశాఽధ్యాయము – గుణత్రయవిభాగయోగము.

శ్రీ భగవానువాచ:

శ్లో॥ పరం భూయః ప్రవక్ష్యామి; జ్ఞానానాం జ్ఞాన ముత్తమం।
యజ్జ్ఞాత్వా మునయస్సర్వే; పరాం సిద్ధిమితో గతాః 1

అర్థ-: పరం=పూర్వము చెప్పబడినదానికంటె భిన్నమైనదియు; జ్ఞానానాం=ప్రకృతిపురుషవిషయక జ్ఞానములలో; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనదియు నైన; జ్ఞానం= (సత్త్వాదిగుణవిషయక) జ్ఞానమును; భూయః=మరల (విస్తారముగ) ప్రవక్ష్యామి=చెప్పబోవుచున్నాను. యత్=దేనిని; జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; సర్వే మునయః=మునులు అందరు; ఇతః=ఈ సాంసారికదశకంటె; పరాం=ఉత్కృష్టమైన; సిద్ధిం= (శుద్ధాత్మస్వరూప) ప్రాప్తిని; గతాః=పొందిరో.

తా-: అర్జున; ప్రకృతిపురుషులనుగూర్చి చెప్పు సందర్భమున ప్రస్తుతములైన సత్త్వాదిగుణములనుగూర్చి విశదముగ తెల్పెదను-ఇది ఉత్తమమైనది. దీనిని చక్కగా తెలిసికొనిన ఆత్మమననశీలురు సాంసారికదశను దాటి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందినారు.

దీపికా-: పూర్వం త్రయోదశాధ్యాయే తిలతైలవత్పరస్పరం సంసృష్టయోః ప్రకృతిపురుషయో స్స్వరూపయాథాత్మ్యం విజ్ఞాయ భగవద్భక్త్యను గృహీతాఽమానిత్వాది సాధనవర్గేణ బంధాన్ముచ్యతే, పూర్వపూర్వ సత్త్వాది గుణకార్య సుఖాదిసంగేన న బధ్యతే ఇతి చోక్తం। ఇదానీం చతుర్దశాధ్యాయే గుణానాం బంధహేతుత్వప్రకారం గుణనివర్తనప్రకారం చ ప్రపంచయిష్యన్ భగవానువాచ।

పరం=పూర్వోక్తా దన్యత్। జ్ఞానానాం=ప్రకృతి విషయాణా మేవ జ్ఞానానాం మధ్యే। ఉత్తమం=శ్రేష్ఠం। జ్ఞానం=ప్రకృతిగుణ సత్త్వాదివిషయమేవ జ్ఞానం। భూయః=పునరపి। ప్రవక్ష్యామి=ప్రకర్షేణ కథయిష్యామి। యత్=జ్ఞానం। జ్ఞాత్వా=సవిశేషం విజ్ఞాయ। మునయః=తన్మననశీలాః। సర్వే=జ్ఞానినః। ఇతః=అస్మాత్సంసారమండలాత్। పరాం=ఉత్తమాం। సిద్ధిం=పరిశుద్ధాత్మ ప్రాప్తిరూపాం। గతాః=ప్రాప్తాః ॥1॥

శ్లో॥ ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య; మమ సాధర్మ్య మాగతాః।
సర్గేఽపి నోపజాయన్తే; ప్రలయే న వ్యథన్తి చ॥ 2

అర్థ-: ఇదం=ఈ;జ్ఞానం=జ్ఞానమును; ఉప+ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; మమ=నాయొక్క; సాధర్మ్యం=సామ్యమును; ఆగతాః=పొందినవారు; సర్గే+అపి=సృష్టికాలమునను; న+ఉపజాయన్తే=జనింపరు. ప్రళయే చ=ప్రళయమునందును; నవ్యథన్తి=దుఃఖింపరు.

తా-: ఈ సత్త్వాదులను చక్కగ తెలిసినవారు నాతో సామ్యమును పొందుదురు. వారికి జననమరణము లుండవు.

దీపికా-: పునరపి తదేవ జ్ఞానం - విశినష్టి। (ఇదమితి)

ఇదం=వక్ష్యమాణం। జ్ఞానం ఉపాశ్రిత్య సాధనతయాఽవలంబ్య; మమ। సాధర్మ్యం=అకర్మవశ్యత్వాదినా సామ్యం। ఆగతాః పుమాంసః సర్గేపి=సృష్టికాలేఽపి। నోపజాయంతే=బ్రహ్మాదిషూత్పద్యమానేష్వపి నోత్పద్యంత ఇత్యర్థః। ప్రళయేఽపి=బ్రహ్మాదీనాం ప్రళయే। న వ్యథంతి=ప్రళయదుఃఖం నాఽనుభవంతి ॥2॥

శ్లో॥ మమ యోనిర్మహ ద్బ్రహ్మ; తస్మిన్గర్భం దధామ్యహం।
సంభవ స్సర్వభూతానాం; తతో భవతి భారత॥ 3

అర్థ-: హే భారత=ఓ అర్జున; యోనిః=సర్వజగత్కారణము; మహత్=అపరిచ్ఛిన్నము అయిన; బ్రహ్మ=ప్రకృతి; మమ=నాది. తస్మిన్=ఆ ప్రకృ

తియందు; గర్భం=(జీవసముదాయ రూపమైన) బీజమును;దధామి=ఉంచు చున్నాను. తతః=ఆ ప్రకృతిజీవుల సంయోగమువలన; సర్వభూతానాం= సకలప్రాణులయొక్క; సంభవః=ఉత్పత్తి; భవతి=కలుగుచున్నది.

తా-: సర్వజగత్కారణము అపరిచ్ఛిన్నము అయిన ఈ అచేతనప్రకృతి నాకు సంబంధించినది. దీనియందు నేను జీవసముదాయమును ప్రవేశింపజేయుటచే బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతమైన సృష్టి జరుగుచున్నది. (ఇచటి 'బ్రహ్మ'శబ్దము ప్రకృతి వాచకము)

దీపికా-: అథ సత్త్వాదీనాం బంధహేతుత్వం వక్తుం కృత్స్నస్య స్థావర జంగమాత్మకస్య ప్రపంచస్య ప్రకృతి సంసర్గ జన్యత్వం స్వేనైవ కృత మిత్యాహ।

హే భారత; యోనిః- 'భూమిరాప' ఇత్యాదినా 'అపరేయమితస్త్వన్యా' మిత్యంతేనోక్తం జగత్ప్రకృతిభూతం। మహత్=అపరిచ్ఛిన్నం। బ్రహ్మ= మహదాదికార్య బృంహణం, తత్రాప్రాదుర్భావకారణం। మమ=మత్సంబంధి, మచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః। తస్మిన్=భోగక్షేత్రే ప్రధానే అహం। గర్భం=బ్రహ్మాదిప్రాణివర్గ బీజభూతం భోక్తృపుంజరూపం గర్భం।దధామి=నిక్షిపామి, భోగక్షేత్రభూతయాఽచేతనప్రకృత్యా సహ భోక్తృపుంజరూపాం చేతనప్రకృతిం సంయోజయామీత్యర్థః। తతః=చేతనాఽచేతన సంసర్గాత్। సర్వభూతానాం= బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం ప్రాణినాం। సంభవః=ఉత్పత్తిః భవతి ॥3॥

శ్లో॥ సర్వయోనిషు కౌన్తేయ మూర్తయ స్సమ్భవన్తి యాః
తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోని, రహం బీజప్రదః పితా॥ 4

అర్థ-: హే కౌంతేయ=ఓ అర్జున; సర్వయోనిషు=సమస్తజాతులయందును;యాః మూర్తయః=ఏ దేహములు;సంభవన్తి=పుట్టుచున్నవో;తాసాం= వానికి; మహత్ బ్రహ్మ=అపరిచ్ఛిన్నమైన అచేతనప్రకృతి; యోనిః= కారణము(తల్లి)అహం= నేను; బీజప్రదః= బీజము నొసంగు; పితా= తండ్రిని.

తా-: అర్జున; ఈ సమస్తప్రాణులకు అచేతన ప్రకృతి తల్లి కాగా నేను తండ్రిని అగుచున్నాను.

దీపికా-: కారణావస్థ చిదచిత్ప్రకృతిద్వయ సంసర్గస్య స్వకృతత్వ ముక్త్వా కార్యావస్థ చిదచిత్ప్రకృతిద్వయ సంసర్గస్యాపి స్వకృతత్వమాహ।
హే కౌంతేయ। సర్వయోనిషు=దేవయక్ష రాక్షస మనుష్య పశుపక్షి సరీసృపాదియోనిషు;యాః మూర్తయః=కార్యభూతతత్తద్వ్యక్తయః। సంభవంతి=జాయన్తే; తాసాం మూర్తీనాం। మహత్=మహదాదిపృథివ్యంతపరిణతం। బ్రహ్మ=ప్రకృతిః; యోనిః=మాతృస్థానీయకారణం। అహం=సర్వజ్ఞః। బీజప్రదః=తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన జనిష్యమాణ భోక్తృవర్గరూప గర్భాధాన హేతుః। పితా=జనకః ॥4॥

శ్లో॥ సత్త్వం రజస్తమ ఇతి; గుణాః ప్రకృతిసమ్భవాః।
నిబధ్నన్తి మహాబాహో! దేహే దేహిన మవ్యయమ్॥ 5

అర్థ.: హే మహాబాహో=ఓ అర్జున; ప్రకృతిసంభవాః=ప్రకృతి వలన ఏర్పడుచున్న; సత్త్వం రజః+తమః+ఇతి=సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అను; గుణాః=గుణములు; అవ్యయం=నాశరహితుడగు; దేహినం=ఆత్మను; దేహే=దేహమునందు; నిబధ్నన్తి=బంధించుచున్నవి.

తా-: అర్జున; ప్రకృతిసిద్ధములైన సత్త్వరజస్తమో గుణములు అసంకుచితజ్ఞానైకాకారుడైన ఆత్మను దేవమనుష్యాదిరూప దేహములయందు బంధించుచున్నవి.

దీపికా-: ఏవం ప్రాచీన కర్మవశాత్సర్గాదౌ సత్త్వాదిగుణసంసర్గేణ దేవాదియోనిషు జాతానాం భూతానాం పునఃపునర్దేవాదిభావేన జన్మహేతుమాహ-
హే మహాబాహో+మహాంతౌ=ప్రకృతిగుణాయత్త బంధనిబంధనాయోధన సమర్థౌ, బాహూ యస్యేతి ప్రకృతిగుణై ర్బధ్యమాన పురుషబంధే నిదర్శనతయా సంబోధనం। రజస్తమ ఇతి। గుణాః=పృథివ్యాదీనాం గంధా

దయ ఇవ ప్రకృత్యాఖ్య ద్రవ్యస్వరూపానుబంధినః స్వభావవిశేషాః। ప్రకృతి సంభవాః - ప్రకృతితః సంభవంతి = మహదాది ష్వావిర్భవంతీతి తథాభూతాస్సంతః। పృథివీతః పుష్పాదిషు గంధాదయ ఇవేతి భావః। అవ్యయం=స్వభావతో న విద్యతే వ్యయః=సత్వాది కృతజ్ఞానసంకోచః। యస్య తం। తథాపి దేహే వర్తమానం। దేహినం=మహదాది పృథివ్యంత తత్త్వారబ్ధ దేహసంతతిమంతం పురుషం।నిబధ్నంతి=పునఃపున ర్దేవమనుష్యాదిరూపేణోత్పాదయంతీత్యర్థః ॥5॥

శ్లో॥ తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్।
సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ॥ 6

అర్థ-: హే అనఘ=పాపరహితుడవైన ఓ అర్జున; తత్ర=ఆ మూడు గుణములలో; సత్త్వం=సత్త్వగుణము; నిర్మలత్వాత్=(జ్ఞానమును అచ్ఛాదించునట్టి)దోషము లేనిదగుటవలన; ప్రకాశకం=జ్ఞానప్రకాశమును కలిగించునదియు; అనామయం=రోగమును కలిగింపనిదియు నగుచు; సుఖసంగేన=సుఖమునందలి ఆసక్తిచేతను; జ్ఞానసంగేన చ=జ్ఞానమునందలి ఆసక్తిచేతను; బధ్నాతి=(పురుషుని) బంధించుచున్నది.

తా-: అర్జున; సత్త్వరజస్తమోగుణములలో సత్త్వగుణము జ్ఞానప్రకాశమును సుఖమును అచ్ఛాదింపదు. అది దాని స్వభావము. కావున అది ప్రకాశసుఖములకు హేతువు అగుచు జ్ఞానసుఖములయందు ఆసక్తిని కలిగించును. అట్టి జ్ఞానసుఖాసక్తిచే పురుషుడు వైదికకర్మలయందు ప్రవర్తించి వానిఫలముల ననుభవించుటకు జన్మించుచుండును. ఈ రీతిని సత్త్వగుణము బంధక మగుచున్నది.

దీపికా-: సత్త్వాదీనాం నిబంధన ప్రకార మేవాహ- (తత్రేతి)

తత్ర=సత్త్వరజస్తమసాం మధ్యే। సత్త్వం=సత్త్వగుణః। నిర్మలత్వాత్=ప్రకాశవిరోధి తమస్స్వభావరూప మలరహితత్వాత్, ప్రకాశమాత్ర జనన స్వభావా దితి యావత్। ప్రకాశకం=వక్ష్యమాణరీత్యా ప్రకాశసుఖ హేతుభూత మిత్యర్థః। అనామయం - న విద్యతే ఆమయః=కార్యభూతో వ్యాధిః యస్య తత్।రజస్తమసీ వ్యాధిహేతూ; ఇదం త్వారోగ్యహేతురిత్యర్థః

హే అనఘ=న విద్యతే, అఘం=పాపరూప బంధహేతు సుఖసంగః, యస్య తథాభూత; 'కిం నో రాజ్యేన గోవింద కిం భోగై 'రిత్యుక్తేః సుఖసంగరహితేతి భావః। సుఖసంగేన=సుఖాసక్త్యా। జ్ఞానయోగేన చ=జ్ఞానాసక్త్యా చ। బధ్నాతి, దేహిన మిత్యత్రాపి అనుషజ్యతే। సత్త్వం పూర్వకర్మానుగుణ్యేన పురుషస్య సుఖాసక్తిం జ్ఞానాసంక్తిం చ జనయతి। సుఖజ్ఞానసంగే జాతే తత్సాధనేషు లౌకికవైదికకర్మసు ప్రవర్తతే, పునస్తత్ఫలానుభవార్థం యోని సంబంధ ఇతి బీజాఽంకురవ దనాది రయం బంధః సుఖజ్ఞాన సంగ ద్వారేణ సత్త్వసాధ్య ఇతి భావః అనేన జ్ఞానసుఖజనకం సత్త్వ మిత్యుక్తం భవతి ॥6॥

శ్లో॥ రజో రాగాత్మకం విద్ధి; తృష్ణాసంగ సముద్భవమ్।
తన్నిబధ్నాతి కౌన్తేయ; కర్మసంగేన దేహినమ్॥ 7

అర్థ-: హే కౌన్తేయ=ఓ అర్జునా; రజః=రజోగుణమును; రాగ+ఆత్మకం=స్త్రీ పురుషుల ప్రేమకు ప్రేరకముగను; తృష్ణాసంగ సముద్భవం=(శబ్దాది విషయముయందలి) ఆశకు - (పుత్రాదుల యందలి) ఆసక్తికిని హేతువుగను; విద్ధి=తెలిసికొనుము. తత్=ఆ రజోగుణము; కర్మసంగేన=కర్మలయందు ఆసక్తిని కలిగించుటచేత; దేహినం=పురుషుని, నిబధ్నాతి=బంధించుచున్నది.

తా-: అర్జున; రజోగుణము స్త్రీ పురుషుల మధ్య ప్రేమను కలిగించును శబ్దాది విషయములయందును పుత్రమిత్రాదులయందును ఆసక్తిని కలిగించును. వీనివలన పురుషుడు కర్మలయందు ప్రవర్తించును. వాని ఫలముల ననుభవించుటకై జన్మించుచుండును. ఇట్లు రజోగుణము బంధకమగుచున్నది.

దీపికా-: హే కౌంతేయ। రజః=రజోగుణః। రాగాత్మకం=రాగః=యోషిత్పురుషయో రన్యోన్యస్పృహా, తదాత్మకం = తద్ధేతుభూత తృష్ణాసంగ సముద్భవం - తృష్ణా=శబ్దాది సకల విషయస్పృహా, సంగః=పుత్రమిత్రాదిసంబంధిషు సంశ్లేషస్పృహా,తయోః-సముద్భవం=ఉత్పత్తిస్థానం। విద్ధి=జానీహి।

తత్=రజః। కర్మసంగేన=తద్ధేతుభూత క్రియాసు స్పృహా జనన ద్వారేణ। దేహినం నిబధ్నాతి। విషయస్పృహయా దద్ధేతుభూత క్రియాస్పృహా; తయా తదనుష్ఠానం, తత్ఫలానుభవార్థం పునఃపునః యోనిసంబంధ ఇతి కర్మసంగ ద్వారేణ రజో బంధహేతు రిత్యర్థః ॥7॥

శ్లో॥ తమస్త్వజ్ఞానజం విద్ధి, మోహనం సర్వదేహినామ్।
ప్రమాదాలస్య నిద్రాభి, స్తన్నిబధ్నాతి భారత॥ 8

అర్థ-: భారత=ఓ అర్జున; తమః+తు=తమోగుణమున్ననో; అజ్ఞానజం=విపరీతజ్ఞానమువలన పుట్టినదని; సర్వదేహినాం=సమస్త ప్రాణులకు; మోహనం=విపరీతజ్ఞానమును కలిగించునదని; విద్ధి=తెలిసికొనుము. తతః=ఆ తమోగుణము; ప్రమాద+ఆలస్య నిద్రాభిః=ఏమరుపాటు ఆలస్యము నిద్ర అనువానిద్వారా; బధ్నాతి=బంధించున్నది.

తా-: అర్జున; తమోగుణము విపరీతజ్ఞానమువలన పుట్టుచున్నది. విపరీతజ్ఞానమును కలిగించుచున్నది. ఇది ఏమరుపాటును సోమరితనమును నిద్రను కలిగించుచు బంధహేతు వగుచున్నది.

దీపికా -: తమస్తు=తమోగుణస్తు। అత్ర 'తు' శబ్దేనపూర్వోక్త గుణద్వయాపేక్షయాఽస్యాఽత్యంత పరిహరణీయత్వ ముచ్యతే। అజ్ఞానజం - అజ్ఞానం - వస్తుతత్త్వజ్ఞాన వ్యతిరిక్తం విపరీతజ్ఞానం - తస్మాజ్జాతం, వస్తువిపరీత జ్ఞానజన్య పాపాఽనుష్ఠానకార్యమిత్యర్థః సర్వదేహినాం=బ్రహ్మాది ప్రాణినాం। మోహనం-విపరీతజ్ఞానజనకం చ విద్ధి। హే భారత। తత్=తమః। ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః- ప్రమాదః=అనవధానతా, విహితాదన్యత్ర ప్రవృత్తిరితి యావత్, ఆలస్యం - విహితేషు యథాకాల మప్రవృత్తిః; నిద్రా=ఇంద్రియ ప్రవర్తన శ్రాంతస్య పురుషస్య సకలేంద్రియ వ్యాపారోపరతిః; తత్ర బాహ్యేంద్రియవ్యాపారోపరతి స్స్వప్నః, మనసోపి వ్యాపరోపరతి స్సుషుప్తిరితి వివేకః; తాభిః దేహినం నిబధ్నాతి। పూర్వపూర్వ విపరీతజ్ఞానేన పాపానుష్ఠానం - తేన తమః-ఇత్యాది ప్రకారేణ బంధకం తమ ఇత్యర్థః ॥8॥

శ్లో॥ సత్త్వం సుఖే సంజయతి; రజః కర్మణి భారత।
జ్ఞాన మావృత్య తు తమః; ప్రమాదే సంజయత్యుత॥ 9

అర్థ-: భారత = ఓ అర్జున; సత్త్వం=సత్త్వగుణము. సుఖే= సుఖమునందు; సంజయతి=ఆసక్తి గావించుచున్నది. రజః=రజోగుణము; కర్మణి=కర్మయందు; సంజయతి=ఆసక్తిని గావించుచున్నది. తమః + తు=తమోగుణమన్ననో; జ్ఞానం=జ్ఞానమును; ఆవృత్య=ఆవరించి; ప్రమాదే + ఉత=విపరీతకార్యమునందు; సంజయతి=ఆసక్తినిగావించుచున్నది.

తా-: అర్జున; సత్త్వగుణము సుఖాసక్తిని రజోగుణము కర్మాసక్తిని; తమోగుణము విరుద్ధకార్యప్రవృత్తిని కలిగించుచున్నవి.

దీపికా-: బంధహేతుత్వే సత్త్వాదీనాం ప్రధాన వ్యాపారానాహ-

హే భారత। సత్త్వం = సత్త్వగుణః। సుఖే సంజయతి=దుఃఖశోకాది హేతుసత్త్వేపి తదభిభవేన సుఖే తద్ధేతుజ్ఞానే చ సంశ్లేషయతీత్యర్థః। రజః= రజోగుణః। కర్మణి। సుఖదుఃఖాది హేతుసత్త్వేపి తదభిభవేన రాగతృష్ణాది ద్వారాఽభిమత-స్తా తుకర్మణ్యేవ సంశ్లేషయతీత్యర్థః। తమస్తు=తమోగుణస్తు। జ్ఞానం=వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానం। ఆవృత్య=ఆచ్ఛాద్య ప్రమాద ఉత। సంజయతి। విపరీతజ్ఞానజననద్వారా కర్తవ్య విపరీత వ్యాపారేపి సంగం జనయతీత్యర్థః। ఉతశబ్దా దాలస్యాదావపీత్యర్థః ॥9॥

శ్లో॥ రజస్తమశ్చాఽభిభూయ; సత్త్వం భవతి భారత।
రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ; తమస్సత్త్వం రజస్తథా॥ 10

అర్థ-: హే భారత=ఓ అర్జున; సత్త్వం=సత్త్వగుణము; రజః=రజోగుణమును, తమః+చ=తమోగుణమును; అభిభూయ=తిరస్కరించి (మించి) భవతి=ప్రకాశించుచున్నది- రజః=రజోగుణము, సత్త్వం=సత్త్వగుణమును తమః+చ + ఏవ=తమోగుణమును; అభిభూయ భవతి=అతిశయించును. తమః=తమోగుణము. తథా=అట్లు; సత్త్వం=సత్త్వగుణమును, రజః=రజోగుణమును, అభిభూయ భవతి= అతిశయించియుండును.

తా-: అర్జున; ఈ మూడుగుణములలోను ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్కప్పుడు తక్కిన రెంటిని మించి తన కార్యమును సాధించుచుండును.

దీపికా-: నను దేహాకారపరిణతాయాః ప్రకృతేః స్వరూపానుబంధిన స్సత్త్వాదయో గుణాః కథమేవం పరస్పరవిరుద్ధ కార్యకరా భవంతీత్యత్రాహ (రజఇతి)

హే భారత! సత్త్వం=సత్త్వగుణః। రజః=రజోగుణం। తమశ్చ=తమోగుణం చ। అభిభూయ=తిరస్కృత్య।భవతి=ఉద్భవతి, యథా వాతపిత్తకఫానాం మధ్యే తత్తదుద్రేకకరాహారసేవాత స్తత్తత్కర్మానుగుణ్యేన చైకైక స్యోద్భవః ఇతరయోస్తదభిభవః తథా సాత్త్వికాహార సేవయా కర్మానుగుణ్యేన చ కదాచి త్సత్త్వస్యైవోద్భవః।ఇతరయో స్త్వభిభవశ్చేత్యర్థః। ఏవ ముత్తరయోరపి ద్రష్టవ్యం। తథా రజః=రజోగుణః।సత్త్వం=సత్త్వగుణం। తమశ్చైవ అభిభూయ। భవతి=ఉద్భవతి। తమః=తమోగుణః। సత్త్వం=సత్త్వగుణం। రజ=రజోగుణం చ అభిభూయ భవతీత్యన్వయః ॥10॥

శ్లో॥ సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్ 'ప్రకాశ' ఉపజాయతే।
జ్ఞానం యదా తదా విద్యా, ద్వివృద్ధం సత్త్వ మిత్యుత॥ 11

అర్థ-: అస్మిన్ దేహే=ఈ దేహమునందు।సర్వద్వారేషు=చక్షురాది-ఇంద్రియరూప మార్గములయందు అంతట; యదా=ఎప్పుడు; ప్రకాశే=వస్తువులను ప్రకాశింపజేయుటయందు; జ్ఞానం=జ్ఞానము; ఉపజాయతే=కలుగుచున్నదో; తదా=అప్పుడ; సత్త్వం=సత్త్వగుణము; వివృద్ధం + ఇతి=అతిశయించినది అని; విద్యాత్ =ఎఱుంగవలయును.

తా-: వస్తువులు ఉన్నవి ఉన్నట్లుగా ఎప్పుడు చక్షురాదింద్రియములద్వారా భాసించునో అప్పుడు మనశరీరమునందు సత్త్వగుణము అభివృద్ధిజెందియున్నట్లు గుర్తింపవలయును.

దీపికా-: ఏతచ్చ యథానుభవం కార్యోపలబ్ధేరేవాఽవగచ్ఛతీ త్యాహ-అస్మిన్=అత్మనః భోగాయతనే దేహే సర్వద్వారేషు=శ్రోత్రాదిషు।

జ్ఞానం=శబ్దాదిజ్ఞానాత్మకః ప్రకాశః। యదా=యస్మిన్కాలే। ఉపజాయతే=ఉత్పద్యతే। తదా త్వే=తస్మిన్ కాలేపి। సత్త్వం=సత్త్వగుణః। వివృద్ధః ఇతి విద్యాత్ - ప్రకాశలింగేన సత్త్వోద్భవం జానీయాత్। 'ఉత,శబ్దేన-సుఖేనాపి జానీయా దిత్యర్థః।అత స్సుఖప్రకాశాది కార్యమపి తద్వృద్ధి దశాయా మేవేతి భావః ॥11॥

శ్లో॥ లోభః ప్రవృత్తి రారంభః; కర్మణా మశమస్స్పృహా:।
రజస్యేతాని జాయన్తే; వివృద్ధే భరతర్షభ!॥ 12

అర్థ-: హేభరత+ఋషభ=ఓఅర్జున; రజసి=రజోగుణము; వివృద్ధే=అతిశయింపగా, లోభః=లోభము; ప్రవృత్తిః=నిష్ప్రయోజనమైన చాపల్యము; కర్మణాం= (ఫలమును కలిగించు) కర్మల; అరంభః=ప్రారంభము; అశమః=ఇంద్రియములు తృప్తిజెందకుండుట;స్పృహా=విషయేచ్ఛ; ఏతాని=ఇవి; జాయన్తే =కలుగుచున్నవి.

తా-: అర్జున! రజోగుణము అతిశయించినపుడు తన వస్తువులమీద అతిమమకారరూపమైన లోభము నిష్ప్రయోజనప్రవృత్తి; ఏదియో ఫలమును కోరి కార్యముల నారంభించుట ఇంద్రియములు తనివితీరకుండుట విషయాఽనుభవేచ్ఛ అనునవి కలుగును.

దీపికా-: హే భరతర్షభ। రజసి=రజోగుణే। వివృద్ధే=ఉద్భూతే సతి। లోభః=స్వకీయద్రవ్యస్యాఽత్యాగశీలతా। ప్రవృత్తిః=ప్రయోజన మనద్దిశ్యాఽపి చపలస్వభావతా। కర్మణాం=ఫలసాధనభూతానాం కర్మణాం;ఆరంభః=ఉపక్రమః। అశమః=ఇంద్రియాణా మనుపరమః, ఇదం కృత్వేదమిదం కరిష్యామీత్యాది సంకల్పవికల్పాఽనుపరమః। స్పృహా=విషయేచ్ఛా। ఇత్యేతాని కార్యాణి జాయంతే। యదా లోభాదయో జాయంతే తదారజః ప్రవృద్ధ మితి జానీయా దిత్యర్థః ॥12॥

శ్లో॥ అప్రకాశోఽప్రవృత్తిశ్చ; ప్రమాదో మోహ ఏవ చ।
తమస్యేతాని జాయన్తే; వివృద్ధే కురునందన॥ 13

అర్థ-: హే కురునన్దన, =ఓ అర్జున; తమసి =తమోగుణము,వివృద్ధే సతి =అతిశయించినపుడు; అప్రకాశః= జ్ఞానము కలుగకుండుట; అప్రవృత్తిః + చ =స్తబ్ధత; ప్రమాదః=ఏమరుపాటు; మోహః + ఏవ+చ=విపరీత జ్ఞానము; ఏతాని =ఇవి; జాయన్తే = కలుగుచున్నవి.

తా-: తమోగుణము అతిశయించినపుడు ఏ వస్తువు స్పష్టముగగోచరింపదు. స్తబ్ధత ఏమరుపాటు విపరీతజ్ఞానము కలుగును.

దీపికా-: హే కురునందన! అప్రకాశః= విషయే జ్ఞానాఽనుదయః। అప్రవృత్తిః= స్తబ్ధతా। ప్రమాదః =అకార్యప్రవృత్తి హేతుశ్చిత్తైకాగ్ర త్వాఽభావః! మోహ ఏవ చ= విపరీతజ్ఞానం చ ఇత్యేతాని తమసి వివృద్ధే జాయంతే! ఏభిస్తు తమోవృద్ధిం జానీయా దిత్యర్థః। వాతాది వ్యాధీనా ముల్బణతామివ సాంసారిక గుణత్రయ స్యోల్బణతాం తత్తత్కార్య విశేషోద్భవేన జ్ఞాత్వా చికిత్సాం కుర్యాదితి తాత్పర్యమ్ ॥13॥

శ్లో॥ యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధేతు; ప్రలయం యాతి దేహభృత్।
తదోత్తమవిదాం లోకా నమలా న్ప్రతిపద్యతే॥ 14

అర్థ-: యదా= ఎపుడు; సత్త్వే =సత్త్వగుణము; ప్రవృద్ధే+తు=అతిశయించినపుడు; దేహభృత్= ప్రాణి; ప్రలయం =మరణమును;యాతి= పొందునో; తదా =అపుడు; ఉత్తమవిదాం= ఉత్తమమైన ఆత్మతత్త్వమును ఎరిగినవారియొక్క; అమలాన్= పరిశుద్ధములైన; లోకాన్= సముదాయములను; యాతి =పొందుచున్నాడు.

తా-: సత్త్వగుణము అతిశయించియుండగా మరణించినవారు ఆత్మతత్త్వము నెరిగినవారి వంశమున జన్మించి (ఆత్మజ్ఞాన సాధనములైన పుణ్యకర్మలను జేయనర్హతనందుదురు).

దీపికా-: అంత్యకాలే రజస్తమస్సముద్భవహేతూనా మాహారాదీనాం పరిహారార్థ మంత్యకాలే ప్రవృద్ధానాం గుణానాం పృథక్ఫలా న్యాహ-

యదా=యస్మిన్కాలే। దేహభృత్=చేతనః। సత్త్వే తు=సత్త్వగుణే తు। ప్రవృద్ధే=ఉల్బణే సతి। ప్రళయం=దేహ నివృత్తిరూపం మరణం। యాతి=ప్రాప్నోతి। తదా=తస్మిన్కాలే। అమలాన్=పరిశుద్ధాన్। ఉత్తమవిదాం=సర్వోత్తరాత్మతత్త్వవిదాం। లోకాన్=సమూహాన్। ప్రతిపద్యతే=ప్రాప్నోతి। యదా సత్త్వం ప్రవృద్ధం భవతి తదైవ జీవో మ్రియతేచేత్ ఆత్మయాథాత్మ్యవి దాయతనేషు జనిత్వాఽఽత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానసాధనే పరమపుణ్యేఽధికారీ భవతీత్యుక్తం భవతి ॥14॥

శ్లో॥ రజసి ప్రలయం గత్వా; కర్మసంగిషు జాయతే।
తథా ప్రలీన స్తమసి; మూఢయోనిషు జాయతే ॥ 15

అర్థ-: రజసి=రజోగుణము; (అతిశయించినపుడు) ప్రళయం=మరణమును; గత్వా=పొంది; కర్మసంగిషు=ఫలాపేక్షతో కర్మలనాచరించువారి వంశమున; జాయతే=పుట్టును. తథా=అట్లే; తమసి=తమోగుణము (అతిశయించినపుడు; ప్రలీనః=మరణించినవాడు; మూఢయోనిషు పశువులు మొదలైన జాతులయందు; జాయతే=పుట్టును.

తా-: రజోగుణము అతిశయించియుండగా మృతిజెందినవారు స్వర్గాది ఫలాపేక్షతో కర్మల నాచరించువారి వంశమున జన్మింతురు. తమోగుణము అతిశయించినపుడు మరణించువారు పశ్వాదిజాతులయందు జన్మింతురు.

దీపికా-: అత్ర శ్లోకే ప్రవృద్ధ ఇతి పదం పూర్వ శ్లోకా దనువర్తతే। రజసి=రజోగుణే ప్రవృద్ధే సతి। ప్రళయం=మరణం। గత్వా=ప్రాప్య। కర్మసంగిషు=ఫలసంగేన కర్మకుర్వత్సు జాయతే। యదా రజః ప్రవృద్ధం; తదా మృతః కామ్యకృ దాయతనేషు జనిత్వా కామ్యకర్మ స్వేవాధికారీ భవతీత్యుక్తం భవతి। తథా తమసి=తమోగుణే। ప్రవృద్ధే సతి। ప్రలీనః=మృతః। మూఢయోనిషు=చండాలపశ్వాది యోనిషు। జాయతే। సకల పురుషార్థాఽనర్హ జాతిషూత్పద్యత ఇత్యర్థః ॥15॥

శ్లో॥ కర్మణస్సుకృతస్యాహుః; సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలం।
రజసస్తు ఫలం దుఃఖ; మజ్ఞానం తమసః ఫలం ॥ 16

అర్థ-: సుకృతస్య=ఫలాపేక్షలేక చేయబడిన; కర్మణః=భగవదారాధన రూపమైన కర్మకు; ఫలం=ఫలము; సాత్త్వికం=మనుపటికంటె అధిక సత్త్వగుణము గలదై; నిర్మలం=దుఃఖలేశము సైతము లేనిదిగనుండునని; రజసః + తు=మరణకాలమున వృద్ధిజెందిన రజోగుణమునకు, ఫలం=ఫలము; దుఃఖం = పునర్జన్మరూపమైన దుఃఖము అని; తమసః=తమోగుణమునకు; ఫలం=ఫలము; అజ్ఞానం=అజ్ఞాన పరంపర (అని); ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

తా-: సత్త్వగుణము అతిశయించినదశలో మరణించినవారు ఆత్మతత్త్వజ్ఞుల వంశమున జనించి ఫలాపేక్షలేక కర్మలను భగవదారాధనరూపముగా చేయుచు మరింత సత్త్వగుణమును పెంచుకొని దుఃఖలేశము సైతము లేనివారై ఉందురు. రజోగుణము అతిశయించినదశలో మరణించినవారు ఫలాపేక్షతో కర్మల నాచరించువారి వంశమున జనించి ఫలాసక్తితో కర్మల నాచరించి జన్మపరంపరారూపమైన దుఃఖమును అనుభవింతురు. తమోగుణము అతిశయించినదశలో మరణించినవారు అజ్ఞానపరంపరలో నుందురు అని ఆయాగుణములను చక్కగ ఎరింగినవారు చెప్పుదురు.

దీపికా-: ఏవం అంతకాలే సత్త్వాదిగుణ ప్రవృద్ధిఫల మాత్మప్రదాయతనోత్పత్త్యాదిక ముక్త్వా తత్ఫల మాహ-

సుకృతస్య=ఆత్మవిత్కులోత్పన్నకృతస్య ఫలాఽభిసంధి రహితస్య। కర్మణః=మదారాధన రూపస్య। సాత్త్వికం=ఇతోఽధిక సత్త్వప్రధానం। నిర్మలం=దుఃఖలేశ సంబంధ రహితం। ఫలం ఆహుః। సత్త్వగుణ పరిణామ తత్త్వవిద ఇత్యర్థః। రజసస్తు=అంతకాల ప్రవృద్ధ రజోగుణస్య తు। దుఃఖం= దుఃఖప్రాయ కామ్యకర్మానుష్ఠాన పరంపరాం। ఫలం ఆహుః। రజః పరిణామ తత్త్వవిదో వదంతీత్యర్థః। అంతకాలే రజః ప్రవృద్ధ్యా రాజసగృహ జన్మ; తేన పునఃపునః కామ్యకర్మానుష్ఠానం ఇత్యేవం పరంపరయా దుఃఖమిశ్రమేవ ఫలం భవతీతి భావః। తమసః = అంత్యకాలప్రవృద్ధ తమోగుణస్య। అజ్ఞానం=అంత్యజాతీయ జన్మాదినాఽజ్ఞానపరంపరారూపం ఫలం। ఆహుః=తమః పరిణామ తత్త్వవిదో వదంతీత్యర్థః ॥16॥

శ్లో॥ సత్త్వా త్సంజాయతే జ్ఞానం; రజసో లోభ ఏవ చ।
ప్రమాదమోహౌ తమసో; భవతోఽజ్ఞాన మేవ చ॥ 17

అర్థ-: సత్త్వాత్=అధికమైన సత్త్వగుణమువలన; జ్ఞానం=ఆత్మయాథాత్మ్య (అపరోక్ష) జ్ఞానము; సంజాయతే=కలుగుచున్నది రజసః=అట్టి రజోగుణమువలన; లోభః+ఏవ చ=లోభగుణము; తమసః=అట్టి తమోగుణమువలన; ప్రమాదమోహౌ=పరాకు విపరీత జ్ఞానము; అజ్ఞానం+ఏవ చ=అజ్ఞానము; భవతః=కలుగుచున్నవి.

తా-: ఇట్లు క్రమముగ వృద్ధిజెందిన సత్త్వగుణమువలన ఆత్మస్వరూపసాక్షాత్కారము కలుగును. ఇట్టి రజోగుణమువలన లోభము ఇట్టి తమోగుణమువలన అజ్ఞానము విపరీతజ్ఞానము ఏమరుపాటు కలుగుచున్నవి.

దీపికా:- ఏవ ముత్తరోత్తరాఽధిక సత్త్వాది జనిత నిర్మల ఫలాదికం కిమిత్యత్రాహ-

సత్త్వాత్=ఆత్మవిత్కుల జన్మాది క్రమేణోత్పన్నా దధిక సత్త్వాత్। జ్ఞానం=ఆత్మయాథాత్మ్యాఽపరోక్షరూపం జ్ఞానం జాయతే। తథా రజసః ఏవ చ=రాజసకుల జన్మాదినా ప్రవృత్తా ద్రజోగుణా దేవ। లోభః=స్వర్గాదిష్వతిసంగరూపః జాయతే। ఏవం తమస ఏవ చ। ప్రమాదమోహౌ=ప్రమాదః=అసత్కర్మ ప్రవృత్తిహేతు రనవధానతా, మోహః=విపరీత జ్ఞానం చేత్యుభౌ భవతః। అజ్ఞానం=జ్ఞానాఽభావశ్చ। భవతీతి వచన వ్యత్యయేన యోజ్యం। విపరీత జ్ఞానాచ్చండాల పశ్వాది యోనిషు జన్మ, తతశ్చ జ్ఞానాఽభావ ఇత్యర్థః ॥17॥

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా; మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః।
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా; అధో గచ్ఛన్తి తామసాః॥

అర్థ-: సత్త్వస్థాః=అధికసత్త్వగుణ నిష్ఠులు; ఊర్ధ్వం=ఊర్ధ్వలోకమును; గచ్ఛన్తి=పొందుచున్నారు. రాజసాః=అధికరజోగుణనిష్ఠులు; మధ్యే=మధ్యలో; తిష్ఠంతి=ఉందురు; తామసాః=అధికతమోగుణనిష్ఠులు; జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః=మరింత నీచాఽతినీచములైన తమోగుణకార్యములందు నిమగ్నులై; అధః=క్రిందికి; గచ్ఛన్తి=పోవుచున్నారు.

తా-: క్రమముగ అతిశయించిన సత్త్వగుణముగలవారు ఉన్నత లోకములను పొందుచు చివరికి మోక్షము నందుదురు. రజోగుణాతిశయము గలవారు కర్మల నాచరించుచు జన్మపరంపరలలో కొట్టుమిట్టాడుచుందురు. అధికతమోగుణముకలవారు మరింత అధోగతిపాలగుదురు.

దీపికా-: తతోఽపి కిమిత్యత ఆహ -

సత్త్వస్థాః=అధికసత్త్వగుణనిష్ఠాః। ఊర్ధ్వం=ఉత్తరోత్తరోత్కృష్ట పదం। గచ్ఛన్తి ఆత్మవిత్కులాఽసంగ కర్మానుష్ఠాన శుద్ధసత్త్వాది పరంపరా నిశ్రేణికా సమారోహణేన ముక్తిం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః। రాజసాః=రజోగుణనిష్ఠాః। మధ్యే=ఊర్ధ్వాఽధోలోక మధ్యదేశ ఏవ తిష్ఠన్తి। విషయాభిలాష తత్సాధనాఽనుష్ఠాన తత్ఫలానుభవార్థం జన్మ; పునర్విషయాభిలాషాది వాత్యా మండలో ద్భ్రాంతా అంతరాళ ఏవ తిష్ఠన్తీత్యర్థః। తామసాః=తమోగుణనిష్ఠాః జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః-జఘన్యాసు=నీచాన్నీచతరాసు గుణవృత్తిషు తమోగుణ పరిణామేషు తిష్ఠన్తీతి తథాభూతాస్సంతః। అధః=నికర్షకాష్ఠాభూతం పదం గచ్ఛన్తి। తమసా విపరీతజ్ఞానం-తేన పాపానుష్ఠానం తేన చండాల పశు తిర్యక్క్రిమికీట తరుగుల్మలతాకాష్ఠ శిలాది ప్రాయాఽధోగతి భాజో భవంతీత్యర్థః ॥18॥

శ్లో॥ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం; యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి।
గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోఽధిగచ్ఛతి ॥ 19

అర్థ-: ద్రష్టా=ఆత్మానాత్మవివేకముగలవాడు; యదా=ఎప్పుడు; గుణేభ్యః= సత్త్వరజస్తమోగుణములకంటె; అన్యం= ఇతరమును; కర్తారం= కర్తనుగ; న + అనుపశ్యతి=చూడడో; గుణేభ్యః + చ=సత్త్వాదిగుణముల కంటె; పరం=భిన్నుని(అకర్త)గ; వేత్తి=(ఆత్మను) తెలిసికొనుచున్నాడో; సః=అతడు; మత్ + భావం=నా స్వభావమును; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాడు.

తా-: ఆత్మస్వరూపజ్ఞుడు సత్త్వాదిగుణములే కర్తలు గాని ఆత్మ కాదని ఎరింగినవాడై ముక్తినందుచున్నాడు (ఆత్మ గుణసంగముచే 'కర్త' యగుచుండుమగాని వాస్తవమున అతడు అకర్తయే).

దీపికా-: నను - "ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థాః" ఇతి సత్త్వనిష్ఠానాం ముక్తి రుచ్యతే, "గుణా నేతా నతీత్య త్రీ నమృత మశ్నుత" ఇతి గుణత్రయాఽతీతానాం ముక్తి రిత్యనంతరమేవ వక్ష్యతే, కథం విరుద్ధ ముభయం ఘటత ఇత్యాశంక్య విషయవ్యవస్థయా ఘటయతి-

యదా=యస్మిన్కాలే సాత్త్వికాహార సేవయాఽసంగ కర్మానుష్ఠానేన చ రజస్తమోభిభవేన సత్త్వవివృద్ధి దశాయా మిత్యర్థః। ద్రష్టా=వివిక్త దర్శీ జీవః; గుణేభ్యః=స్వానుగుణ ప్రవృత్తిషు కర్తృభ్యో గుణేభ్యః; అన్యం కర్తారం నాఽనుపశ్యతి, గుణా ఏవ సాంసారిక ప్రవృత్తిషు కర్తారః నాన్య ఇతి పశ్యతీత్యర్థః। నను ఆత్మవిదా మపి తత్తద్గుణోల్బణతా సమయే ప్రకాశాది తత్తత్కార్యాణా మనుభవసిద్ధతయా గుణకర్తృతాఽజ్ఞానసంభవా త్తేషా మపి భవద్భావాపత్తిస్స్యా దిత్యత్రాహ-(గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తీతి)గుణేభ్యః=తత్తత్సాంసారిక ప్రవృత్తి కర్తృభ్యో గుణేభ్యః। పరం చ=అన్య మకర్తృ స్వరూప మాత్మానం చ। వేత్తి=పశ్యతి। సః మద్భావం అధిగచ్ఛతి। అయం భావః- ఆత్మనః పరిశుద్ధ స్వభావస్యాపి పూర్వపూర్వ కర్మమూల గుణఫల సంగనిమిత్తం వివిధ కర్మసు కర్తృత్వం, స్వరూపత స్సకల సాంసారిక ప్రవృత్తిష్వకర్తేతి చ యదా సత్త్వవివృద్ధ్యా పశ్యతి, తదా స మద్భావం ప్రాప్నోతీతి। అతఏవ వివృద్ధ సత్త్వస్య ముక్తి హేతుత్వం సాంసారిక ప్రవృత్తి హేతో రశుద్ధసత్త్వస్య త్యాజ్యత్వం చేత్యుభయ మవిరుద్ధ మితి వివేచనీయమ్ ॥19॥

శ్లో॥ గుణానేతానతీత్య త్రీన్ దేహీ దేహసముద్భవాన్।
జన్మమృత్యుజరాదుఃఖై ర్విముక్తోఽమృత మశ్నుతే॥ 20

అర్థ -: దేహీ=జీవుడు; దేహసముద్భవాన్=దేహమువలన గలిగిన; ఏతాన్=ఈ, త్రీన్ గుణాన్=మూడుగుణములను; అతీత్య=అతిక్రమించి; జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైః=జన్మము మరణము ముసలితనము వీనివలన కలుగు దుఃఖములచే; విముక్తః=విడువబడినవాడై; అమృతం=పరిశుద్ధాత్మను; అశ్నుతే=అనుభవించుచున్నాడు.

తా-: దేహాకారముగ పరిణమించు ప్రకృతివలన జనించిన సత్త్వాది

గుణములకంటె వేరై జ్ఞానైకాకారమైయున్న ఆత్మతత్త్వమును తెలిసినవాడు జన్మజరామరణదుఃఖములను వీడి పరిశుద్ధాత్మానుభూతిని పొందును. ఇదియే మద్భావము.

దీపికా-: అయం మద్భావః కీదృశ ఇత్యత్రాహ-

దేహీ=చేతనః। దేహసముద్భవాన్। ఏతాన్=పూర్వం సవిశేషం నిరూపితాన్; త్రీన్ గుణాన్=సత్త్వాదీన్। అతీత్య=సాత్త్వికాహార సేవాద్యుపబృంహితాత్మజ్ఞానః తేనాఽతిక్రమ్య। జన్మమృత్యు జరాదుఃఖైః-జన్మ=ఉత్పత్తిః, మృత్యుః=మరణం, జరా=జీర్ణతా, తత్కృతైః దుఃఖైః। విముక్తః=త్యక్తస్సన్। అమృతం=పరిశుద్ధ మాత్మానం। అశ్నుతే=అనుభవతి। అయమేవ తు మద్భావ ఇత్యర్థః ॥20॥

అర్జున ఉవాచ-:

శ్లో॥ కైర్లింగైస్త్రీన్గుణానేతా; నతీతో భవతి ప్రభో।
కిమాచారః కథం చైతాం; స్త్రీన్గుణా నతివర్తతే॥ 21

అర్థ-: హే ప్రభో=ఓ శ్రీకృష్ణా; ఏతాన్=ఈ; త్రీన్ గుణాన్=మూడు గుణములను; అతీతః=అతిక్రమించినవాడు; కైః లింగైః=ఎట్టి లక్షణములతో; భవతి=(గుర్తింపదగి)ఉండును- కిం + ఆచారః = ఎట్టిప్రవర్తన గలిగియుండును. కథం=ఎట్లు; ఏతాన్=ఈ; త్రీన్ గుణాన్=మూడుగుణములను; అతివర్తతే=అతిక్రమించును.

తా-: శ్రీకృష్ణా, ఇతడు 'గుణాతీతుడు'అని గుర్తింపగల అతని బాహ్య-అభ్యంతర లక్షణము లేవి?. అతడు ఎట్లు ఈ సత్త్వాదిగుణములను అతిక్రమింపగలుగును?.

దీపికా-: అథ స్వావస్థా జిజ్ఞాసయా గుణాతీత స్యాంతర బాహ్యలక్షణాని పృచ్ఛ న్నర్జున ఉవాచ-

హే ప్రభో। కైః లింగైః=కీదృశై రాంతరచిహ్నైః। త్రీన్ గుణాన్=సత్త్వరజస్తమాంసి;అతీతః భవతి। గుణాతీత ఇతి జ్ఞేయ ఇత్యర్థః। కిమా

చారః-కః ఆచారఃయస్య సఃభవతి। కేనాచారేణ బాహ్యచిహ్నేన చ గుణాతీత ఇతి జ్ఞేయ ఇత్యర్థః। కథం చ=కేనోపాయేన త్రీన్ గుణాన్ అతివర్తతే=అతీతో భవతి ॥21॥

శ్రీ భగవానువాచ-:

శ్లో॥ ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ; మోహమేవ చ పాండవ।
న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని; న నివృత్తాని కాంక్షతి॥ 22

అర్థ-: హే పాండవ=ఓ అర్జున; యః=ఎవడు; సంప్రవృత్తాని=(అనిష్టవిషయములయందు) ప్రవర్తించిన; ప్రకాశం చ=సత్త్వగుణకార్యమగు జ్ఞానప్రకాశమును; ప్రవృత్తిం చ=రజోగుణకార్యమగు కర్మప్రవృత్తిని; మోహం+ఏవ చ=తమోగుణకార్యమైన అజ్ఞానమును; న ద్వేష్టి=ద్వేషింపడో; నివృత్తాని=నివర్తించిన పై ప్రకాశప్రవృత్త్యాదులను; న కాంక్షతి=కోరాడో; (అతడు గుణాతీతుడు)

తా-: ఇష్టపదార్థములు వాని సాధనములు సంప్రాప్తములైనపుడు మరల వానిని కోరరాదు. ఇట్లే అనిష్టవస్తువులు వాని సాధనములు సంప్రాప్తించినపుడు వానిని ద్వేషింపరాదు. గుణాతీతుని స్వభావము ఇట్టిది.

దీపికా:- ద్వితీయాధ్యాయే "స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా" ఇత్యాదినా పృచ్ఛతోఽర్జునస్యోత్తరే దత్తేఽపి పునః ప్రశ్నో విశేషాంతర బుభుత్సయేతి మత్వా ప్రకారాంతరేణోత్తరం శ్రీ భగవా నువాచ। తత్రాత్మవ్యతిరిక్తాని వస్తూని ద్విధానీష్టాన్యనిష్టాని చ. తత్ర గుణవశ్యస్యాఽనిష్ట తత్సాధనేషు ద్వేషః ఇష్ట తత్సాధనేషు నివృత్తేషు పున రాకాంక్షా లోకసిద్ధా. గుణత్రయాతీతస్య తద్విపరీత వృత్తిరేవ లక్షణ మిత్యాహ-

హే పాండవ। సంప్రవృత్తాని=స్వస్వవిషయ ప్రసృతాని, అనిష్ట తత్సాధన విషయాణీతి యావత్; న ద్వేష్టీతి క్రియాన్వయ స్వారస్యాత్। ప్రకాశం చ=సత్త్వకార్యభూత మవధ్య వస్త్వాద్యనిష్టాభాసం చ। మోహమేవ చ = తమః కార్యభూతం తేష్వేవేష్ట తత్సాధనత్వభ్రమం చ। ప్రవృత్తిం చ= రజఃకార్యభూతాం తాదృశభ్రమాఽధీనాం తేషు ప్రసక్తిం చ। ఏతాని న ద్వేష్టి। నివృత్తాని=స్వస్వవిషయాఽప్రవృత్తాని-ఇష్ట తత్సాధన విషయాణీతి

యావత్; న కాంక్షతీతి క్రియాన్వయస్వారస్యాత్। ప్రకాశం చ=సత్త్వకార్య భూతమిష్టవస్త్వవభాసం చ। మోహ మేవ చ=తమః కార్యభూతాం తేష్వత్యాసక్తించ. ప్రవృత్తించ-రజః కార్యభూతాం తదధీనాం తేషు ప్రసక్తిం చ। ఏతాని; ఇష్టవస్త్వవభాస తదాసక్తి తదధీన తత్ప్రసక్తీనాం నివృత్తి మితి యావత్; న కాంక్షతి-పునఃపున ర్నాఽభిలషతి। ఆత్మమాత్రసక్తస్య తదతిరిక్తేష్టానిష్ట ప్రాప్తిపరిహారాభ్యాం ప్రయోజనాఽభావాదితి భావః,“ ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మన” ఇతి స్వర్గస్వారాజ్యపర్యంత సుఖస్య తత్త్వతోఽనిష్టత్వా త్తదిష్టత్వజ్ఞానం భ్రమరూప మితి జ్ఞేయం ॥22॥

శ్లో॥ ఉదాసీనవదాసీనో; గుణైర్యో న విచాల్యతే।
గుణా వర్తన్త ఇత్యేవ; యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే॥ 23

అర్థ-: ఉదాసీనవత్=తటస్థునివలె; ఆసీనః=ఉన్నవాడై; యః=ఎవ్వడు; గుణైః=గుణములచేత; న విచాల్యతే=చలింపచేయబడడో; గుణాః+ఏవ=గుణములే; వర్తన్తే+ఇతి= (తమతమ కార్యములయందు) ప్రవర్తించుచున్నవని (భావించి) యః=ఎవడు; అవతిష్ఠతి=తటస్థుడై ఉండునో; న+ఇంగతే=చలింపడో; (అతడు గుణాఽతీతుడు).

తా-: ఆత్మావలోకన సంతృప్తుడై ఇతరవిషయములయందు ఆసక్తి లేక తటస్థుడై సత్త్వాదిగుణములచే చలింపక ఆయా గుణములే తమతమ కార్యములను నిర్వర్తించుచున్నవని తలంచి స్థిరముగా నుండువాడు ‘గుణాతీతుడు’ అనబడుచున్నాడు.

దీపికా-: గుణాన్వితస్యాపి శరీరస్య సతః కథ మిష్టానిష్టసంతతౌ న విక్రియత ఇత్యత్రాహ-

యః, ఉదాసీనవత్=ఉదాసీనేన తుల్యం, ఆసీనః=తూష్ణీం స్థిత ఇత్యర్థః, ఆత్మావలోకనతృప్త్యా తద్వ్యతిరిక్తేఽనాసక్త ఇతి భావః, అత ఏవ, గుణైః=సత్త్వాదిభిః, న విచాల్యతే, ఏతదేవ వివృణోతి-(గుణా ఇతి)గుణాః =సత్త్వాదయః, గుణేషు=స్వస్వకార్యేషు, వర్తన్తే=ప్రవర్తన్తే, ఇత్యేవం=ఏవ మేవాఽనుసంధాయ, అవతిష్ఠతి=తూష్ణీమవతిష్ఠత ఏవ, ఉదాసీనవదిత్య

స్యేదం వివరణం, న విచాల్యత ఇత్యేతదపి వివృణోతి 'నేంగత' ఇతి) గుణ కార్య ద్వేష కాంక్షాఽనుగుణం న ప్రవర్తత ఇత్యర్థః ॥23॥

శ్లో॥ సమదుఃఖసుఖస్స్వస్థః స్సమలోష్టాఽశ్మకాంచనః
తుల్యప్రియాఽప్రియో ధీర; స్తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః॥ 24

అర్థ-: స్వస్థః=ఆత్మైకనిష్ఠుడును; సమదుఃఖసుఖః=సుఖదుఃఖముల యందు సమానచిత్తుడును; సమలోష్ట+అశ్మకాంచనః=మట్టిబెడ్డను రాతిని బంగారమును సమానముగ చూచువాడును; తుల్య ప్రియ+అప్రియః= ఇష్టాఽనిష్టవిషయములయందు సముడును; ధీరః=ప్రకృత్యాత్మల భేదము నెరింగినవాడును; తుల్యనిందాఆత్మసంస్తుతిః=తన నిందాస్తుతులయందు సమానచిత్తవృత్తిగలవాడును; ('గుణాతీతుడు' అనబడును.)

తా-: గుణాతీతుడు ఆత్మనిష్ఠుడై సుఖదుఃఖములు సంభవించినపుడు నిర్వికారుడై యుండును. మట్టిబెడ్డను రాతిని బంగారమును ఒకే విధముగా భావించును. ప్రియములు లేక అప్రియములు అయిన విషయములను సమానముగ తలంచును, ప్రకృత్యాత్మవివేకము కలిగియుండును. స్తుతినిం దలను గణింపడు.

శ్లో॥ మానాఽవమానయోస్తుల్య; స్తుల్యో మిత్రాఽరిపక్షయోః।
సర్వారంభపరిత్యాగీ; గుణాతీతస్స ఉచ్యతే॥ 25

అర్థ-: మాన+అవమానయోః=సమ్మానమునను అవమానమునను; తుల్యః=సమచిత్తుడును; మిత్ర+అరిపక్షయోః=మిత్రపక్షమునందు శత్రుపక్షమునందును: తుల్యః=సమచిత్తుడును; సర్వ+ఆరంభపరిత్యాగీ=సాంసారికప్రవృత్తులను పరిత్యజించినవాడును; సః=(ఎవడో) అతడు; గుణ+అతీతః=గుణములను జయించినవాడుగా; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా-: మానావమానములను శత్రుమిత్రులను సమానముగ జూచుచు సాంసారిక ప్రవృత్తులను పరిత్యజించినవాడు సత్త్వాదిగుణములను అధిగమించుటచేత 'గుణాతీతుడు' అని చెప్పబడుచున్నాడు. 22 వ శ్లోకమునుండి ఇంతవరకు గుణాతీతుని లక్షణములు చెప్పబడినవి.

దీపికా-: స్వస్థః=స్వస్మిన్నేవ స్థితః, స్వాత్మైకప్రియః, అతఏవ సమదుఃఖ సుఖః - సమే=ఏకరూపే, దుఃఖసుఖే యస్య సః, పుత్రజన్మ మరణాభ్యామ ప్యవికృతచిత్త ఇత్యర్థః, అతఏవ సమలోష్టాఽశ్మ కాంచనః- సమాని=ఏకరూపాణి, లోష్టం=మృత్పిండః, అశ్మా=శిలా, కాంచనం=సువర్ణం, ఇత్యేతాని యస్య సః అతఏవ తుల్యప్రియాఽప్రియః-తుల్యౌ,ప్రియా ప్రియౌ=ఇష్టానిష్టవిషయౌ, యస్య సః, ధీరః - ధియం=ప్రకృత్యాత్మవివేకం, రాతి=ఆదత్త ఇతి ధీరః - ప్రకృత్యాత్మ వివేకకుశల ఇత్యర్థః, ఏభిర్విశేషణై రాంతర లక్షణాన్యుక్తాని, అథ తత్కార్య బాహ్యలక్షణా న్యాహ (తుల్యేతి) తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః, తుల్యే=ఏకరూపే, నిందా - దేహవైరూప్యాది ఖ్యాపనం,ఆత్మసంస్తుతిః=దేహసౌందర్యాది ఖ్యాపనం చ, ఏతే యస్య సః; వివిక్తాత్మదర్శినస్తస్మా దత్యంత వివిక్త దేహనిందాస్తుత్యోః పరనిందాస్తుత్యో రివ నాఽప్రీత్యాది సంభవ ఇతి భావః, అతఏవ మానావమానయో స్తుల్యః =మూర్ఖాః పూజిత పూజకాః"ఇతి న్యాయేన స్తుతినిందా ప్రయుక్త పురస్కార తిరస్కారయో రవికృతచిత్తః, అతఏవ మిత్రాఽరి పక్షయోరపి తుల్యః, దేహాత్మదర్శినాం మానయితా మిత్రం భవతి, అమానయితా రాతిర్భవతీతి లోకసిద్ధం - వివిక్తాత్మ దర్శినాం తు దేహ మానావమానాభ్యాం పరమానావమానాభ్యామివ చిత్త వికారాఽభావా దితి భావః, అతఏవ సర్వారంభ పరిత్యాగీ=ఆరభ్యంత ఇత్యారంభాః-కృత ప్రతికృత రూపాణి కార్యాణి, సర్వారంభాన్ పరిత్యక్తుం శీలమస్యేతి తథాభూతః, ఏవంభూతః, యః; సః, గుణాతీతః ఉచ్యతే, ఏవం బాహ్యంతరలక్షణై ర్గుణాతీత ఇతి జానీయా ఇతి జానీయా దిత్యర్థః ॥24 & 25॥

శ్లో॥ మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే।
స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥ 26

అర్థ-: యః=ఎవడు; మాం=నన్ను; అవ్యభిచారేణ=చెదరని (దేవతాంతర స్పర్శలేని; భక్తియోగేన=భక్తియోగముచే; సేవతే=సేవించునో; సః=అతడు; ఏతాన్=ఈ; గుణాన్=సత్త్వాదిగుణములను; సమతీత్య=అతిక్రమించి; బ్రహ్మభూయాయ = బ్రహ్మభావముఁకొఱకు; కల్పతే=అర్హుడగుచున్నాడు.

తా-: ప్రకృత్యాత్మలను వివేకించినంత మాత్రమున గుణాతీతుడు

కాజాలడు. సత్యసంకల్పుడను పరమకారుణికుడను ఆశ్రితవత్సలుడను అయిన నన్ను అనన్యభక్తితో ఎవడు సేవించునో అతడే గుణాతీతుడై పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును పొందును.

దీపికా-: అథైవం రూపగుణాత్యయ హేతుమాహ,

యః=అనాదికాల ప్రవృత్త విపరీతజ్ఞానవానపి యోగీ, అవ్యభిచారేణ=దేవతాంతరాఽస్పర్శినా, భక్తియోగేన, మాం చ = సత్యసంకల్పం పరమకారుణిక మాశ్రిత వాత్సల్యైక జలధిం చ సేవతే। అత్ర 'చ'శబ్దేన దేహాత్మ వివేక స్సముచ్చీయతే। సః ఏతాన్ గుణాన్=దురత్యయానపి సత్త్వాది గుణాన్। అతీత్య = అతిక్రమ్య। బ్రహ్మభూయాయ=బ్రహ్మభావాయ, కల్పతే=యోగ్యో భవతి, యథాఽవస్థిత మాత్మాన మమృత మవ్యయం ప్రాప్నోతీత్యర్థః, దేహాత్మ వివేకమాత్ర స్యానాదికాల ప్రవృత్తి విపరీత వాసనా బాధనా సామర్థ్యాన్మద్భక్తి యోగః ప్రధాన సహకారితయాఽఽవశ్యక ఇతి భావః ॥26॥

శ్లో॥ బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహ; మమృతస్యావ్యయస్య చ।
శాశ్వతస్య చ; ధర్మస్య; సుఖస్యైకాన్తికస్య చ ॥ 27

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మ విద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే గుణత్రయ
విభాగయోగోనామ చతుర్దశోఽధ్యాయః-

అర్థ-: అహం=నేను; అమృతస్య=నాశరహితుడు; అవ్యయస్య=నిర్వికారుడునగు; బ్రహ్మణః+చ=పరిశుద్ధాత్మకును; శాశ్వతస్య=నిత్యమైన; ధర్మస్య చ=(ధర్మఫలమైన) నిరతిశయైశ్వర్యమునకును; ఐకాన్తికస్య=ఏకాంతులచే (జ్ఞానులచే) పొందదగిన; సుఖస్య చ=(మోక్ష)సుఖమునకును; ప్రతిష్ఠా=ధారకుడను (ప్రాపకుడను)

తా-: నాశరహితుడై జ్ఞానసంకోచరూప వికారరహితుడైన పరిశుద్ధ జీవాత్మ స్వరూపమునకును; అనగా కైవల్యమునకును; ఇంద్రాదుల ఐశ్వర్యమునకును; భగవత్ప్రాప్తిరూపమైన నిరతిశయసుఖమునకును ప్రాపకుడను నేనే. ఐశ్వర్య కైవల్య భగవల్లాభములను ఇచ్చువాడను నేనే అని భావము.

దీపికా-: అత్ర హేతు మాహ,

హి=యస్మాత్కారణాత్, అహం=అవ్యభిచారి భక్తియోగవిషయ ఇత్యర్థః, అమృతస్య=నిత్యస్య, అవ్యయస్య చ=జ్ఞాన సంకోచ రహితస్య చ, బ్రహ్మణః=పరిశుద్ధాత్మనః, ప్రతిష్ఠా=ప్రకాశనేన ధారకః, తత్ప్రాపక ఇత్యర్థః, శాశ్వతస్య=మద్భజన రూపస్య, ధర్మస్య చ=ధర్మఫలస్య చ, ఇంద్ర ప్రజాపత్యైశ్వర్యా దప్యుత్కృష్టైశ్వర్యస్య చేత్యర్థః, ప్రాపక వచనోపి ధర్మశబ్దోఽత్ర ప్రాప్య సాహచర్యా త్ఫలవచనః, ఐకాంతికస్య ఏకాంతాభిః=జ్ఞానిభిః, ప్రాప్యస్య, సుఖస్య చ="రసో వై సః; రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవ"తీతి శ్రుతి ప్రతిపాద్య నిరతిశయ సుఖస్య చేత్యర్థః, అహం ప్రతిష్ఠా=ధారకతయా ప్రాపక ఇత్యర్థః, అత్ర మధ్యమషట్క ప్రపంచితైశ్వర్య కైవల్య భగవల్లాభ ప్రదానం వివిక్తాత్మ ప్రాప్తిహేతుత్వ స్థాపనార్థ ముక్తమితి మంతవ్యం, ఏతదుక్తం భవతి-పూర్వత్ర- "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే॥" ఇత్యారభ్య గుణాతిక్రమస్య తత్పూర్వకాఽక్షరైశ్వర్య భగవత్ప్రాప్తీనాం చ భగవత్ప్రపత్తిమాత్ర సాధ్యతాయాః ప్రతిపాదితత్వాదేకాంత భగవత్ప్రపత్త్యైవ గుణాతీతత్వం తత్పూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ భవతీతి ॥27॥

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్థ సంగ్రహ తాత్పర్యదీపే
శ్రీ వరవరముని విరచితాయాం బాలబోధిన్యపరాభిధానాయాం
గీతార్థ సంగ్రహదీపికాయాం చతుర్దశోఽధ్యాయః ॥

— ० —

శ్రీరస్తు

గీతార్థ సంగ్రహః

శ్లో॥ గుణబంధవిధా తేషాం కర్తృత్వం తన్నివర్తనమ్।
గతిత్రయ స్వమూలత్వం చతుర్దశ ఉదీర్యతే ॥

అర్థ-: గుణబంధవిధాః= (పరిశుద్ధుడైన జీవునకు) సత్త్వాదిగుణములు బంధకములైన విధానము;తేషాం=ఆ గుణములకు;కర్తృత్వం=కర్తృత్వము ఏర్పడువిధానము; తత్+నివర్తనం=ఆ గుణముల నివృత్తి ప్రకారము; గతిత్రయ స్వమూలత్వం=ఐశ్వర్య కైవల్య భగవత్ప్రాప్తులు అనెడి మూడు గతులకును తానే (భగవంతుడే) మూల మనుటయు; చతుర్దశే=ఈ చతుర్దశాధ్యాయమున; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: సత్త్వాదిగుణములు బంధకములగుట వాని కర్తృత్వము అవి నివర్తించువిధానము ఐశ్వర్య కైవల్య భగవత్ప్రాప్తులు మూడింటిని (ఆ భగవంతుడే) తానే మూలము అను విషయములు ఈ చతుర్దశాధ్యాయమున తెలుపబడినవి.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

పంచదశాధ్యాయము — పురుషోత్తమ ప్రాప్తియోగము

శ్రీ భగవానువాచ-:

శ్లో॥ ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయమ్।
ఛందాంసి యస్య పర్ణాని యస్తం వేద స వేదవిత్॥ 1

అర్థ-: యం అశ్వత్థం=సంసారమనెడి ఏ అశ్వత్థవృక్షమును;ఊర్ధ్వమూలం=పైభాగమున వేరులు కలదనియు; అధశ్శాఖం=కొమ్మలు క్రిందికి గలదనియు; అవ్యయం=(ప్రవాహరూపమున) నిత్యమనియు;ప్రాహుః=(శ్రుతులు) చెప్పుచున్నవో; యస్య=ఏ సంసారమనెడి వృక్షమునకు; ఛందాంసి=(కామ్యకర్మ ప్రతిపాదకములైన) శ్రుతులు; పర్ణాని=ఆకులో, తం=అట్టి ఈ అశ్వత్థవృక్షమును; యః=ఎవడు; వేద=(చక్కగ) తెలిసికొను

చున్నాడో; సః=అతడు; వేదవిత్=వేదము నెరింగినవాడు.

తా-: సంసారము అనెడి అశ్వత్థ వృక్షమునకు సత్యలోకమునగల చతుర్ముఖ బ్రహ్మయే మూలము- సత్యలోకమునకు క్రిందగల లోకముల లోని నర పశు పక్ష్యాదులే కొమ్మలు. కామ్యకర్మలను ప్రతిపాదించు శ్రుతి వాక్యములే ఆకులు, ఇది ప్రవాహరూపమున నిత్యము. ఈ రహస్యమును తెలిసినవాడే వేదవేత్త. అనగా ఇట్టి సంసార వృక్షమును ఛేదింపగల వేదాన్తతత్త్వము నెరింగినవాడని భావము.

దీపికా-: పూర్వం త్రయోదశే ప్రథమ షట్కోదిత ప్రకృతి పురుష యాథాత్మ్య వివేచనం; తత్ర పరిశుద్ధస్యాపి జీవస్య బీజాంకురవ దనాదిభ్యాం భగవదాజ్ఞాతి లంఘనరూప దుష్కర్మానుష్ఠాన గుణఫలసంగాభ్యాం బంధః; ప్రకృతిపురుషవివేకసహకృత భగవద్భజనేన తన్నివృత్తిరితి చోక్తం,ఇదానీం భజనీయస్య మధ్యమషట్కోదితస్య పరమాత్మనో మహాత్మ్యం శోధయితుం బద్ధముక్తరూప విభూతిమత్తాం తాభ్యామపి వ్యాపన భరణస్వామిత్వాదిభి రత్యంతవైలక్షణ్యం చ వక్ష్యన్ సంగమూలస్య బంధస్యాఽసంగ శస్త్ర చ్ఛేద్యత్వ సిద్ధ్యర్థే వృక్షరూపతాం నిరూపయన్ శ్రీ భగవానువాచ-

ఊర్ధ్వమూలం=ఊర్ధ్వః- సప్తలోకోపరి నివిష్టశ్చతుర్ముఖః, మూలం= నిదానం, యస్య తమ్, అథశ్శాఖం, అథః=సత్యలోకా దధోలోకాః పృథివ్యా దయః, తేషు ప్రసృతాః=నరపశుమృగాది రూపాశ్శాఖాః, యస్య తమ్, అవ్యయం=వైరాగ్యమూలక తత్త్వజ్ఞానపర్యంతం ప్రవాహరూపేణానువర్త మానతయా నాశరహితం, అశ్వత్థం శ్వః ప్రాతరపి స్థాస్యతీతి నిశ్చేతు మశక్యం సంసారవృక్ష మిత్యర్థః, ఉత్తరశ్లోకవక్ష్యమాణస్య అసంగశస్త్రేణ ఛిత్త్వేతి వైరాగ్య ఛేద్యత్వస్య సంగమూలక సంసార ఏవాన్వయ స్స్వార స్యాత్, ప్రాహుః; "ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్ఛాఖ ఏషోఽశ్వత్థస్సనాతన" ఇత్యా ద్యా శ్రుతయ ఇత్యర్థః, ఛందాంసి='వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతి కామ' ఇత్యాది కామ్య కర్మ ప్రతిపాదక వేదాః, యస్య=సంసారవృక్షస్య, పర్ణాని=పత్రవద్వర్ధకాని, తత్ప్రతిపాదితైః కామ్యకర్మభిర్హి సంసారో వర్ధతే, తం=సంసారరూప మశ్వత్థవృక్షం, యః వేద=యథావజ్జానాతి సః=పుమాన్,

వేదవిత్=వేదయత్యపవర్గోపాయ మితి వేదః=ఉత్తరభాగః; తం వేత్తీతి వేద విత్, వేదో హి సంసారవృక్షచ్ఛేదనోపాయం జ్ఞానం వదతి, ఛేద్యవృక్షస్వ రూపజ్ఞానం చ ఛేదనోపాయజ్ఞానోపయోగీతి సంసారతత్త్వజ్ఞ ఏవ వేదవిదితి భావః ॥1॥

శ్లో॥ అధశ్చోర్ధ్వం ప్రసృతాస్తస్య శాఖా
గుణప్రవృద్ధా విషయ ప్రవాళాః।
అధశ్చ మూలాన్యనుసంతతాని
కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే॥ 2

అర్థ-: తస్య=ఆ వృక్షముయొక్క; శాఖాః=(కొన్ని)కొమ్మలు; అధః + చ=క్రిందుగాను; ఊర్ధ్వం చ=మీదుగాను; ప్రసృతాః=ప్రసరించినవి; గుణప్రవృద్ధాః=సత్త్వాదిగుణములచే అధికముగా పెరిగినట్టివి; విషయప్రవాళాః=శబ్దాదివిషయములే చిగుళ్ళుగా గలవి. అధః + చ=క్రిందను; కర్మ + అనుబంధీని = కర్మపరంపరలనెడి; మూలాని=వేళ్ళు; అనుసన్తతాని=విస్తరించియున్నవి.

తా-: సంసారవృక్షముయొక్క శాఖలైన ప్రాణికోటి క్రిందనుండు మనుష్యాదిలోకములయందును పైనుండు స్వర్గాది లోకములయందును వ్యాపించియున్నది.అది సత్త్వాదిగుణములచే అభివృద్ధి నందుచున్నది.శబ్దాది విషయములు దాని చిగుళ్ళు. కర్మపరంపరారూపమైన దాని వేళ్ళు మనుష్య లోకమున విస్తరించియున్నవి.

దీపికా-: ఏవం నైమిత్తిక వ్యష్టిసృష్టి ముక్త్వా నిత్యసృష్టి ప్రకార మాహ-

తస్య=మనుష్యాది శాఖస్య సంసార వృక్షస్య,శాఖాః=పూర్వశాఖాభ్యః ప్రసృతా అపరశాఖాః, అధశ్చ=మనుషలోకాదిషు చ, ఊర్ధ్వం చ=దేవలోకాదిషు చ, ప్రసృతాః=తత్కర్మద్వారా తత్పుత్రపౌత్రాదిరూపేణ పశు మనుష్య దేవగంధర్వాది రూపేణ చోపశాఖా ఉద్భూతా ఇత్యర్థః, గుణప్రవృద్ధాః; గుణైః=సత్త్వాదిభిః, ప్రవృద్ధాః=జలసేకాదిభిరివ వర్ధితాః, విషయప్రవాళాః,

ఏవ, ప్రవాళాః=పల్లవాః, యాసాం తాః, పల్లవాహి వృక్షాగ్ర సంబంధినః, శబ్దాదయోపి సంసారవృక్షాగ్రభూత మనుష్యాదీనాం భోగ్యతయా సంబంధిన ఇతి భావః, తథాభూతాశ్చ భవంతీత్యన్వయః, నమూర్ధ్వమూలస్య వృక్ష స్యాధశ్శాఖాత్వం మూలానుసారాద్భవతు, అథశ్శాఖానా మూర్ధ్వ ప్రసరణం కథమిత్యత్ర ఆహ (అధశ్చేతి) అధశ్చ=మనుష్యలోకే చ, కర్మానుబంధీని= కర్మరూపాణ్యనుబంధీని, వాసనయాఽవిచ్ఛిన్నాని,మూలాని=శాఖామూలాని, అనుసంతతాని=వ్యాప్తాని, యథా ప్రాసాదాది శిఖరోత్పన్నా అధోలంబిన్యో లతాః క్షితి సంసర్గేణ పునస్సంచితమూలా ఊర్ధ్వం ప్రసరంతి, తద్వ దేవ మనుష్యాదిశాఖా అపి భూలోకమాగమ్య తత్ర సంచితకర్మరూపమూలాః కాశ్చిత్తత్రైవ ప్రసరంతి; కాశ్చిచ్చ దేవలోకాదౌ ప్రసరంతీతి భావః ॥2॥

శ్లో॥ న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే
నాంతో నచాదిర్నచ సంప్రతిష్ఠా।
అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూల
మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా ॥ 3

అర్థ-: అస్య=ఈ సంసారవృక్షముయొక్క; రూపం=రూపము; తథా=ముందుచెప్పినరీతిగా; ఇహ=ఇచట (సంసారమున) న+ఉపలభ్యతే= తెలియబడుటలేదు; అంతః=(దీని)నాశము; ఆదిః+చ=ఆది; సంప్రతిష్ఠా చ=ఉనికిపట్టు; న+ఉపలభ్యతే=తెలియబడుటలేదు; సువిరూఢమూలం= చక్కగా అనేకవిధముల మొలచిన వేళ్ళుగల; ఏనం=ఈ; అశ్వత్థం=అశ్వత్థ వృక్షమును; దృఢేన=దృఢమైన; అసంగశస్త్రేణ=అనాసక్తి=అను శస్త్రము చేత; ఛిత్వా=ఛేదించి;

తా-: ఈ సంసారవృక్షమునకు చతుర్ముఖబ్రహ్మ మూలము; దేవ మనుష్యాదులు కొమ్మలు. శబ్దాదివిషయములు చిగుళ్ళు. కాని ఇది ఎక్కడి నుండి వ్యాపించుచున్నది ఎప్పుడు నశించునది సంసారులకు ఎవ్వరికిని తెలియదు. విషయభోగములయందు 'అనాసక్తి'అనెడి దృఢమైన ఖడ్గముచే ఈ పాతుకొనిపోయిన సంసారవృక్షమును ఛేదింపవలయును.

దీపికా-: నను సర్వప్రత్యక్షసిద్ధేఽస్మిన్ సంసారే 'యస్తం వేదే'తి దుర్లభత్వాభిధాన మయుక్తం, అత ఆహ –

ఇహ=సంసారే, వర్తమానైః పురుషైః, అస్య=సంసారవృక్షస్య, రూపం=స్వరూపం, తథా=పూర్వోక్తప్రకారేణ నోపలభ్యతే, చతుర్ముఖ మూలత్వం; తత్సంతాన పరంపరయా మనుష్యాది రూపేణాధోలోక సంబంధః; మనుష్యత్వావస్థాయాం సంచితైః కర్మరూపఫలైః పునరప్యధ శ్చోర్ధ్వం చ శాఖోపశాఖాన్యాయేన ప్రసృతిరిత్యేవంవిధం రూపం; కేనాపి సంసారస్య వైరాగ్యేణ వినాశప్రకారశ్చ నోపలభ్యతే, ఆదిశ్చ=గుణఫల సంగేనోత్పత్తిశ్చ నోపలభ్యతే, తథా, సంప్రతిష్ఠా చ - స్థితికారణం చ, సంసా రమూల గుణఫలసంగస్యాపి నిదానం క్షేత్రాదిస్థానీయమనాత్మన్యాత్మ బుద్ధ్యాదిరూప మజ్ఞానమిత్యర్థః; తచ్చ, నోపలభ్యతే, సర్వోపి సంసారే మను ష్యోఽహం దేవదత్తపుత్రోఽహం, యజ్ఞదత్తపితా, అనురూపభార్యోఽహం ఇత్యేతావన్మాత్రం జానాతి. నాఽతోఽధికం సంసార యథావస్థిత రూపమితి భావః, అతస్సర్వదా దుర్విజ్ఞేయ స్వభావత్వా ద్యథాశాస్త్రమేవ తన్నివర్తన యత్నం కుర్యాదిత్యాహ (అశ్వత్థమిత్యాది) సువిరూఢమూలం=సువిరూఢాని సుష్ఠు అనాది; వివిధం చ రూఢాని,దురుచ్ఛేదాని వివిధాని కాయికవాచిక మానసికాదిభేదేన విహితనిషిద్ధాదిభేదేన చ బహువిధం నిరూఢాని మూలాని= కర్మరూపాణి, యస్య తమ్, ఏవం=పూర్వోక్తప్రకారం, అశ్వత్థం=సంసార వృక్షం, దృఢేన=సమ్యక్ జ్ఞానమూలత్వేనాఽతి దృఢేన, అసంగశస్త్రేణ - అసంగః గుణమయభోగేషు వైరాగ్యం, స ఏవ శస్త్రం=కుఠారః, తేన, ఛిత్వా= పృథక్కృత్య ॥3॥

శ్లో॥ తతః పదం తత్పరిమార్గితవ్యం
యస్మిన్ గతా న నివర్తంతి భూయః।
తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యేత్
యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ॥ 4

అర్థ-: తతః=ఆ 'అనాసక్తి'వలన; యస్మిన్=ఏ పరిశుద్ధాత్మ స్వరూప మున; గతాః=ప్రవేశించినవారు;భూయః=మరల;న నివర్తంతే=మరలిరారో

తత్=అట్టి; పదం=స్థానము (శుద్ధాత్మస్వరూపము); పరిమార్గితవ్యం=అన్వేషింపదగియున్నది. తం=ఆ; ఆద్యం=ప్రపంచమునకు ఆద్యుడైన; పురుషం=పరమపురుషుని; శరణం ప్రపద్యేత్=శరణు పొందవలయును. యతః=ఏ పరమపురుషునివలన; పురాణీ=పురాతనమైన; ప్రవృత్తిః=సాంసారిక ప్రవృత్తి; ప్రసృతా=ప్రసరించుచున్నదో.

తా-: సంసారవృక్షమును 'అనాసక్తి' (వైరాగ్యము) అనెడి ఖడ్గముతో ఛేదించి తద్ద్వారా పునరావృత్తిరహితమైన శుద్ధాత్మసాక్షాత్కారమునకై యత్నింపవలయును, మరియు ఈ సాంసారిక ప్రవృత్తి ఎవనివలన కలిగినదో అట్టి పరమపురుషుని శరణుపొందవలయును. బంధకుడైన అతని అనుగ్రహము వలననే బంధవిముక్తి కలుగునని భావము.

దీపికా-: తతః=అసంగాదేవ, యస్మిన్=పరిశుద్ధాత్మస్వరూపే, గతాః=యత్స్వరూపం ప్రాప్తాః, భూయః=పునరపి, న నివర్తంతి=నావర్తంతే, తత్పదం=ప్రాప్యస్వరూపం, పరిమార్గితవ్యం-"వేదా నిమం చ లోక మముం చ పరిత్యజ్యాత్మాన మన్విచ్ఛే"దితి శ్రుత్యుక్తరీత్యాఽన్వేషణీయ మిత్యర్థః, నను అనాదికాలప్రవృత్తో భోగసంగః తన్మూలవిపరీతజ్ఞానం చ కథం నివర్తత ఇత్యత్రాహ (తమేవేతి) ఆద్యం - 'మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి'రిత్యాద్యుక్తప్రకారేణ జగత్కారణభూతం, తమేవ చ=పూర్వషట్కప్రతిపాదితం పరమాత్మానమేవ, ప్రపద్య=శరణ ముపగమ్య, అత్ర 'ఏవ' కారేణ యదాజ్ఞోల్లంఘితా, స ఏవ ప్రసాదద్వారా బంధనివర్తనాయ శరణతయా వరణీయ ఇతి సూచ్యతే, తథైవ ప్రాచీనాచార మాహ (ఇయత ఇతి) ఇయతః=అజ్ఞాననివృత్త్యాదేః కృత్స్నస్య సంబంధినీ, తత్సాధనభూతేత్యర్థః, ప్రవృత్తిః, పురాణీ=చిరంతనీ సతీ, ప్రసృతా=అనుస్యూతా, పురాతనా హి ముముక్షవః 'తేషామేవాఽనుకంపార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతే'త్యాద్యుక్తరీత్యా మచ్ఛరణాగతేరేవాఽజ్ఞాన నివృత్త్యాది హేతుత్వ మవగమ్య తేనైవ మార్గేణ నివృత్తాఽజ్ఞానా వినిర్ముక్తబంధా జాతా ఇత్యర్థః, అనేన శిష్టాచారః ప్రదర్శితః, ప్రపద్యేద్యతః ప్రవృత్తిరితి పాఠే తు, యతః=యస్మాత్పరమపురుషాత్, ప్రవృత్తిః=గుణమయ భోగసంగ ప్రవృత్తిః, పురాణీ=పురాతనీ సతీ, ప్రసృతా, ఆద్యం తమేవ చ శరణం ప్రపద్యేత్=ప్రపద్యేతే త్యర్థః, ప్రపద్యేదితి పరస్మైపదం

ఛాందసం, "దేవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరన్తి తే॥" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా, గుణమయభోగ సంగప్రవృత్తి మూలకారణంతమేవ పురుష మాద్యన్తన్నివృత్త యేఽపి శరణ ముపగచ్ఛేత్, నాన్యోస్తి కశ్చిదుపాయ ఇతి భావః ॥4॥

శ్లో॥ నిర్మానమోహా జితసంగదోషాః
అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః।
ద్వంద్వైర్విముక్తాః సుఖదుఃఖసంజ్ఞై
ర్గచ్ఛంత్యమూఢాః పదమవ్యయం తత్॥ 5

అర్థ-: నిర్మానమోహాః=దేహాత్మాభిమానరూపమైన మోహము లేనివారు; జితసంగదోషాః=జయింపబడిన భోగాసక్తిగలవారు; అధ్యాత్మనిత్యాః=ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠులు; వినివృత్తకామాః=(ఆత్మేతరవిషయములయందు) తొలగిన కోరికలుగలవారు; సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః=సుఖము దుఃఖము అను పేరుగల; ద్వంద్వైః=ద్వంద్వములచేత; విముక్తాః=విడువబడినవారు; అమూఢాః=ఆత్మానాత్మల నెరింగినవారునగు జ్ఞానులు; తత్=ఆ; అవ్యయం=నాశరహితమైన; పదం=స్థానమును; గచ్ఛన్తి=పొందుచున్నారు.

తా-: ఆ పరమపురుషుని శరణుపొందుటచే దేహాత్మాభిమానము; తన్మూలకమైన భోగాభిలాష నశించి ఆత్మసాక్షాత్కారమునందు ఆసక్తి కలుగును. దానిద్వారా నిష్కాములు సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వరహితులునై ఆత్మసాక్షాత్కారదశను పొందగలరు.

దీపికా-: తమేవార్థం ప్రపంచయతి -

నిర్మానమోహాః - నిర్గతః=మచ్ఛరణాగత్యానివృత్తః, మానః=దేహాత్మాభిమానః, తద్రూపః=మోహః - యేభ్యస్తే, అతఏవ జితసంగదోషాః - జితః సంగః - గుణమయభోగాసక్తిరేవ, దోషః - యైస్తే, అత ఏవ అధ్యాత్మనిత్యాః - అధ్యాత్మ=ఆత్మని వర్తమానం; స్వాత్మవిషయం జ్ఞానమిత్యర్థః;

తత్ర, నిత్యాః=నిరతాః, అతఏవ, వినివృత్తకామాః - వినివృత్తః=విశేషేణ నివృత్తః, కామః=తదితరవిషయాసంగః యేషాం తే, అతఏవ, సుఖదుఃఖ సంజ్ఞైః=సుఖదుఃఖే ఇతి సంజ్ఞా యేషాం తైః, అనుకూల ప్రతికూల స్వభావై రిత్యర్థః, ద్వంద్వైః=శీతోష్ణాదిభిః, విముక్తాః, అమూఢాః=ఆత్మానాత్మ తత్త్వ జ్ఞతయా సర్వ భ్రమ రహితాః, యోగినః, అవ్యయం=జ్ఞానసంకోచరహితం, తత్, పదం=అవిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకారమాత్మానం, గచ్ఛంతి=ప్రాప్నువంతి, మచ్ఛరణాగతానామేవ తాస్సర్వాః ప్రవృత్తయ స్సుశకా స్సిద్ధిపర్యం తాశ్చ భవంతీత్యర్థః ॥5॥

శ్లో॥ న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః।
యద్గత్వా న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ॥ 6

అర్థ-: తత్ = ఆ ఆత్మజ్యోతిని; సూర్యం=సూర్యుడు; న భాసయతే= ప్రకాశింపజేయడు; శశాంకః=చంద్రుడు; న (భాసయతే)=ప్రకాశింప జేయడు. పావకః=అగ్ని; న (భాసయతే)=ప్రకాశింపజేయడు. యత్ = ఏ ఆత్మజ్యోతిని; గత్వా=పొంది; న నివర్తన్తే=మరలిరారో; తత్=ఆ; పరమం= సర్వోత్కృష్టమైన; ధామ=జ్యోతిస్సు; మమ=నాది.

తా-: జ్ఞానస్వరూపమైన ఆ ఆత్మజ్యోతిని చంద్రసూర్యాదులు తమ కాంతిచే ప్రకాశింపజేయజాలరు. ఆ ఆత్మజ్యోతిని దర్శించినవారికి పునర్జన్మ యుండదు. చంద్రసూర్యాదులను సైతము ప్రకాశింపజేయు ఆ ఆత్మజ్యోతి నా అంశము అని భావము.

దీపికా-: తదేవ పదం విశినష్టి -

తత్=ప్రకాశరూప మాత్మస్వరూపం, సూర్యః, న భాసయతే=న ప్రకాశయతి, శశాంకః = చంద్రశ్చ, న భాసయతే, పావకః=అగ్నిశ్చ న భాసయతే, కింతు యోగ ఏవావభాసయతీతి భావః, ఆదిత్యాదయో హి జడాన్ భాసయంతి, తానపి జ్ఞానమేవ భాసయతి, ఆత్మానం తు యోగ ఏవ భాస యతీతి భావః, సంసారిణాం త్వనాదికర్మ యోగవిరోధి, తద్విరోధి చ మచ్ఛ

రణాగతిమూలక మసంగాదికమితి భావః, యత్=పరిశుద్ధాత్మస్వరూపం, గత్వా=ప్రాప్య, న నివర్తంతే=న పునరావర్తంతే, ధామ=ప్రకాశరూపం, పరమం=ఆదిత్యాదీనామపి భాసకం, తత్=వస్తు, మమ=మత్సంబంధి; విశేషణతయా మదంశః, పరమసామ్యాపత్తిదశాయామపి మచ్ఛేషభూతమేవేతి భావః ॥6॥

శ్లో॥ మమైవాఽంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః।
మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి ॥ 7

అర్థ-: సనాతనః=అనాదియైన ఈ ఆత్మ; మమ=నాయొక్క; అంశః ఏవ సన్=అంశమే అగుచు; జీవలోకే=సంసారమునందు; జీవభూతః=(సంసారి) జీవుడై ; ప్రకృతిస్థాని=ప్రకృతిపరిణామములైన శరీరములయందు ఉండునవియు; మనః+షష్ఠాని=మనస్సును ఆరవ ఇంద్రియముగాగల; ఇంద్రియాణి=పంచేంద్రియములను; కర్షతి=లాగుచుండును.

తా-: అనాదియైన ఈ ఆత్మ నా అంశమే. కాని కర్మవశమున సంసారబద్ధుడై జ్ఞానసంకోచమును పొంది ప్రకృతిపరిణామములైన శరీరములయందు ప్రవేశించి తన భోగముకొరకు మనస్సు మొదలైన ఇంద్రియములను ప్రేరేపించుచుండును.

దీపికా-: నను యది జీవా స్త్వదంశాః తర్హి నిత్యసూరివర్గవత్సర్వేషాం పరిశుద్ధాకారయోగః కిం న స్యాదిత్యత్రాహ -

సనాతనః=పూర్వోక్తరీత్యాఽనాదిరనంతః మమ అంశ ఏవ - చిదచిద్విశిష్టే మయి విశేషణతయైకదేశశ్చిదంశ ఏవ, జీవలోకే=సంసారే, జీవభూతః=అనాదికర్మరూపాఽవిద్యావేష్టనేన జీవభావం ప్రాప్తస్సన్, ప్రకృతిస్థాని=శరీరాత్మక ప్రకృతినిష్ఠాని, మనష్షష్ఠాని - మనః షష్ఠం యేషాం తాని, ఇంద్రియాణి కర్షతి. కశ్చిదుక్తేన మార్గేణాఽవిద్యయా ముక్తః స్వరూపేణాఽవతిష్ఠతే. కశ్చిత్త్వనాది కర్మవేష్టిత శ్శరీరేంద్రియాద్యధిష్ఠాతా కర్మానుగుణం శరీరేంద్రియాదికం స్వభోగార్థం ప్రేరయతీత్యర్థః ॥7॥

శ్లో॥ శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః।
గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గంధానివాశయాత్ ॥ 8

అర్థ-: ఈశ్వరః=శరీరేంద్రియ నియామకుడైన జీవుడు; యత్= ఎప్పుడు; శరీరం=మరియొకశరీరమును; అవాప్నోతి=పొందునో; యత్+ చ=ఎపుడు; ఉత్క్రామతి=(శరీరమును వీడి) బయలువెడలునో; (తదా= అపుడు) వాయుః=గాలి; ఆశయాత్=గంధముగల వస్తువులనుండి; గంధాన్+ఇవ=గంధములనువలె; ఏతాని=ఈ ఇంద్రియములను; గృహీత్వా= తీసికొని; సంయాతి=వెడలును.

తా-: వాయువు పుష్పాదులనుండి వాని సూక్ష్మావయవములతో సహా గంధమును తీసికొనిపోవునట్లు; ఇంద్రియములకు నియామకుడైన జీవుడును ఒక శరీరమును వీడి మరియొక శరీరమును పొందునపుడు భూతసూక్ష్మములతో ఆ ఇంద్రియములనుకూడ కొనిపోవును.

దీపికా-: ఏవం పరిశుద్ధస్వరూపస్యాత్మనోఽనాద్యవిద్యావేష్టనేన బంధముక్త్వా శరీరోత్క్రాంతి శరీరాంతరగతి ప్రవాహక్లేశసంతతిం సూచయన్నుత్క్రాంత్యాది ప్రకారమాహ-

ఈశ్వరః=శరీరేంద్రియాధిష్ఠాతా జీవః, యత్=యదా, శరీరం=దేహాంతరం, అవాప్నోతి, యచ్చ=యదా చ, ఉత్క్రామతి=ఏకస్మాచ్ఛరీరాదుత్తిష్ఠతి, తదా వాయుః ఆశయాత్=కస్తూరికాకుంకుమచందనాదిస్థానాత్, గంధానివ=సాశ్రయాన్ గంధానివ, ఏతాని=మనః ప్రభృతీనీంద్రియాణి సాశ్రయాణి గృహీత్వా సంయాతి, యథా పుష్పాదికాన్నిష్క్రాంతో వాయుః పేటికాం విహాయాఽతిసూక్ష్మాన్ పుష్పాద్యవయవానాదయ గచ్ఛతి ఏవమేవ శరీరం విహాయాఽతిసూక్ష్మభూతసూక్ష్మేంద్రియాది సంపరిష్వక్త ఏవ శరీరాంతరాణి ప్రవిశతీత్యర్థః ॥8॥

శ్లో॥ శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ।
అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయానుపసేవతే ॥ 9

అర్థ-: అయం=ఈ జీవుడు; శ్రోత్రం=శ్రోత్రేంద్రియమును; చక్షుః=నేత్రమును; స్పర్శనం చ=త్వగింద్రియమును; రసనం=జిహ్వను. ఘ్రాణం చ+ఏవ=ఘ్రాణేంద్రియమును; మనః+చ=మనస్సును; అధిష్ఠాయ=అధిష్ఠించి; విషయాన్=శబ్దాదివిషయములను; ఉపసేవతే=అనుభవించుచున్నాడు.

తా-: ఈ జీవుడు పంచేంద్రియములను మనస్సును అధిష్ఠించి శబ్దాది విషయములను అనుభవించుచున్నాడు.

దీపికా-: కాని పునస్తానీంద్రియాణి యదర్థం చ తత్సంగ్రహః, తద్వా కిమిత్యత్రాహ -

శ్రోత్రం, చక్షుః, స్పర్శనం చ - త్వగింద్రియం చ, రసనం, ఘ్రాణమేవ చ - ఘ్రాణేంద్రియం చ, మనశ్చ, ఏతానీంద్రియాణి, అధిష్ఠాయ=స్వస్వవిషయోన్ముఖాని కృత్వా, అయం=జనః, విషయాన్=శబ్దాదీనేవ, ఉపసేవతే=ఉపభుంక్తే, న కదాచిదాత్మాన మిత్యర్థః ॥9॥

శ్లో॥ ఉత్క్రామంతం స్థితంవాపి భుంజానం వా గుణాన్వితం।
విమూఢా నాఽనుపశ్యంతి పశ్యంతి జ్ఞానచక్షుషః ॥ 10

అర్థ-: విమూఢాః=దేహాత్మాభిమానులు; గుణ+అన్వితం=సత్త్వాది గుణ (విశిష్టప్రకృతి పరిణామములైన శరీర)ములతోగూడిన ఈ ఆత్మను; ఉత్క్రామన్తం=(శరీరమునుండి) బయలువెడలుచున్న వానినిగగాని; స్థితం వా=(శరీరమునందు) ఉన్నవానినిగగాని; భుంజానం వా=(శబ్దాది విషయములను) అనుభవించుచున్న వానినిగగాని; న+అనుపశ్యంతి=దర్శింపలేకున్నారు. జ్ఞానచక్షుషః = దేహాత్మవివేక జ్ఞానమనెడి దృష్టిగలవారు; పశ్యన్తి=దర్శింపగలుగుచున్నారు.

తా-: జ్ఞానైకాకారమగు ఆత్మ శరీరముకంటె విలక్షణమైనది. దీనిని దేహాత్మాభిమానులు శరీరమునుండి ఉత్క్రమించునపుడుగాని శరీరమునందు ఉన్నపుడుగాని శబ్దాదివిషయములను అనుభవించునపుడు గాని

దర్శింపలేకున్నారు. కాని శరీరాత్మవివేకముగల జ్ఞానులు ఆత్మను చక్కగ దర్శించుచున్నారు.

దీపికా-: అత్ర హేతుమాహ -

విమూఢాః=దేహాత్మాభిమానినః, గుణాన్వితం=గుణపరిణామశరీరసంసృష్టం, స్థితం వాఽపి - కర్మనిగళబద్ధతయా కళేబరాకార కారాగృహావస్థితం వాఽపి, అతఏవ, ఉత్క్రామంతం=ప్రారబ్ధక్షయే తస్మాచ్ఛరీరా న్నిష్క్రామంతం, తచ్ఛరీరోత్క్రాంతి శరీరాంతర ప్రవేశక్లేశా ననుభవంత మిత్యర్థః, భుంజానం=విషసంసృష్టమధువ చ్ఛబ్దాదివిషయా ననుభవంతం వా, నాఽను పశ్యంతి=కస్యాంచి దప్యవస్థాయాం జ్ఞానైకాకారతయాఽఽత్మానం నాఽనుభవంతి, స్వాత్మానమపహరంతీతి యావత్, అత్ర విమూఢా నాఽనుపశ్యంతీతి స్వరూపతో మత్స్వమానానపి మన్మాయయా మోహయతీతి భగవత స్సానుక్రోశవచనం, నను చేతనానాం సర్వావస్థాస్వనుపలబ్ధస్యాఽసద్భావ ఏవేత్యత్రాహ (పశ్యంతీతి) జ్ఞానచక్షుషః - జ్ఞానం - ఆత్మానాత్మవివేకః, తదేవ చక్షుర్యేషాం తే, తేతు జ్ఞానచక్షుషః, పశ్యంతి=సర్వావస్థాసు జ్ఞానైకాకార మాత్మానం సాక్షాత్కుర్వంత్యేవ, అత ఆత్మవిషయే జాత్యంధానాం దేహాత్మాభిమానినా మనుపలబ్ధస్య తావన్మాత్రేణ నాఽసద్భావ ఏవాఽంగీకార్య ఇతి భావః ॥10॥

శ్లో॥ యతంతో యోగినశ్చైనం పశ్యంత్యాత్మన్యవస్థితమ్ ।
యతంతోఽప్యకృతాత్మానో నైనం పశ్యంత్యచేతసః ॥ 11

అర్థ-: యతంతః=(కర్మయోగాదులద్వారా ఆత్మను తెలిసికొన) యత్నించు; యోగినః=యోగులు; ఆత్మని=దేహమునందు; అవస్థితం(అపి)= ఉన్నట్టిదైనను; ఏనం=ఈ పరిశుద్ధాత్మను; పశ్యంతి=దర్శింతురు. యతంతః+అపి=కర్మయోగాదులద్వారా యత్నించువారైనను; అకృత+ఆత్మానః=సంస్కరింపబడని మనస్సుగలవారు; అచేతసః=ఆత్మను దర్శింపదగిన మనస్సులేనివారు; ఏనం=ఈ ఆత్మను, న పశ్యంతి=దర్శింపలేకున్నారు.

తా : నన్ను శరణుపొంది కర్మయోగాదులను అనుష్ఠించుచు నిర్మల

మైనమనస్సుతో ఆత్మదర్శనము గాంచునట్టి యోగులు దేహాతిరిక్తమై జ్ఞానైకప్రకాశమైన ఆత్మను ఈ దేహమునందే దర్శింతురు. నన్ను శరణు పొందనివారు కర్మయోగాదులద్వారా ఎంత యత్నించినను ఆత్మను దర్శింపజాలరు.

దీపికా-: నను పరిశుద్ధాత్మవిషయే జాత్యంధానాం సంసారిణాం కథం భగవల్లాభ ఇత్యాశంక్య- "తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే"తి పూర్వోక్తమేవార్థ మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రపంచయతి (యతంత ఇతి)

యతంతః=మత్ప్రపత్తిపూర్వకం కర్మయోగాద్యను తిష్ఠంతః,అతఏవ, యోగినః=నిర్మలేన మనసాఽఽత్మావలోకనం కుర్వంతః పుమాంసః, ఆత్మని=దేహే అవస్థితమపి ఏనం, పశ్యంతి=తద్వివిక్తం పరిశుద్ధాత్మానం పశ్యంతి, ఏతదేవ వ్యతిరేకేణ ద్రఢయతి (యతంత ఇతి) యతంతః=స్వాతంత్ర్యేణ కర్మాద్యనుతిష్ఠంతః, అతఏవ అకృతాత్మానః=అసంస్కృతమనసః, అతఏవ అచేతసః=ఆత్మావలోకనసమర్థ చిత్తరహితాః పుమాంసః, ఏనం=దేహాదివివిక్తమాత్మానం న పశ్యంతి, అతో మత్ప్రపత్తిపూర్వక కర్మయోగాఽంజనోన్మిషిత యోగచక్షుషా వివిక్తాత్మా సాక్షాత్కర్తవ్య ఇతి భావః ॥11॥

శ్లో॥ యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్।
యచ్చంద్రమసి యచ్చాఽగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్॥ 12

అర్థ-: ఆదిత్యగతం=సూర్యునియందుండునట్టి; యత్=ఏ; తేజః=తేజస్సు; అఖిలం=సమస్తమైన; జగత్=జగత్తును; భాసయతే=ప్రకాశింపజేయుచున్నదో; చంద్రమసి=చంద్రునియందు; యత్=ఏ తేజస్సు; అగ్నౌ చ=అగ్నియందు; యత్=ఏ తేజస్సు (జగత్తును భాసింపజేయుచున్నదో) తత్=అట్టి; తేజః=తేజస్సు;మామకం=నాది అని; విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా-: జగత్తును ప్రకాశింపజేయుచున్న సూర్యచంద్రాగ్నుల తేజస్సు నాకు సంబంధించినదే. వారిచే ఆరాధితుడనై నేనే వారికి ఆ తేజస్సును ప్రసాదించితిని.

దీపికా:- పూర్వం సూర్యాదీనామపి భాసకస్య జ్యోతిరాత్మనో ముక్త్వా స్థస్య బద్ధావస్థస్య చ విభూతిత్వ ముక్తం॥ ఇదానీ మచిత్పరిణామ సూర్యాది గతమపి తేజస్స్వ విభూతి రిత్యాహ (యదితి)

ఆదిత్యగతం=సూర్యాయత్త మిత్యర్థః, యత్ తేజః, అఖిలం=కృత్స్నం, జగత్ భాసయతే=ప్రకాశయతి, తథా చంద్రమసి యత్ తేజః జగత్ భాసయతే, అగ్నౌ చ యత్ తేజః జగత్ భాసయతే, తత్ తేజః మామకం= మత్సంబంధి విద్ధి, సూర్యచంద్రాగ్నిభ్యోఽపి మయైవ దత్తం విద్ధీత్యర్థః॥12॥

శ్లో॥ గామావిశ్య చ భూతాని ధారయామ్యహ మోజసా।
పుష్ణామి చౌషధీస్సర్వా స్సోమో భూత్వా రసాత్మకః॥ 13

అర్థ: అహం=నేను; గాం=భూమిని; ఆవిశ్య=ప్రవేశించి; ఓజసా=అసాధారణశక్తిచేత; భూతాని=చరాఽచరములైన సమస్తవస్తువులను; ధారయామి=ధరించుచున్నాను. రస + ఆత్మకః=అమృతరసమయుండగు; సోమః + భూత్వా=చంద్రుడనై; సర్వాః=సమస్తములైన; ఓషధీః = ఓషధులను; పుష్ణామి=పోషించుచున్నాను.

తా-: నేను భూమియందు ప్రవేశించి సకల పదార్థములను నా శక్తిచే ధరించుచున్నాను. చంద్రుడనై ఓషధులను వృద్ధినందించుచున్నాను.

దీపికా-: రసాత్మకస్య సోమస్యౌషధి పోషకత్వశక్తిరపి చ భూతధారిణ్యాః పృథివ్యా ఆధారత్వ శక్తిరపి మదీయైవేత్యాహ -

అహం, గాం=భువం, ఆవిశ్య=అధిష్ఠాయ, ఓజసా=అప్రతిహతసామర్థ్యేన, భూతాని ధారయామి, రసాత్మకః=అమృతాంశుః సోమః భూత్వా= తచ్ఛరీరో భూత్వా సర్వాః ఓషధీః=తృణగుల్మలతా ప్రభృతీః, పుష్ణామి=వర్ధయామి చ ॥13॥

శ్లో॥ అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః।
ప్రాణాఽపాన సమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్॥ 14

అర్థ-: అహం=నేను; వైశ్వానరః=జఠరాగ్నిగా; భూత్వా=అయి; ప్రాణినాం=ప్రాణులయొక్క దేహం=శరీరమును; ఆశ్రితః=ఆశ్రయించిన వాడును; ప్రాణ+అపాన సమాయుక్తః=ప్రాణాఽపాన వాయువులతో గూడినవాడను అగుచు; చతుర్విధం=నాలుగువిధములుగానున్న (ఖాద్య చోష్య లేహ్య పేయ) అన్నం=అన్నమును; పచామి=జీర్ణింపజేయుచు న్నాను.

తా-: నేను జఠరాగ్నిగా ప్రాణుల శరీరమున ప్రవేశించి ప్రాణాఽపానవాయువులతో గూడి ఖాద్యము చోష్యము పేయము లేహ్యము అని నాల్గువిధములనుండు అన్నమును పరిపక్వమొనర్చుచున్నాను.

దీపికా-: జాఠరాగ్ని గత పాకశక్తిరపి మదీయేత్యాహ -

అహం, వైశ్వానరః=జాఠరాగ్నిః, తచ్ఛరీరః భూత్వా, ప్రాణినాం=ప్రాణభృతాం, దేహం=శరీరం, ఆశ్రితః=శరీరస్యాంతః ప్రవిష్టః, ప్రాణాఽపాన సమాయుక్తః - ప్రాణాపానాభ్యాం జాఠరోద్దీపకాభ్యాం ప్రాణ వృత్తి విశేషాభ్యాం, సమాయుక్తః=సహితః, 'సమన్వితస్సమానేన సమ్యక్చరతి పావక' ఇతి శాస్త్రానుసారాత్సమానవృత్తి సహితస్సన్నితి బోధ్యం, చతుర్విధం=ఖాద్యచోష్య లేహ్య పేయాదికం అన్నం పచామి=పక్వం కరోమి, రూపాంతర పరిణతం కరోమీత్యర్థః ॥14॥

శ్లో॥ సర్వస్య చాఽహం హృది సన్నివిష్టో
మత్తః స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనం చ।
వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యో
వేదాంతకృద్వేదవిదేవ చాఽహమ్॥ 15

అర్థ-: అహం=నేను; సర్వస్య=సకలప్రాణులయొక్క; హృది=హృదయమునందు; సన్నివిష్టః=ప్రవేశించియున్నాను. మత్తః=నావలన; స్మృతిః=స్మరణము; జ్ఞానం=జ్ఞానము; అప+ఊహనంచ=ఊహయు (కలుగుచున్నవి). సర్వైః=సమస్తములైన; వేదైః+చ=వేదములచేతను;

అహం + ఏవ=నేనే; వేద్యః=తెలియగగినవాడను.అహం + ఏవ=నేనే; వేద + అన్తకృత్= వేదోక్తములైన ఫలములను ఇచ్చువాడను-అహం ఏవచ=నేనే; వేదవిత్=వేదముల నెఱింగినవాడను.

తా-: నేను అందరి హృదయములయందు ఉన్నాను. ప్రాణులకు నా వలననే స్మరణము ప్రత్యక్షాదిప్రమాణజన్య జ్ఞానము ఊహ లేక విస్మృతి అనునవి కలుగుచున్నవి. సర్వాంతర్యామియైన నేనే సకలవేదవేద్యుడను. వేదోక్తములైన ఫలములనిచ్చువాడను నేనే. నేనే వేదార్థతత్త్వము నెఱింగినవాడను.

దీపికా-: పూర్వం సోమజాఠరయోః సోమో భూత్వా - వైశ్వానరో భూత్వేతి - స్వవిభూతిత్వ ముక్త్వా కృత్స్నస్యాపి భూతజాతస్యాఽవిశేషేణ శరీరతయా విభూతిత్వ మాహ -

అహం, సర్వస్య చ=భూతజాతస్య చ, న కేవలం సోమవైశ్వానరయోః, అపితు సర్వస్యాపి, హృది - 'పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాఽప్యధోముఖం॥' ఇతి,'యదిదమస్మిన్ దహరే పుండరీకం వేశ్మ ఇతిచ శ్రుతి ప్రతిపాదితే సకల ప్రవృత్తిమూల జ్ఞానోదయ దేశే, సన్నివిష్టః - "తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" ఇతి, 'దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః' ఇతి చాఽనంతర వాక్యద్వయే పరమాత్మాకాశ శబ్దాభ్యాం దహరపుండరీక నిష్ఠతయా నిర్దిష్టశ్చాహమిత్యర్థః, అతఏవ మత్తః స్మృతిః=పూర్వానుభూత వస్తు విషయకం పూర్వానుభవ జనిత సంస్కారమాత్రజన్యం జ్ఞానం, అపోహనం చ=అనేనైవం భవిష్యతీత్యాది వస్తుస్వరూప యోగ్యతా పర్యాలోచనం చ, జాయత ఇత్యర్థః, అతస్సోమాగ్నీంద్రాదీనాం మచ్ఛరీరతయా - తత్ప్రాప్తి ప్రతిపాదకైః "వాయవ్యం శ్వేత మాలభేతే"త్యాదిభిః వేదైశ్చ అహమేవ= సర్వాంతర్యామి భూతోఽహమేవ, వేద్యః=జ్ఞేయః, వేదాంతకృత్ - వేదానాం - ఇంద్రం యజేత - వరుణం యజేతేత్యాదీనాం, అంతః=ఫలం, ఫల పర్యవసాయినో హి వేదాః, తత్కరోతీతి వేదాంతకృత్, 'యో యో యాం యాం తనుం భక్త' ఇత్యారభ్య 'లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాని'త్యుక్తరీత్యా ఫలప్రదాతా చాఽహమేవ, అహమేవ చ వేదవిత్=వేదతత్త్వార్థవిత్, అతో మత్తఏవ వేదసారార్థో జ్ఞాతవ్య ఇతి భావః ॥15॥

శ్లో॥ ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షరశ్చాఽక్షర ఏవ చ।
క్షర స్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే॥ 16

అర్థ-: లోకే=లోకమునందు; క్షరః+చ=నశ్వర స్వభావముగల బద్ధాత్మయు; అక్షరః+ఏవ చ=అనశ్వరమైన స్వభావముగల ముక్తాత్మయు; (అనెడి) ఇమౌ=ఈ; ద్వౌ = ఇద్దరు; పురుషౌ=పురుషులు (గలరు). క్షరః= క్షరపురుషుడు అనగా; సర్వాణి=సమస్తములైన; భూతాని=ప్రాణులు - కూటస్థః=(నిర్వికారుడైన) ముక్తపురుషుడు; అక్షరః=అక్షర పురుషుడు అని; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా-: లోకమునందు క్షరుడని అక్షరుడని ఇద్దరు పురుషులు గలరు. క్షరు డనగా బద్ధాత్మ. అక్షరు డనగా ముక్తాత్మ. క్షరు డనగా జ్ఞాన సంకోచ వికాసములు గలవాడని అర్థము. ఇది అచిత్సంబంధమువలన కలుగును. అక్షరు డనగా జ్ఞాన సంకోచవికాసములు లేక సర్వదా జ్ఞానైకాకారుడై ప్రకాశించువాడని అర్థము.

దీపికా-: ఏవం బద్ధముక్తయో స్స్వప్రపంచం స్వవిభూతితా ముక్త్వా తాభ్యా మప్యవ్యయత్వ వ్యాపన భరణ నియమనై రతి విలక్షణతయా పురుషోత్తమత్వం ఖ్యాపయితు ముపక్రమతే -

ద్వౌ=క్షరశ్చాక్షరశ్చేత్యేవ ముపాధిభ్యామేవ ద్విత్వసంఖ్యా సంఖ్యాతౌ, నతు స్వరూపత ఏవ ద్వావితి భావః. బద్ధానాం 'న త్వం నేమే జనాధిపాః' ఇత్యాదౌ, ముక్తానాం చ - 'బహవో జ్ఞాన తపసా పూతా మద్భావ మాగతాః' ఇత్యాదౌ చ బహుత్వ ప్రతిపాదనాత్, ఏవంవిధౌ పురుషౌ, లోకే - లోక్యతే సర్వ మనేనేతి లోకః=ప్రమాణం, తస్మిన్ క్షరశ్చ అక్షర ఏవచ, ఇతి ప్రథితౌ = ప్రమాణసిద్ధావిత్యర్థః, తత్ర, సర్వాణి, భూతాని=అచిత్సంసృష్టాః బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతజీవాః, క్షరః - క్షరతి - అచిత్సంబంధేన స్వప్రకాశ స్వభావా చ్చ్యవత ఇతి క్షర ఇతి ఉచ్యంతే, క్షరశబ్దేనోచ్యంత ఇత్యర్థః, బద్ధానాం బహుత్వే ప్యచిత్సంబంధరూపైకోపాధి సంబంధవశాత్ క్షర ఇత్యేకవచన నిర్దేశః, కూటస్థః=కూటవత్తిష్ఠతి నిర్వికారతయేతి కూటస్థః=ముక్తపురుషః, అక్షరః - న క్షరతి - స్వప్రకాశత్వాది స్వభావాన్నచ్యవత ఇత్యక్షరః, ఇతి

ఉచ్యతే - అక్షరశబ్దేనోచ్యత ఇత్యర్థః, అత్రాపి ముక్తానాం బహుత్వే వ్యష్టి ద్వియోగరూపైకోపాధి సంబంధా దక్షర ఇత్యేకవచన నిర్దేశః ॥16॥

శ్లో॥ ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ।
యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః ॥ 17

అర్థ-: పరమాత్మా + ఇతి=పరమాత్మ (సర్వాంతర్యామి) అని; ఉదాహృతః=(వేదములయందు) పేర్కొనబడిన; ఉత్తమః పురుషః + తు= ఉత్తమపురుషుడన్నవో; అన్యః=బద్ధాత్మలకంటెను ముక్తాత్మలకంటెను వేరైనవాడు. అవ్యయః=స్వరూప స్వభావ పరిణామములు లేనివాడు; ఈశ్వరః= సర్వనియామకుడుఅయిన; యః=ఏ ఉత్తమపురుషుడు; లోకత్రియం=ముల్లోకములను; ఆవిశ్య=(అంతరాత్మగా) ప్రవేశించి; బిభర్తి = భరించుచున్నాడో.

తా-: పరమాత్మ నిర్వికారుడు సర్వనియన్త సర్వాంతర్యామి సర్వమును ధరించువాడు అతడే ఉత్తమపురుషుడు. బద్ధముక్తులకంటె అతడు విలక్షణుడు. పురుషుడు (జీవుడు) అచిత్తుకంటె విలక్షణుడు. అట్టి పురుషుని (బద్ధజీవుని) కంటె ఉత్పురుషుడు (ముక్తాత్మ); ఉత్పురుషునికంటె ఉత్తర పురుషుడు (నిత్యాత్మ); ఉత్తరపురుషునికంటే ఉత్తమపురుషుడు (పరమాత్మ)విలక్షణులు అని భావము.

దీపికా-: పరమాత్మేతి=సర్వేషా మాత్మేతి, ఉదాహృతః - సర్వాంతరాత్మత్వేన శ్రుతిస్మృత్యాది ప్రసిద్ధః, పుత్తమః పురుషస్తు, అన్యః=పరమాత్మత్వా దుత్తమపురుషత్వాదేవ చ బద్ధాన్ముక్తాచ్చార్థాంతర భూత ఇత్యర్థః, ఏతదేవార్థాంతరత్వం హేతుగర్భవిశేషణై ర్విశదయతి (య ఇతి) అవ్యయః స్వరూపాన్యథాభావ స్వభావాన్యథాభావాది వ్యయరహితః. అనేన స్వరూపాన్యథాభావవతోఽచేతనా త్తత్సంబంధేన తదనుసారిణో బద్ధాత్పూర్వం స్వభావాన్యథాభావయోగ్యా న్ముక్తాచ్చాన్యత్వసిద్ధిః, ఈశ్వరః=సర్వనియంతా, అనేన నియామ్యాన్నియంతు రన్యత్వ సిద్ధిః.ఏవం విధః యః లోకత్ర

యం - లోక్యంతే=అవలోక్యంతే ఇతిలోకాః=అచేతనబద్ధముక్తాః, తేషాం త్రయం, ఆవిశ్య=అంతరాత్మతయాఽధిష్ఠాయ, బిభర్తి=ధారయతి, అనేన భర్తావ్యా ద్భర్తురన్యత్వసిద్ధిః, అత్ర యద్యపి బద్ధముక్త వైలక్షణ్యమేవ ప్రకృతం, తథాపి సమానన్యాయతయా బద్ధవిశేషణ భూతాయా అచితోపి వైలక్షణ్య ముక్తమితి మంతవ్యమ్ ॥17॥

శ్లో॥ యస్మాత్క్షరమతీతోఽహం; మక్షరాదపిచోత్తమః.
అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః॥ 18

అర్థ-: యస్మాత్=ఎందువలన; అహం=నేను; క్షరం=బద్ధాత్మను; అతీతః=అతిక్రమించినవాడనో; అక్షరాత్ + అపిచ=ముక్తాత్మకంటెను; ఉత్తమః=ఉత్కృష్టుడనో; అతః=దీనివలన; లోకే=స్మృతియందును; వేదే చ=వేదమునందును; పురుష + ఉత్తమః + ఇతి=పురుషోత్తముడని; ప్రథితః=ప్రసిద్ధుడనై; అస్మి=ఉన్నాను.

తా-: క్షర - అక్షరాత్మలకంటె ఉత్కృష్టుడనై ఉన్నందువలన శ్రుతి స్మృతులయందు పురుషోత్తముడుగా కీర్తింపబడుచున్నాను.

దీపికా-: ఏవ ముత్తమపురుషం పగాక్త్వేన నిర్దిశత్య త్వార్థస్మారితః,పురుషోత్తమ సమాఖ్యాబలేన తత్సర్వం స్వస్మిన్పర్యవసాయయతి-

యస్మాత్=అవ్యయత్వాది హేతోః, అహం, క్షరం=బద్ధపురుషం,అతీతః =అతిక్రాంతః, అనాఘ్రాత తత్స్వభావ ఇత్యర్థః,తథా=అక్షరాదపి చ=ముక్తాదపిచ, ఉత్తమః,బద్ధాన్ముక్తాచ్చోత్కృష్టతమ ఇత్యర్థః, అతః హేతోః, లోకే-లోకయతి - వేదర్థమా లోకయతీతి లోకః=స్మృతిః, తస్మిన్ వేదే చ, పురుషోత్తమః ప్రథితః, "పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాఽభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః" ఇతి శ్రుతౌ "అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హ్యనాది మధ్యాంత మజస్య విష్ణో" రిత్యాది స్మృతిషు చేత్యర్థః॥ ॥18॥

శ్లో॥ యో మా మేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్।
స సర్వవి ద్భజతి మాం సర్వభావేన భారత॥ 19

అర్థ-: భారత=అర్జున; యః=ఎవడు; పురుష+ఉత్తమం=పురుషోత్తముడనైన; మాం=నన్ను; అసమ్మూఢః=మోహము లేనివాడై; ఏవం=బద్ధముక్తజీవవిలక్షణునిగా; జానాతి=తెలిసికొనుచున్నాడో; సః=అతడు; సర్వవిత్=సర్వమును తెలిసినవాడై; మాం=నన్ను; సర్వభావేన=అన్నివిధముల చేత; భజతి=సేవించుచున్నాడు.

తా-: అర్జునా! బద్ధముక్తజీవులకంటె విలక్షణుడనై, పురుషోత్తముడనై యున్న నన్ను చక్కగా తెలిసినవాడు "నాకు సర్వము వాసుదేవుడే" అని భావించుచు అన్నివిధముల నన్నే సేవించును.

దీపికా-: ఏవం పురుషోత్తమ శబ్ద నిర్వచనం తథాఽనుసంధానార్థమితి వ్యంజయన్ పురుషోత్తమత్వ వేదనం స్తౌతి-

హే భారత, యః=పుమాన్, ఏవం=పూర్వోక్తప్రకారేణ, పురుషోత్తమం మాం, అసంమూఢః=క్షరాక్షర పురుషాభ్యాం స్వభావత ఏకీకృత్య మోహరహితః, అవ్యయత్వ స్వభావవ్యాపన నియమనాది యోగేన బద్ధముక్తాభ్యామత్యంత విలక్షణతయైవ, జానాతి=యథావజ్జానాతి, సః=పుమాన్, సర్వవిత్=మత్ప్రాప్త్యుపాయం సర్వం వేత్తీతి=సర్వవిత్, సర్వభావేన='వాసుదేవస్సర్వ'మిత్యుక్తరీత్యా మాంభజతి. మత్ప్రాప్తిసాధన సకలవేదన సకల భజన ప్రకారజ్ఞ ఇత్యర్థః ॥19॥

శ్లో॥ ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్ర మిద ముక్తం మయాఽనఘ ।
ఏతద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారత ॥ 20

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే పురుషోత్తమప్రాప్తియోగోనామ
పంచదశోఽధ్యాయః

అర్థ-: అనఘ=పాపములు లేని; భారత=అర్జున; ఇతి=ఇట్లు; గుహ్యతమం=మిక్కిలి రహస్యమైన; ఇదం=ఈ; శాస్త్రం=(నాయొక్క పురుషోత్తమత్వమును ప్రతిపాదించునట్టి) శాస్త్రము; మయా=నాచేత; ఉక్తం=చెప్పబడి

నది; ఏతత్; దీనిని; బుద్ధ్వా=తెలిసికొని; బుద్ధిమాన్=మోక్షసాధనజ్ఞానము కల వాడును; కృతకృత్యః+చ=కర్తవ్యమునంతటిని నిర్వర్తించినవాడును; స్యాత్=అగును.

తా-: అర్జున; నీవు పాపరహితుడవగుటచేత ఈ పురుషోత్తమప్రాప్తి యోగమును నీకు ఉపదేశించితిని. ఇది మిక్కిలి రహస్యమైనది. దీనిని చక్కగ తెలిసినవాడు భగవత్ప్రాప్తిసాధనములను తెలిసి అనుష్ఠించినవా డగుచున్నాడు.

దీపికా:- తస్యైతస్య పురుషోత్తమత్వ వేదనస్య రహస్యతయా గోప నీయతమత్వం పారమార్థికత్వం ఫలప్రకర్షం చ వ్యంజయన్ నిగమయతి-

హే అనఘ=నిష్పాపేత్యుపదేశయోగ్యతాఖ్యాపనం, గుహ్యతమం=అతి రహస్యం, ఇదం=పురుషోత్తమత్వ వేదన ప్రతిపాదకం, శాస్త్రం, మయా= సఖ్యా సర్వజ్ఞేన చేతి భావః, ఇతి=పూర్వోక్త ప్రకారేణ, ఉక్తం=స ప్రపంచ ముపదిష్ట మిత్యర్థః, హే భారత=భరత కులావతంసేత్యాభిజాత్యోక్తిః, ఏతత్= మత్పురుషోత్తమత్వ వేదనం, బుద్ధ్వా=యథాశాస్త్రం విజ్ఞాయ, బుద్ధిమాన్= మోక్షసాధనజ్ఞానవాన్ సన్, కృతకృత్యశ్చ, స్యాత్=భవేత్, పురుషోత్త మత్వ సాక్షాత్కారం కరోతి-తేనైకశాస్త్రజన్యజ్ఞానమాత్రేణ మోక్షసాధన చేతనకర్తవ్య సర్వకృత్యకారీ చ భవతీతి భావః ॥20॥

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాభాష్యార్థ సంగ్రహతాత్పర్యదీపే శ్రీవరవరముని విరచితాయాం బాలబోధిన్యపరాఽభిధానాయాం గీతార్థసంగ్రహ దీపికాయాం పంచదశోఽధ్యాయః ॥

—o—

శ్రీరస్తు
గీతాఽర్థసంగ్రహః

శ్లో॥ అచిన్మిశ్రాద్విశుద్ధాచ్చ చేతనాత్పురుషోత్తమః ।
వ్యాపనాద్భరణాత్స్వామ్యా దన్యః పంచదశోదితః ॥

అర్థ-: అచిత్ + మిశ్రాత్=ప్రకృతితో కలిసినవాడు; విశుద్ధాత్ + చ= (ప్రకృతి సంబంధము తొలగి) పరిశుద్ధుడైనవాడు అయిన; చేతనాత్=జీవుని కంటె; పురుష + ఉత్తమః=పురుషోత్తముడు (పరమాత్మ). వ్యాపనాత్= (చేతనాఽచేతనములయందు) వ్యాపించియుండుటవలనను; భరణాత్= (ఆ చేతనాఽచేతనములకు) స్వామి అగుటవలనను; అన్యః=భిన్నుడుగ; పంచదశ + ఉదితః ఈ పంచదశాధ్యాయమున చెప్పబడినాడు.

తా-: సర్వవ్యాపి సర్వభర్త సర్వస్వామి అయిన పురుషోత్తముడు బద్ధముక్త జీవవిలక్షణుడని ఈ పంచదశాఽధ్యాయమున ప్రతిపాదింపబడినది.

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

షోడశాఽధ్యాయము — దైవాఽసుర సంపద్విభాగయోగము

శ్రీ భగవానువాచ-

శ్లో॥ అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః।
దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవమ్॥ 1

అర్థ-: అభయం=భయమువలని దుఃఖములేకుండుట; సత్త్వసంశుద్ధిః= మనశ్శుద్ధి; జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః= (ప్రకృతివిలక్షణ) ఆత్మస్వరూప జ్ఞాన నిష్ఠ; దానం= (న్యాయార్జితమైన ధనమును యోగ్యులకు)ఒసంగుట; దమః + చ=మనోనిగ్రహము;యజ్ఞః+చ=ఫలాపేక్షలేక భగవదారాధనారూపముగ జేయు కర్మానుష్ఠానము; స్వాధ్యాయః= (భగవంతుని స్వరూప రూపగుణ విభూత్యాదులను ప్రతిపాదించు) వేదముల నధ్యయన మొనర్చుట; తపః= ఉపవాసాదులచే భోగసంకోచము; ఆర్జవం=త్రికరణముల నొక్క రీతిగ నుండుట.

దీపికా-: పూర్వాధ్యాయత్రయేణ ప్రకృతిపురుషయో స్సంయోగ దశాయాం వివేకదశాయాం చ లక్షణం ప్రకృతిపురుష సంసర్గస్య చ గుణ ఫలసంగ తద్విపర్యయ హేతుకత్వం సర్వావస్థాస్వపి ప్రకృతిపురుషయో ర్పృగవద్విభూతిత్వం తత్రాపి క్షరాక్షరాభ్యాం చ తాభ్యాం బద్ధముక్త రూపాభ్యా మవ్యయత్వస్వభావ వ్యాపన భరణ నియమనై రైర్వలక్షణ్యేన పురుషోత్తమత్వేన యాథాత్మ్యం చ వర్ణితం. ఇదాని ముక్తస్య కృత్స్న స్యార్థస్య శాస్త్రాఽధీనతయా శాస్త్రవశ్యతా ముపదేక్ష్యన్ పూర్వాధ్యాయాఽంతే 'పాండవాఽనఘ'శబ్దాభ్యాం సూచితాఽధికారి విశేష నిరూపణాయ దైవాసుర వర్గయో శ్శాస్త్రవశ్య తద్విపరీతయో ర్విభాగం శ్రీ భగవానువాచ -

అభయం - ఆగామి దుఃఖసాధన దర్శనజం దుఃఖం భయం, తద్రాహిత్య మభయం, సత్త్వసంశుద్ధిః - సత్త్వస్య=సత్త్వాశ్రయ స్యాంతః కరణస్య, సంశుద్ధిః=సమ్యక్ శుద్ధిః, రజస్తమోనివృత్తిః, తత్కార్య కామక్రోధ వంచనాది నివృత్తిరితి యావత్, జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః - జ్ఞానం - ప్రకృతి వివిక్తాత్మజ్ఞానం, తదేవ యోగః, తస్మిన్, వ్యవస్థితిః=నిష్ఠా, దానం=న్యాయార్జిత ధనస్య పాత్రే ప్రతిపాదనం, దమశ్చ=మనో నిగ్రహశ్చ, ఫలాఽభి సంధి రహిత భగవదారాధనరూప నిత్యనైమిత్తికాఽనుష్ఠానం చ, స్వాధ్యాయః= ఆరాధ్య బ్రహ్మపర వేదాభ్యాస నిష్ఠా,తపః=ఏకాదశ్యుపవాసాది భగవత్ప్రీణన శాస్త్రీయభోగ సంకోచః, ఆర్జవం=వాఙ్మనఃకాయానా మేకరూపతా ॥1॥

శ్లో॥ అహింసా సత్య మక్రోధ స్త్యాగశ్శాంతి రపైశునమ్।
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం మార్దవం హ్రీ రచాపలమ్॥ 2

అర్థ-: అహింసా=పరులను పీడింపకుండట; సత్యం= ప్రాణిహిత మైన యథార్థమును చెప్పుట; అక్రోధః=క్రోధము లేకుండుట; త్యాగః= అహితములను పరిత్యజించుట;శాంతిః=బాహ్యేంద్రియనిగ్రహము;అపైశునం =ఇతరులకు బాధకలిగించు మాటలను చెప్పకుండుట; భూతేషు=ప్రాణుల యందు; దయా=(దుఃఖము నోర్వజాలని) దయ; అలోలుప్త్వం= (అలోలుపత్వం) విషయభోగేచ్ఛ లేకుండుట ('అలోలత్వం' అని దీపికా ప్రదర్శిత పాఠము)- మార్దవం= (సత్సంగయోగ్యమైన) మృదుత్వము; హ్రీః= (దుష్కార్యాచరణము నందు) లజ్జ; అచాపల= (శబ్దాదివిషయములు) ఎదుట

నున్నను వానియందు) ఆశలేకుండుట.

దీపికా-: అహింసా=పరపీడావర్జనం, సత్యం=యథార్థవిషయ భూత హిత వచనం, అక్రోధః=పరబాధాహేతు చిత్తవికార రహితత్వం, త్యాగః= ఆత్మహిత ప్రత్యనీక పరిగ్రహాఽభావః, శాంతిః=బాహ్యేంద్రియనిగ్రహః, అపైశునం=పరాఽనర్థ సూచనం, భూతేషు = సర్వప్రాణిషు, దయా=దుఃఖాఽ సహిష్ణుత్వం, అలోలత్వం = విషయేషు నిస్పృహత్వం, మార్దవం=ప్రవేశాఽర్హత్వం, సాధుసంగాఽర్హత్వమితి యావత్, హ్రీః=అకృత్యకరణే వ్రీడా, అచాపలం=విషయసన్నిధావప్యచంచలత్వం ॥2॥

శ్లో॥ తేజః క్షమా ధృతి శ్శౌచ మద్రోహో నాఽతిమానితా ।
భవంతి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారత ॥ 3

అర్థ-: తేజః=ఇతరులకు జయింపశక్యముకాని సామర్థ్యము; క్షమా= ఓర్పు; ధృతిః=(గొప్ప ఆపదలయందును) కర్తవ్యనిష్ఠ; శౌచం=(బాహ్యాభ్యంతర కణముల శుచిత్వము; అద్రోహః=ద్రోహము గావింపకుండుట; న+అతిమానితా=(తగనిచోట) గర్వము లేకుండుట); (అను ఈ గుణములు) భారత=ఓ అర్జున; దైవీం=దేవసంబంధమైన; సంపదం=(భగవదాజ్ఞాఽనువర్తనరూప) సంపదను; అభిజాతస్య=అనుసరించి పుట్టినవానికి; భవంతి= కలుగుచున్నవి.

తా-: అర్జున; భగవదనుగ్రహవశమున భగవదాజ్ఞానువర్తన పరాయణుడైన సాత్త్వికునకు ఈ అభయము సత్త్వసంశుద్ధి మొదలైన సద్గుణములు కలుగుచున్నవి.

దీపికా:- తేజః=దుర్జనై రనభిభవనీయత్వం, క్షమా=పరైః పీడ్యమానస్యాపి తాన్ ప్రత్యవికృత చిత్తత్వం, ధృతిః=మహత్యా మప్యాపది కృత్యనిర్ధారణం, శౌచం=బాహ్యాంతరకరణానాం శాస్త్రీయకర్మయోగ్యతా, అద్రోహః=బలాత్కారేణ పరాన్ స్వవశీకృత్య నిరోధాద్యభావః నాఽతిమానితా=అస్థానే గర్వరహితతా, ఇత్యేతే గుణాః హే భారత, దైవీం=దేవ

సంబంధినీం సంపదం "సత్త్వం దేవగుణం విద్యా దితరా వాసురో మతా" ఇతి విభాగాత్ పరమసాత్వికానాం సంబంధినీం భగవదాజ్ఞానువర్తన రూపాం సంపదం, అభిజాతస్య=అభిముఖీకృత్య అభిలక్ష్య జాతస్య, యదా దైవీ సంపద్భవతి - తదోత్పన్నస్యేత్యర్థః, భవంతి - "జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః, సాత్విక స్సతు విజ్ఞేయ స్సవై మోక్షార్థచింతక" ఇతి భగవ దనుగ్రహ లబ్ధా ఏతే గుణా ఇతి భావః ॥3॥

శ్లో॥ దంభో దర్పోఽభిమానశ్చ క్రోధః పారుష్య మేవ చ।
అజ్ఞానం చాఽభిజాతస్య పార్థ సంపద మాసురీమ్॥ 4

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; దంభః=డంబము; దర్పః=గర్వము; అభిమానః+చ= (తన విద్యావంశాదులకు తగని) దురభిమానము; క్రోధః= కోపము; పారుష్యం+ఏవ చ= (సాధుజనులకు ఉద్వేగమును కలిగించు) పరుషభాషణము; అజ్ఞానం చ= (కృత్యాఽకృత్యవివేక రాహిత్య రూపమైన) అజ్ఞానము (అను ఈ గుణములు); ఆసురీం=అసురసంబంధమైన;సంపదం= (భగవాదాజ్ఞాఽతిక్రమణ రూపమైన) సంపదను; అభిజాతస్య=అనుసరించి పుట్టినవానికి; భవంతి=కలుగుచున్నవి.

తా:- పార్థ; భగవదాజ్ఞాఽతిక్రమణ పరుడైనవానికి ఈ దంభదర్పాది రాజసతామస గుణములు కలుగుచున్నవి.

దీపికా:- అథాఽసురాన్ గుణానాహ -

దంభః=ధార్మికత్వఖ్యాపనాయ ధర్మానుష్ఠానం, దర్పః=కృత్యాకృత్యాఽవివేకా ద్విషయాఽనుభవజన్యో హర్షః, అభిమానశ్చ=స్వవిద్యావంశాఽననుగుణాఽభిమానశ్చ, క్రోధః=పరపీడాహేతు శ్చిత్తవికారః, పారుష్యమేవ చ=సాధూనా ముద్వేగకర స్వభావశ్చ, అజ్ఞానం=పరావర తత్త్వ కృత్యాకృత్యాఽవివేకశ్చ, ఇత్యేతే స్వభావాః అత్ర భవంతీతి క్రియాపదం పూర్వశ్లోకా దనువర్తతే. హే పార్థ! ఆసురీం=రాజస తామస సంబంధినీం, సంపదం=భగవదాజ్ఞోల్లంఘన రూపాం, అభిజాతస్య-అభిముఖీకృత్యోత్పన్నస్య తదేక ప్రయోజనతయోత్పన్నస్య భవంతి ॥4॥

శ్లో॥ దైవీ సంపద్విమోక్షాయ నిబంధాయాఽసురీ మతా ।
మా శుచస్సంపదం దైవీమభిజాతోఽసి పాండవ ॥ 5

అర్థ-: దైవీ=దేహసంబంధమైన; సంపత్=(భగవదాజ్ఞాఽనువర్తన రూప) సద్గుణసంపద; విమోక్షాయ=సంసారబంధ నివృత్తికొరకు; (ఆసురీ=భగవదాజ్ఞాఽతిక్రమణరూపమైన) అసురసంపద (దంభదర్పాదికము) నిబంధాయ=సంసారబంధముకొరకు (అని) మతా=నిశ్చయింపబడినది. పాండవ=ఓ అర్జున; దైవీం సంపదం=భగవాదాజ్ఞాఽనువర్తనరూపమైన దైవసంపదను; అభిజాతః+అసి=అనుష్ఠింప జనించితివి; మా శుచః=దుఃఖింపకుము.

తా:- భగవదాజ్ఞాఽనువర్తనరూపమైన అభయాది సద్గుణసంపదవలన మోక్షము కలుగును; భగవదాజ్ఞాఽతిక్రమణ రూపమైన దంభాది-అసుర సంపదవలన సంసారబంధము కలుగును. అర్జున; నీవు దైవసంపదగలవాడవు. దుఃఖింపకుము.

దీపికా-: దైవీ=దేవసంబంధినీ, సంపత్=భగవదాజ్ఞారూపాఽసంగ కర్మానుష్ఠానం,విమోక్షాయ=క్రమేణ ముక్త్యావ్యాప్తయే, మతా=సంమతా భవతీత్యర్థః, ఆసురీ=అసురసంబంధినీ, సంపత్=కామ్యనిషిద్ధాఽనుష్ఠానం, నిబంధాయ=నితరాం బంధాయ, క్రమేణాఽధోగత్యై ఇత్యర్థః, మతా,తచ్ఛ్రుత్వా స్వస్వభావాఽనిర్ధారణా దతిభీతాయాఽర్జునా యైవమాహ (మా శుచ ఇతి) హే పాండవ పరమసాత్త్వికస్య పాండోస్తనయు, నహి ధార్మికాగ్రేసరస్య సుతా అసురా భవంతీతి భావః, అతః త్వం దైవీం సంపత్తిం భగవదాజ్ఞానువృత్తిమేవ అభిజాతః అసి, తదేక ప్రయోజనతయైవ జాతః, అతః మా శుచః, శోకం మా కృథాః ॥5॥

శ్లో॥ ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసుర ఏవ చ ।
దైవో విస్తరశః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే శృణు ॥ 6

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; అస్మిన్ లోకే=ఈ లోకమునందు; దైవం=దేవ సంబంధమైనది; ఆసురః+ఏవ చ=అనుసంబంధమైనది. (అని) ద్వౌ=రెండు

విధములైన; భూతసర్గౌ=ప్రాణుల ఉత్పత్తులు (కలవు). దైవః=దేవసంబంధమైన ఉత్పత్తి; విస్తరశః=విస్తారముగ; ప్రోక్తః=చెప్పబడినది. ఆసురం=అసురసంబంధమైన ఉత్పత్తిని; మే=నావలన; శృణు=వినుము.

తా-: అర్జున; దైవ-ఆసుర సంపదలలో దైవసంపదనుగూర్చి విస్తరించి చెప్పియున్నాను. ఇపుడు ఆసుర సంపదనుగూర్చి తెలిపెదను; వినుము.

దీపికా -: పరమ సాత్త్వికానాం వివేచనాయాఽతిహేయత్వాచ్చాఽసురసర్గమపి సముచ్చిత్య నిరూపయతి -

హే పార్థ, అస్మిన్ లోకే=కర్మలోకే, దైవః=దేవసంబంధీ, ఆసుర ఏవ చ=అసురసంబంధీ చేతి, ద్వౌ, భూతసర్గౌ=ప్రాణిసృష్టీ, అత్ర "సర్గ"శబ్ద ఉత్పత్తిప్రభృతి స్వభావపై లక్షణ్య మ భయోరితి జ్ఞాపనాయ, దైవః=దేవ సర్గః, విస్తరశః=బహువిస్తృతం, ప్రోక్తః=ఉపదిష్టః, ఆసురం=అసుర సర్గం, మే=మత్తః, శృణు=సాఽవధాన మాకర్ణయేత్యర్థః, దేవానాం మదాజ్ఞాఽనువృత్తిశీలనా మాచారః కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగరూపో బహుశః ప్రతిపాదితః, మదాజ్ఞోల్లంఘనశీలానా మసురాణా మాచారం చ మత్సకాశా చ్ఛృణ్వితి భావః ॥6॥

శ్లో॥ ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదు రాసురాః।
న శౌచం నాఽపి చాచారో; న సత్యం తేషు విద్యతే॥ 7

అర్థ-: ఆసురాః=భగవదాజ్ఞను అతిక్రమించు స్వభావముగల; జనాః=జనులు; ప్రవృత్తిం+చ=(ఐహికఫల సాధనమైన వైదిక) ప్రవృత్తి ధర్మమునుగాని; నివృత్తిం చ=(మోక్షసాధనమైన వైదిక) నివృత్తిధర్మమును గాని; న విదుః=ఎరుగరు. తేషు=ఆ ఆసుర ప్రకృతులయందు; శౌచం=బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధి; న=లేదు; ఆచారః+అపి=సదాచారమున్ను; న=లేదు. సత్యం చ=సత్యవచనమున్ను; న విద్యతే=లేదు.

తా:- భగవదాజ్ఞను అతిక్రమించు అసురప్రకృతులు వైదికము

లైన ప్రవృత్తి నివృత్తిధర్మములను ఎరుగరు. శౌచము సదాచారము సత్యవచనము వారియందు చూపట్టదు.

దీపికా-: తమేవాహ - ఆసురాః=అసురప్రకృతయో జనాః, ప్రవృత్తిం చ=ప్రవృత్తిలక్షణ మభ్యుదయ సాధనం కర్మ చ, నివృత్తిం చ=నివృత్తి లక్షణం మోక్షసాధనభూతం కర్మ చ, న విదుః=యథావన్న జానంతి, శౌచం=వైదిక కర్మయోగ్యతాపాదికా బాహ్యోఽంతర కరణశుద్ధిశ్చ, తేషు న విద్యతే, ఆచారోఽపి చ=తద్ధేతు సంధ్యావందనాదిశ్చ, తేషు న విద్యతే, సత్యం=భూతహితం యథార్థవచనం చ, తేషు న విద్యతే ॥7॥

శ్లో॥ అసత్య మప్రతిష్ఠం తే జగ దాహు రనీశ్వరమ్।
అపరస్పరసంభూతం; కిమన్య త్కామహైతుకమ్ ॥ 8

అర్థ-: తే=ఆ అసురస్వభావముగలవారు; జగత్=జగత్తు; అసత్యం=సత్యము కానిది;అప్రతిష్ఠం=(ఒకదానిమీద) ఆధారపడనిది; అనీశ్వరం=నియమించువాడు లేనిది; (అని) ఆహుః=చెప్పుచున్నారు. అపరస్పరసం భూతం=స్త్రీపురుషుల పరస్పరసంయోగముచేత ఏర్పడని; అన్యత్=మరియొకటి; కిం = ఏదిగలదు:-కామహేతుకం=(సర్వము) కామమూలకమే.

తా-: అసురస్వభావముగలవారు 'సత్యము' అనబడు బ్రహ్మము నుండి ఏర్పడిన ఈ జగత్తును సత్యమని అంగీకరింపరు. ఇట్లే ఆదికూర్మ-ఆదిశేషాదులమీద ప్రతిష్ఠింపబడియున్న ఈ జగత్తును దేనిమీదను ఆధారపడి యుండలేదని అందురు. మరియు దీనిని నియమించు ఈశ్వరుడు లేడని వాదింతురు. సృష్టియంతయు కామమూలకము. స్త్రీపురుషసంయోగ జన్యము. దీనికి భిన్నమైనది ఏదియు లేదని యందురు.

దీపికా-: తే=ఆసుర ప్రకృతయః పురుషాః, జగత్, అసత్యం-'తస్య హవా ఏతస్య బ్రహ్మణో నామ సత్య'మితి 'తాని హవా ఏతాని త్రీణ్యక్షరాణి భవంతి సత్య'మితి 'తదృత్సదమృతం-యద్యత్తన్మర్త్యం-అథ యద్యం-తేనోభౌ నియచ్ఛతీతి నిరుక్తేః, సత్యం బ్రహ్మ కారణతయా యస్య నాస్తి-

తదసత్యం-అబ్రహ్మకారణకా మిత్యర్థః, తథా అప్రతిష్ఠం=నాస్తి ప్రతిష్ఠా-ఆది కూర్మశేషాది స్థితికారణం యస్య తత్-అప్రతిష్ఠం, అనీశ్వరం-న విద్యతే, ఈశ్వరః=నియంత్రా యస్య తత్తథాభూతం చ ఆహుః, 'అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తత' ఇత్యుక్తరీత్యా-జగతో మదేకప్రభవత్వం మదేకనిష్ఠత్వం మదేకనియామ్యత్వం చ న జానంతీత్యర్థః, అపరస్పర సంభూతం=పరస్పరేణ-యోషిత్పురుష సంయోగమాత్రేణ, సంభూతం=జన్యం, అతథాభూతం చ, కిం అన్యత్ అస్తి ఇత్యాహుః, సర్వం పశుమనుష్యాదికం హి పరస్పరసంయోగజన్య ముపలభ్యతే, స్వేదజాదిష్వపి మనుష్యాదిదృష్ట న్యాయ ఏవాంగీకార్యః, స్వేదాదిరపి సహకారిమాత్రం, అతః సర్వం జగత్ కామహేతుకం=యోషిత్పురుషసమాగమాది దృష్టమాత్రకారణకం, అతః పూర్వనగరవృత్తాంతన్యాయేన కల్పేకల్పే ఈశ్వరశిల్పినో జగన్నగర వృత్తాంత ఇతి ప్రద్వేషా దపలపంతీతి భావః ॥8॥

శ్లో॥ ఏతాం దృష్టి మవష్టభ్య నష్టాత్మనోఽల్పబుద్ధయః।
ప్రభవం త్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోzహితాః॥ 9

అర్థ-: ఏతాం=ఈ; దృష్టిం=(విపరీత) జ్ఞానమును; అవష్టభ్య=అవ లంబించి; నష్ట+ఆత్మానః=దేహాzతిరిక్తమైన) ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగని; అల్పబుద్ధయః=అవివేకులు; ఉగ్రకర్మాణః=(పరహింసాధి) క్రూరకర్మపరా యణులు; అహితాః=శత్రువులును అగుచు; జగతః=జగత్తుయొక్క; క్షయాయ= నాశనముకొరకు; ప్రభవన్తి=జనించుచున్నారు.

తా-: ఇట్టి విపరీతజ్ఞానముచే దేహాతిరిక్తమైన ఆత్మస్వరూపమును ఎరుగనివారు పరహింసాదులను గావించుచు లోకవినాశకు లగుచున్నారు. ఇట్టి వీరి చెంతనుండుటకూడ పాపాzవహము.

ద్దీపికా-: అల్పబుద్ధయః-అల్పా=నిహీనా బుద్ధిః, యేషాం తే, శరీర మహం జానామీ త్యనుభవేzపి ఘటాదివత్ జ్ఞేయం శరీరం జ్ఞాతార మాత్మా నం చ వివేచయితు మశక్తబుద్ధయః, అతఏవ, నష్టాత్మానః-కదాచిద ప్యదృష్ట దేహాతిరిక్తాత్మానః పుమాంసః, ఏతాం=పూర్వోక్తాం, దృష్టిం=అనుసృత్య

బుద్ధిం, విపరీతబుద్ధిం, అవష్టభ్య=అవలంబ్య, ఉగ్రకర్మాణః=పరేషాం హింసాపరాః; అశుభాచారాః సంసర్గిణామపి దోషావహా ఇతి భావః, అతఏవ అహితాః=శత్రవస్సంతః, జగతః క్షయాయ, ప్రభవంతి "దేవాన్ భావయ తాzనేనే"తి భగవదుక్త పరస్పర భావనారహిత స్వాచారేణ పరానపి మోహయంత స్తాపత్రయాzభిభూతతయా కృత్స్నం జగన్నాశయంతీతి భావః ॥9॥

శ్లో॥ కామమాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః।
మోహాద్గృహీత్వాzసద్గ్రాహాన్ ప్రవర్తంతేzశుచివ్రతాః ॥

అర్థ-: దుష్పూరం=పూరింపరాని; కామం=కామమును; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; మోహాత్=అజ్ఞానమువలన; అసత్+గ్రాహాన్=అన్యాయార్జితములను; గృహీత్వా=పరిగ్రహించి; అశుచివ్రతాః=అపరిశుద్ధములైన (శాస్త్రవిహితములుకాని) వ్రతముల ననుష్ఠించువారును; దంభమాన మద+అన్వితాః=డంబము అభిమానము గర్వము మున్నగు అనాత్మగుణములు గలవారును అగుచు; ప్రవర్తంతే=సంచరించుచున్నారు.

తా-: తీర్వరాని కోరికలతోను అజ్ఞానముతోను అన్యాయముగ పదార్థముల నార్జించి శాస్త్రవిహితములు కాని వ్రతాదికముల ననుష్ఠించుచు దంభమానమదములు గలిగి ఇట్టి అసురప్రకృతులు తమ సంసారబంధమును వృద్ధి చేసుకొనుచున్నారు.

దీపికా-: పూర్వం కామో జగద్ధేతు రుక్తః, అత స్తదాశ్రయాzంగభూతా దంభాద్యశుచి వృత్తాంతాశ్చ సంపద్యంత ఇత్యాహ-

దుష్పూరం=అతిదుర్లభ విషయత్వాత్పూరయితు మశక్యం, కామం=కామపురుషార్థం, ఆశ్రిత్య=జగత్కారణతయా చావలంబ్య, మోహాత్=అజ్ఞానాత్, అసద్గ్రాహాన్- గృహ్యంతే=పరిగృహ్యంతే కామపురుషార్థసిద్ధ్యర్థమితి గ్రాహాః - ప్రక్చందనాదయః, అసంతః - అన్యాయార్జితాశ్చ - తే గ్రాహాశ్చ అసద్గ్రాహాః - తాన్, గృహీత్వా=సంగృహ్య, దంభమాన మదాన్వితాః - దంభః=మహత్త్వాభినయః, మానః=తత్కృత చిత్తసమున్నతిః, మదః=తత్కృత

గర్వః, తైః రన్వితాః = యుక్తాః, అతఏవ అశుచివ్రతాః=శాస్త్రావిహిత వ్రత యుక్తాస్సంతః, ప్రవర్తంతే=నిర్భీకం సంసరంతీత్యర్థః ॥10॥

శ్లో॥ చింతామపరిమేయాం చ ప్రళయాంతాముపాశ్రితాః।
కామోపభోగపరమా ఏతావదితి నిశ్చితాః ॥ 11

అర్థ-: అపరిమేయాం=అపరిమితమైనది; ప్రలయ + అన్తం=ప్రళయకాలమువరకు సాధింపదగినది అయిన; చిన్తాం=చింతను (మనోరథపరంపరను) ఉప + ఆశ్రితాః=ఆశ్రయించినవారు; కామ + ఉపభోగపరమాః= విషయభోగములే పరమార్థమని తలంచువారు ఏతావత్ + ఇతి=పొందదగినది ఇంతయే అని; నిశ్చితాః = నిశ్చయముగలవారుసై ఉందురు.

తా-: ఇట్టివారు ఆయుర్దాయము అల్పమని తెలిసియు ప్రళయ పర్యంతము అనుభవించినను తీరని కోర్కెలతో ఇహలోక భోగములే పరమార్థములు అని తలంచి ప్రవర్తించుచుందురు.

దీపికా-: ఏవం ప్రవృత్త్యనంతర వికారా నాహ-

కామోపభోగపరమాః-కామోపభోగ ఏవ - పరమః - ప్రాప్యఃపురుషార్థః యేషాం తే - తథాభూతాః, ఏతావదితి - ఏతదేవ ఫలం - నాతోఽధికం ఫలం స్వర్గమోక్షాదిక మస్తీతి నిశ్చితాః=సంజాతనిశ్చయాః, అపరిమేయాం=అసంఖ్యాత విషయాన్, అతఏవ, ప్రళయాంతాం, ప్రళయః ప్రకృతప్రళయః, అంతః=విషయసాధనాఽవధిః, యస్యాస్తాం చింతాం చ, ఉపాశ్రితాః,= ఉపాగతాః అద్య శ్వోవా ముమూర్షవోఽపి ప్రాకృతప్రళయపర్యంతకాల నిష్పాద్యవిషయ సిసాధయిషావరా ఇతి భావః ॥11॥

శ్లో॥ ఆశాపాశశతైర్బద్ధాః కామక్రోధపరాయణాః।
ఈహంతే కామభోగార్థం మన్యాయేనాఽర్థసంచయాన్ ॥ 12

అర్థ-: ఆశాపాశశతైః=కోరికలుఅనే త్రాళ్ళచేత; బద్ధాః=బంధింపబడినవారు; కామక్రోధపరాయణాః=కామక్రోధముల నాశ్రయించినవారలసై;

కామ భోగార్థం=విషయానుభవముకొరకు; అన్యాయేన=అక్రమమార్గ మున; అర్థసంచయాన్=ధనార్జననుగూర్చి; ఈహంతే=కోరుచుందురు.

తా-: ఆశాబద్ధులు కామక్రోధపరవశులునైన వీరు విషయభోగము లకై ధనమును ఆర్జింప అక్రమమార్గములయందు ప్రవేశింతురు.

దీపికా-: ఆశాపాశశతైః-ఆశా ఏవ పాశాః-రజ్జవః, తేషాం శతైః, బద్ధాః-నియమితాః, కామక్రోధపరాయణాః-కామక్రోధైకనిష్ఠాస్సంతః, కామ భోగార్థం-కామపురుషార్థానుభవార్థం, అన్యాయేనఅర్థసంచయాన్ప్రతి, ఈహంతే, కామభోగేచ్ఛాయాఽర్థసంచయా నన్యాయేనైవార్జయం తీత్యర్థః ॥12॥

శ్లో॥ ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిదం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్ ।
ఇదమస్తీదమపి మే భవిష్యతి పునర్ధనమ్ ॥ 13

అర్థ-: ఇదం=ఈ క్షేత్రాదికము; అద్య=ఇపుడు; మయా=నాచేత; లబ్ధం=పొందబడినది; ఇమం=ఈ; మనోరథం=కోరికను; ప్రాప్స్యే=పొంద గలను;ఇదం=ఈధనాదికము; అస్తి=సంపాదింపబడియున్నది;పునః=మరల; ఇదం=ఈ; ధనం+అపి=(వేరగు) ధనముకూడ; మే=నాకు; భవిష్యతి= చేకూరగలదు.

తా-: నా స్వశక్తిచేత ఈ క్షేత్రపుత్రాదికమును పొందగలిగితిని. నా స్వశక్తిచే నా కోరికలను తీర్చుకొందును. ఇప్పుడున్న ఈ ధనము; ఇకమీద సంపాదింపబోవు ధనము నా సామర్థ్యమునకు తార్కాణము అని తలంతురు. (వీనికి తమ అదృష్టము కారణమని తలంపరు).

దీపికా-: చింతావిషయాఽనంత్యమేవాహ -

ఇదం=క్షేత్రపుత్రాదికం, మయా=మత్సామర్థ్యేనైవ, అద్య, లబ్ధం= ప్రాప్తం, నాఽదృష్టాదినా, తథా ఇమం మనోరథం ప్రాప్స్యే=స్వసామర్థ్యే నైవ ప్రాప్తిం భవిష్యామి, నాదృష్టాదినా, ఇదం మత్సామర్థ్యేనైవ సిద్ధం

ధనం అస్తి, ఇదమపి ధనం=అపరం ధనమపి పునః మే భవిష్యతి, స్వసామర్థ్యేనైవ లభ్యత ఇతి భావః ॥13॥

శ్లో॥ అసౌ మయా హతశ్శత్రు ర్హనిష్యే చాఽపరా నపి।
ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ॥ 14

అర్థ-: అసౌ=ఈ; శత్రుః=శత్రువు; మయా=నాచేత; హతః=చంపబడినాడు; అపరాన్+అపి=ఇతరులనుకూడ; హనిష్యే=చంపెదను; అహం=నేను; ఈశ్వరః=నియామకుడను; అహం=నేను; భోగీ=సుఖాఽనుభవసమర్థుడను; అహం=నేను; సిద్ధః=సిద్ధసంకల్పుడను బలవాన్=బలశాలిని; సుఖీ=సుఖముగలవాడను.

తా-: వీనిని చంపితిని. ఇతరులను కూడా చంపగలను. 'నేను స్వతంత్రుడను. ఇతరులకు నియామకుడను. భోగముల ననుభవించువాడను. సిద్ధసంకల్పుడను. సుఖశాలిని' అనుచు వీరు తాము సర్వ స్వతంత్రుల మని తలంచుచుందురు.

దీపికా-: ఏవ మిష్టప్రాప్తి స్స్వసామర్థ్యమాత్రసాధ్యత్వ ముక్త్వా అనిష్టనివృత్తేరపి తథాభూతత్వ మాహ-

అసౌ=శత్రుః, మయా, హతః=మత్సామర్థ్యేనైవ హతః, అపరానపి చ=హతశిష్టానపి శత్రూన్, హనిష్యే=స్వబలేనైవ సంహరిష్యే, అతఏవ అహం ఈశ్వరః=స్వతంత్ర స్సర్వేషామపి నియామకః, అహం భోగీ=సకల విషయాఽనుభవ సమర్థః, సిద్ధః=సిద్ధ సంకల్పః, బలవాన్=స్వతస్సిద్ధ బలవాన్, సుఖీ-స్వతః పుత్రజన్మాది సుఖసంపన్నః, నతు ధనజిఘృక్షయా వంచకపరికల్పితేన పరికరేణేతి భావః ॥14॥

శ్లో॥ ఆఢ్యోఽభిజనవానస్మి కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా।
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్యః ఇత్యజ్ఞాన విమోహితాః॥ 15

అర్థ-: ఆఢ్యః=సంపన్నుడను; అభిజనవాన్=సత్కులసంజాతుడను. అస్మి=అయియున్నాను. మయా=నాతో; సదృశః=సమానుడు; అన్యః=మరి

యొకడు; కః=ఎవడు; అస్తి=ఉన్నాడు; యక్ష్యే=(నేనే) యాగము గావింతును. దాస్యామి=దానమొనర్తును. మోదిష్యే=ఆనందింతును. ఇతి = అని; అజ్ఞానవిమోహితాః=అజ్ఞానముచే మోహితులై యుందురు.

తా-: నేను సంపన్నుడను. సత్కులసంజాతుడను. నాకు సాటి ఎవడు? యాగముగావించుట దానమొనర్చుట ఆనందించుట; ఈ క్రియలకు నేనే స్వతంత్రకర్తను అని తలంచుచున్నారు. కాని తాము చేయు ఈ పనులకు అదృష్టము ఈశ్వరానుగ్రహము కారణమని తెలియలేరు.

దీపికా-: ఆఢ్యః=స్వతఏవ సకలైశ్వర్య సంపన్నః, అభిజనవాన్=సత్కులప్రసూతశ్చ అస్మి, మయా సదృశః అన్యః కః అస్తి=నకశ్చిదపస్తి, కింత్వహమేవ మత్సదృశ ఇతి భావః, యక్ష్యే దాస్యామి=పేడంబనార్థం యాగదానాదికం కరిష్యే, మోదిష్యే=యజమానత్వ దాతృత్వాది ప్రసిద్ధ్యైవ సంతోషం ప్రాప్స్యామి, ఇతి=ఇత్థం, అజ్ఞానవిమోహితాః=ఈశ్వరానుగ్రహ నైరపేక్ష్యేణ లౌకికవైదిక కర్మశక్తా ఇతి మన్యంత ఇత్యర్థః ॥15॥

శ్లో॥ అనేకచిత్తవిభ్రాంతా మోహజాలసమావృతాః।
ప్రసక్తాః కామభోగేషు; పతంతి నరకేఽశుచౌ ॥ 16

అర్థ-: అనేకచిత్తవిభ్రాంతాః=అనేకవిధములైన ఆలోచనలచే భ్రాంతినందినవారును; మోహజాలసమావృతాః=మోహము అనెడి వలచే బంధింపబడినవారును; కామభోగేషు=విషయభోగములయందు; ప్రసక్తాః=మిక్కిలి ఆసక్తులును అగుచు; అశుచౌ=అపరిశుద్ధమైన; నరకే=నరకమునందు; పతంతి=పడుచున్నారు.

తా-: అదృష్టమును ఈశ్వరానుగ్రహమును అంగీకరింపక తామే స్వతంత్రులమని తలంచి ప్రవర్తించు వీరు ఏవేవో చేయవలయునని భావించుచు భ్రాంతులై మోహపాశబంధమున పడి విషయభోగపరాయణులై చివరికి ఘోరమైన నరకమున బడెదరు.

దీపికా-: అనేకచిత్తవిభ్రాంతాః - అనేకైః=బహుభిః, చిత్తైః - ఇదం కరిష్యే - ఏవం కరిష్యే - ఇదం కరిష్యామీత్యాది చింతావృత్తిభిః, విభ్రాంతాః= విపరీతజ్ఞానవంతః, మోహజాలసమావృతాః-మోహః=అజ్ఞానం, సఏవ జాలం= ఆనాయః, తేన సమావృతాః=వేష్టితాః, కామభోగేషు ప్రసక్తాః=ప్రకర్షేణాऽऽసక్తాః, "న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి, హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాऽభివర్ధతే" ఇతి న్యాయేనాऽత్యాసక్తా ఇతి భావః, అశుచౌ=పూయశోణితాదిమయత్వా దత్యంతాऽశుద్ధే,నరకే పతంతి. "ఇదం కృత మిదం కార్య మిద మన్యత్కృతాऽకృతం।ఏవ మీహాసమాయుక్త౦ కృతాంతః కురుతే వశే" ఇతిన్యాయేన అకృత సకలకర్తవ్యమేవైవం కృతాంతో బలాదా కృష్యత త్తత్కర్మాऽనుగుణ మేవాऽపరిశుద్ధే నరకే నిపాతయతీతి భావః ॥16॥

శ్లో॥ ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాऽన్వితాః।
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనాऽవిధిపూర్వకమ్॥ 17
అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః।
మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్విషంతోऽభ్యసూయకాః॥ 18

అర్థ-: ఆత్మసంభావితాః=తమను తామే గౌరవించుకొను వారు; స్తబ్ధాః=చలనము లేకుండువారు; ధనమాన మద + అన్వితాః=సంపదచేతను దురభిమానము చేతను కలిగిన మదముతో కూడినవారు; అహంకారం=అహంకారమును; బలం=బలమును; దర్పం=గర్వమును; కామం=కామమును; క్రోధం చ=క్రోధమును; సంశ్రితాః=ఆశ్రయించినవారునైన వీరు; ఆత్మ పరదేహేషు=తమశరీరములయందును ఇతరుల శరీరములయందును (గల); మాం=నన్ను; వా(యందు) అభ్యసూయకాః=అసూయచెందుచు; ప్రద్విషన్తః=ద్వేషించుచు; దంభేన=డంబముతో; అవిధిపూర్వకం=శాస్త్రవిహితము కానివిధమున; నామయజ్ఞైః=పేరునకు యజ్ఞము అనదగినవానిచే; యజన్తే= యజించుచున్నారు.

తా-: అసురప్రకృతులైన వీరు తమను తామే గొప్పగా తలంతురు. పెద్దలను గౌరవింపరు. ధనమదము ఆభిజాత్యమదము కలిగియుందురు. దాంభికముగ అశాస్త్రీయములైన యజ్ఞముల గావింతురు. దురహంకార

దులతోను కామక్రోధాదులతోను నిండిన వీరు సర్వత్ర వ్యాపించియున్న నన్ను ద్వేషించుచు నా ఉనికిని కుతర్కములతో అధిక్షేపించుచుందురు.

దీపికా-: ఆత్మసంభావితాః=స్వయమేవాత్మనా బహుమానం కుర్వంత ఇత్యర్థః, స్తబ్ధాః=పరిపూర్ణాః-కృతకృత్యమాత్మానం మన్వానా ఇత్యర్థః, ధనమానమదాఽన్వితాః-ధనేన, మానేన=విద్యాఽభిజనాఽభిమానేన చ, యో మదః=తేనాఽన్వితాః=యుక్తాః, అతఏవ, అహంకారం-ఈశ్వరాఽదృష్ట నిరపేక్ష మహమేవ సర్వం కరోమీత్యేవం రూపం స్వస్వాతంత్ర్య భవం, బలం=కర్తు మకర్తు మన్యథాకర్తుం చ పర్యాప్త మిత్యనుసంధీయమానం స్వబలం, దర్పం=నిస్సమాఽభ్యధికోఽహ మిత్యౌద్ధత్యం, కామం-ఏవంవిధస్య మమ సంకల్పమాత్రేణైవ సర్వం సంపత్స్యత ఇతి కామం క్రోధం చ=మత్సంకల్ప ప్రతిఘాతినః స్వయమేవ హనిష్యామీతి చిత్తవికృతిం చ, ఏతా నాసుర సర్గగుణాన్, సంశ్రితాః, అతఏవ, ఆత్మపరదేహేషు-ఆత్మనః=స్వస్య, పరేషాం చ దేహేషు,మాం="సర్వస్య చాఽహం హృది సన్నివిష్టో మత్త" ఇత్యాద్యుక్త ప్రకారేణ నియామకత్వేనాఽవస్థితం మాం, అభ్యసూయకాః- మద్గుణేషు దోషా నావిష్కుర్వంతః, ఈశ్వర స్వాతంత్ర్యే కిం కర్మణాః-కర్మణః ఫలసిద్ధౌ కిమీశ్వరేణేత్యాద్యసూయాపరాః, ప్రద్విషంతః=అసహిష్ణుతయా మదాజ్ఞోల్లంఘనపరా ఇతి భావః, తే=ఆసురా జనాః, దంభేన=యష్టృత్వ ఖ్యాపనారూపేణ హేతునా, అవిధిపూర్వకం, నామయజ్ఞైః=సోమయాజ్యాది నామ ప్రయోజనై ర్యజ్ఞైః, యజన్తే=యజ్ఞాదీ ననుతిష్ఠంతీత్యర్థః ॥17॥&॥18॥

శ్లో॥ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాఽధమాన్।
క్షిపామ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు॥ 19

అర్థ-: ద్విషతః=(నన్ను) ద్వేషించువారు; క్రూరాన్=క్రూరులు; అశుభాన్=పాపకార్యములజేయువారు అయిన; తాన్=అట్టి; నర+అధమాన్=మానవాఽధములను; సంసారేషు=జన్మ పరంపరలయందు; ఆసురీషు=అసుర సంబంధములైన; యోనిషు+ఏవ=యోనులయందే; అజస్రం=ఎల్లప్పుడు; క్షిపామి=త్రోసెదను.

తా-: క్రూరులై పాపకర్మలజేయుచు నన్ను సర్వదా ద్వేషించు అట్టి అధములను సంసారమున అసుర జాతులయందే ఎల్లప్పుడు జనించుచుండునట్లు చేసెదను.

దీపికా-: అహం-సర్వసమః, అశుభాన్=న విద్యతే శుభం-కల్యాణం=మద్గుణవిభూత్యాది జ్ఞానం, యేషాం తానశుభాన్, నరాఽధమాన్=సామాన్యతో జ్ఞాతేఽపి మత్స్వరూప రూప గుణవిభూత్యాదౌ మదౌన్ముఖ్యాఽనర్హాన్, క్రూరాన్=మదౌన్ముఖ్యరహితానాం మత్స్వరూపాదౌ జ్ఞాతేఽపి కూటయుక్తిభిస్తదపలపత ఇత్యర్థః, ద్విషతః=దృఢముత్పన్నేఽపి మత్స్వరూపాదిజ్ఞానే తేనైవ మయి నిరూఢవైరాన్, తాన్=అసురాన్ జనాన్, సంసారేషు-సమ్యక్ అవిచ్ఛిన్నతయా సరంతి=పరివర్తంత ఇతి సంసారాః-జన్మజరామరణాది రూపేణ పరివర్తమానాస్సంతానాః-సంసరణాది పరివృత్తయ ఇతి యావత్, తేషు, తత్రాపి ఆసురీషు=అసురసంబంధినీషు యోనిష్వేవ, అజస్రం=నిరంతరం, క్షిపామి=నిపాతయామి, 'ఏష ఏవ సాధు కర్మకారయతి తం య మేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి-ఏష ఏవాఽసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీ'తి శ్రుత్యుక్తరీత్యా పూర్వపూర్వ తత్తత్కర్మ స్వభావానుగుణ క్రూరబుద్ధ్యాది ప్రదానే నాఽధో నయామీత్యర్థః. అతో న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాది గంధోపీతి భావః ॥19॥

శ్లో॥ ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని।
మా మప్రాప్యైవ కౌంతేయ; తతో యాంత్యధమాం గతిమ్ ॥ 20

అర్థ-: హే కౌంతేయ=ఓ అర్జునా; ఆసురీం=అసురసంబంధమైన; యోనిం=జన్మను; ఆపన్నాః=పొందిన వారు; జన్మని జన్మని=ప్రతి జన్మమునందును; మూఢాః=అజ్ఞానులై; మాం=నన్ను; అప్రాప్య + ఏవ=పొందకయే; తతః=అంతకంటె; అధమాం=నీచమైన; గతిం=రౌరవాది నరకమును యాంతి=పొందుచున్నారు.

తా-: అర్జున; నన్ను ద్వేషించుచు అసురజన్మలను పొందినవారు ప్రతి జన్మమునందును నన్ను గురించిన విపరీతజ్ఞానముతో భగవంతుడనగు

నేను ఉన్నానని తెలియక అధమాధమములైన రౌరవాదినరకములను పొందుచున్నారు.

దీపికా-: ఉత్తరోత్తర మపకర్ష పరంపరా మాహ -

హే కౌంతేయ, ఆసురీం=అసురసంబంధినీం, యోనిం=మదానుకూల్య ప్రత్యనీకం జన్మ, ఆపన్నాః=ప్రాప్తాః పుమాంసః, జన్మని జన్మని=పునః పునరపి ప్రత్యాసురజన్మ, మూఢాః=మద్విషయి విపరీత జ్ఞానాస్సంతః మాం అప్రాప్యైవ-మత్ప్రాప్తిహేతుం"అస్తి భగవాన్ సర్వేశ్వరో వాసుదేవః పురుషోత్తమ" ఇతి శాస్త్రజన్యజ్ఞాన మనవలంబ్యైవ, తతః=ఆసుర జన్మతః, అధమాం=నీచాన్నీచతరాం, గతిం=రౌరవాదికాం గతిం, యాంతి ॥20॥

శ్లో॥ త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః।
కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మాదేత త్త్రయం త్యజ ॥ 21

అర్థ-: కామః=కామము; క్రోధః=క్రోధము; తథా=అట్లే; లోభః=లోభము (అను) ఏతత్=ఇది; నరకస్య=(ఆసురస్వభావ మనెడి) నరకమునకు; త్రివిధం=మూడువిధములుగ నున్న; ద్వారం=ద్వారము-మరియు; ఆత్మనః=ఆత్మకు; నాశనం=నాశకము; తస్మాత్=అందు వలన; ఏతత్ త్రయం=ఈ మూడింటిని; త్యజ=పరిత్యజింపుము.

తా-: కామక్రోధలోభమోహములు అసుర ప్రకృతికి మూలములు. ఆత్మస్వరూపనాశకములు. కావున వీనిని త్యజింపుము.

దీపికా-: అవశ్య పరిహరణీయ స్యాఽఽసుర స్వభావస్యాపి మూల హేతు మాహ -

కామః క్రోధః తథా లోభః ఇతి వివిధః. ఇదం=వస్తుచక్రం, ఆత్మనః నాశనం=ఆత్మాపహారకం, కస్య=అసురస్వభావాఖ్యస్య మహా నరకస్య, ద్వారం=ప్రవేశోపాయః, తస్మాత్ మహాఽనర్థ సాధనత్వాత్, ఏతత్ త్రయం=త్రీన్ కామక్రోధలోభాన్, త్యజ. రౌరవాదయో హి స్వానుభవేన పాపక్షయ హేతవః, ఆసురస్వభావస్తు పాపనిదానతయాఽతిహేయ ఇతి తద్ధేతవః కామ క్రోధలోభా దూరతస్త్యాజ్యా ఇతి భావః ॥21॥

శ్లో॥ ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ; తమోద్వారై స్త్రిభిర్నరః;
ఆచర త్యాత్మన శ్శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ 22

అర్థ-: కౌంతేయ=అర్జున; తమః+ద్వారైః=అజ్ఞానమునకు ద్వారములైన; ఏతైః=ఈ; త్రిభిః=మూడు గుణములచేత; విముక్తః=విడువబడిన; నరః=పురుషుడు; ఆత్మనః=(తన) ఆత్మకు; శ్రేయః=శ్రేయస్సును; ఆచరతి=ఆచరించుచున్నాడు; తతః=అందువలన; పరాం గతిం=ఉత్తమగతియైన నన్నే; యాతి=పొందుచున్నాడు.

తా-: అర్జున; విపరీతజ్ఞానమునకు మూలములైన ఈ కామక్రోధలోభములను వీడినవాడు భగవదనుకూల ప్రవృత్తి గలిగి చివరికి నన్నే పొందగలడు.

దీపికా-: హే కౌంతేయ, తమోద్వారైః-తమసః-అసురస్వభావస్య, ద్వారైః=ప్రవేశమార్గైః, ఏతైః త్రిభిః=కామాదిభిః, విముక్తః నరః ఆత్మనః, శ్రేయః=మదానుకూల్యాదిరూపం ఆచరతి. తతః=మదానుకూల్యాచరణాదేవ హేతోః, పరాం గతిం=పరమప్రాప్యం మామేవ, యాతి=మదానుకూల్య మత్ప్రీత్యాది ద్వారా మాం ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥22॥

శ్లో॥ యశ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః ।
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్ ॥ 23

అర్థ-: యః=ఎవడు; శాస్త్రవిధిం=వేదవిహితమైన విధానమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; కామకారతః=తనకు తోచిన రీతిని; వర్తతే=ప్రవర్తించునో; సః=అట్టివాడు; సిద్ధిం=ఫలసిద్ధిని; న+అవాప్నోతి=పొందడు. సుఖం=(ఇహలోక) సుఖమును; న=పొందడు. పరాం గతిం=మోక్షమునున్ను; న =పొందడు.

తా-: వేదమార్గమును వీడి తనకు తోచిన రీతిని వర్తించువాడు ఇహలోక సుఖములను గాని మోక్షమునుగాని పొందజాలడు.

దీపికా-: శాస్త్రేఽనాదరోఽస్యాప్య నరకస్య ప్రధాన హేతు రిత్యాహ- యః=పుమాన్, శాస్త్రవిధిం-శాస్త్రం-వేదః, త ద్రూపం విధిం-"ఇదం కురు-ఇదం మాకార్షీ" రిత్యాద్యను శాసనం, ఉత్సృజ్య=ఉల్లంఘ్య, కామ కారతః=స్వేచ్ఛానుసారాత్,అథ కేన ప్రయుక్తోఽయ మితిప్రశ్నోత్తరభూతేన కామ ఏష క్రోధ ఏష ఇతి శాస్త్రేణ నిర్దిష్ట కామప్రయుక్త మార్గేణేత్యర్థః, వర్తతే=ప్రవర్తతే, సః సిద్ధిం=స్వర్గాది విషయాం సిద్ధిం, నాఽవాప్నోఽతి. 'అనారాధిత గోవిందా స్తే నరా దుఃఖభాగిన'ఇతి హ్యుచ్యతే, పరాం గతిం= ముక్తిం, నాఽవాఽప్నోతి=సుతరాం న ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥23॥

శ్లో॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాఽకార్య వ్యవస్థితౌ ।
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తు మిహాఽర్హసి ॥ 24

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే
దైవాఽసురసంపద్విభాగయోగోనామ షోడశోఽధ్యాయః

అర్థ-: తస్మాత్=అందువలన; తే=నీకు; కార్య+అకార్య వ్యవస్థితౌ= 'ఇది చేయదగినది. ఇది చేయదగనిది' అను విషయమునందు; శాస్త్రం= (సాఽంగోపాంగమైన) వేదశాస్త్రము; ప్రమాణం=ప్రమాణము. శాస్త్రవిధాన +ఉక్తం=శాస్త్రవిధానమున చెప్పబడిన; కర్మ=(భగవదారాధనరూపమైన) కర్మను; కర్తుం+అర్హసి=చేయదగియున్నావు.

తా-: అర్జున; ఏది కర్తవ్యమో; ఏది కాదో నిర్ణయించునది సాఽంగో పాఽంగమైనవేదమే గాని మానవుని స్వేచ్ఛ కాదు. కావున నీవు వేదములు చెప్పినరీతిని భగవదారాధనాబుద్ధితో కర్మల నాచరింపుము.

దీపికా-: తస్మాత్-అవిధిపూర్వక కర్మణో నిష్ఫలత్వాత్, కార్యాఽ కార్యవ్యవస్థితౌ-కార్యం=శాస్త్ర వశ్యకర్తవ్యం భగవదారాధనరూపం కర్మ, అకార్యం=శాస్త్రవశ్యస్యాఽకర్తవ్యం భగవదాజ్ఞోల్లంఘనరూపం కర్మ, తయో రవశ్యజ్ఞేయయోః, వ్యవస్థితౌ=వ్యవస్థాయాం; తే=తవ, శాస్త్రం-స్మృతీతిహాస పురాణోపబృంహిత వేదః ప్రమాణం, తస్మాత్కారణాత్ శాస్త్రవిధానోక్తం=

శాస్త్రవిహితం పురుషోత్తమాఖ్యం తత్త్వం తత్ప్రీణనం తదారాధనరూపం చ కర్మ, జ్ఞాత్వా=యథావద్విజ్ఞాయ, కార్యం=ఉపాదేయం కర్మ పురుషోత్తమారాధనాఖ్యం, ఇహ=అస్మిన్ లోకే, కర్తుం=ఆచరితుం అర్హసి, అయమర్థః - సర్వోత్తరేణ సత్కుల ప్రసూతేన త్వయా పురుషకౌశలాఽతిశయ పరిగ్రాహితేన మోహనశాస్త్ర వశ్యతాం విహాయ శబ్దబ్రహ్మబోధితత్వాత్తచ్చోదిత తదారాధన కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగేభ్యః కదాచిదపి న ప్రమదితవ్యమితి ॥24॥

గీతార్థ సంగ్రహ దీపికాయాం
షోడశోఽధ్యాయః

శ్రీ ర స్తు

గీతాఽర్థ సంగ్రహః

శ్లో॥ దేవాఽసురవిభాగోక్తిపూర్వికా శాస్త్రవశ్యతా ।
తత్త్వాఽనుష్ఠాన విజ్ఞానస్థేమ్నే షోడశ ఉచ్యతే ॥

అర్థ-: తత్త్వ+అనుష్ఠాన విజ్ఞాన స్థేమ్నే=తత్త్వజ్ఞానము యొక్కయు; కర్మాఽనుష్ఠాన జ్ఞానముయొక్కయు దార్ఢ్యముకొరకు; దేవ+అసుర విభాగ+ఉక్తిపూర్వికా=దేవ-అసురుల భేదమును తెలుపుటద్వారా; శాస్త్రవశ్యతా=శాస్త్రాఽనుసారిత్వము; షోడశే=ఈ పదునారవ అధ్యాయమున; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: భగవత్స్వరూపరూప గుణవిభూత్యాదులను చక్కగ తెలిసి తదారాధనరూపములైన వేదచోదితకర్మలను యథాశాస్త్రము అనుష్ఠించువారు దేవతలు. తామే స్వతంత్రుల మని అనుకొనుచు తమకు తోచిన రీతిని ప్రవర్తించువారు అసురులు. దేవతలకు ఉత్తమగతి అసురులకు అధమగతి ప్రాప్తించును. కావున శ్రేయః ప్రాప్తికి శాస్త్రవశ్యత ఆవశ్యక మని ఈ పదునారవ అధ్యాయమున బోధింపబడినది.

— ० —

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

సప్తదశాఽధ్యాయము — శ్రద్ధాత్రయ విభాగయోగము.

అర్జున ఉవాచ-:

శ్లో॥ యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాఽన్వితాః।
తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణ సత్త్వమాహో రజస్తమః॥ 1

అర్థ-: హే కృష్ణ=ఓ శ్రీకృష్ణ; యే=ఎవరు; శాస్త్రవిధిం=శాస్త్రము చెప్పిన విధానమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; శ్రద్ధయా=శ్రద్ధతో; అన్వితాః=కూడినవారై; యజన్తే=యాగాదులను గావించుచున్నారో; తేషాం=అట్టివారి యొక్క; నిష్ఠా=(ఆ) నిష్ఠ; కా=ఎట్టిది? సత్త్వం=సత్త్వమా?. ఆహో=లేక; రజః=రజస్సా? తమః=తమస్సా?.

తా-: శ్రీకృష్ణా; వేదశాస్త్రవిధిని వీడి శ్రద్ధతో యజ్ఞయాగాదులను గావించువారి నిష్ఠ సాత్త్వికమైనదా? రాజసమైనదా? తామసికమైనదా? తెలుపుము.

దీపికా-: పూర్వాధ్యాయే భగవతాఽధికారి విశేష నిర్ణయార్థం దేవాఽసుర విభాగ; మర్థాత్ప్రావృత త్త్వ ముపాయత త్త్వం చ నిరూప్య-అధ్యాయాంతే-యశ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్యేత్యత్ర శాస్త్ర విహితస్య సఫలత్వం శాస్త్రాఽవిహితస్య నిష్ఫలత్వం చోక్తం. ఇదానీ మశాస్త్ర విహితేష్వపి వేదబాహ్యాగమమూలేషు శ్రద్ధాధర్మాభిసంధిపూర్వకం ప్రేక్షావద్వృద్ధ పరంపరాగతేషు దృష్టఫలరహితేషు బహువిత్తవ్యయా ససాధ్యేషు యాగ తపోదానాదిషు కేవలశిష్టాచారమూలక ధర్మేష్వి వాఽదృష్టఫలావశ్యంభావం మన్వానస్తేషు గుణతః ఫలవిశేషబుభుత్సయాఽర్జున ఉవాచ-

యే=పుమాంసః, శాస్త్రవిధిం=శాస్త్రానుశాసనం, ఉత్సృజ్య=

ఉల్లంఘ్య, శ్రద్ధయా=ఇదం ఫల మనేనాఽవశ్యం భవతీతి ఫలపర్యంత విశ్వాసేన, అన్వితాః=యుక్తాస్సంతః, యజంతే=యాగదానాదికం కుర్వంతి, హే కృష్ణ, తేషాం=శ్రద్ధావతాం పుంసాం, నిష్ఠా తు=నితరాం తిష్ఠంత్యత్రేతి నిష్ఠా=ప్రతిష్ఠా తు, ఫలహేతురితి యావత్, 'తు'శబ్దేన శాస్త్రవిహిత నిష్ఠాయాః కామకారస్య చ వ్యావృత్తిః, కా=కీదృశీ, తామేవ విశేషతః పృచ్ఛతి (సత్త్వమితి)అత్ర స్త్రీలింగాఽంతః కింశబ్దః నపుంసకలింగత్వేన పరిణతః కిమిత్యను వర్తతే, కిం సత్త్వం=సత్త్వనిష్ఠ, ఆహోస్విత్, కిం రజః=రజోనిష్ఠ, ఉత కిం తమః=తమోనిష్ఠం అవేదమూలకస్యాపి శ్రద్ధాపూర్వకత్వా త్సత్త్వ కోటిశంకా, శాస్త్రోల్లంఘనా త్తమః కోటిశంకా, శ్రద్ధా శాస్త్రోల్లంఘనా ద్రజః కోటిశంకేతి భావః। ఫలోద్దేశేన బాహ్యాగమ సిద్ధయాగానుష్ఠాతౄణాం కో గుణః ఫలోపకారీతి భావః ॥1॥

శ్రీభగవా నువాచ

శ్లో॥ త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా।
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు ॥ 2

అర్థ-: దేహినాం=ప్రాణులయొక్క; స్వభావజా=(అసాధారణ) స్వభావమువలన కలిగిన; సా=ఆ; శ్రద్ధా=శ్రద్ధ; సాత్త్వికీ=సాత్త్వికమైనది; రాజసీ=రాజసమైనది; తామసీ చ=తామసమైనదియు; ఇతి=అని; త్రివిధా=మూడువిధములుగ; భవతి=అగుచున్నది; తాం=దానినిగూర్చి; శృణు=వినుము.

తా-: అర్జున; ప్రాణులలో వారివారి అసాధారణ స్వభావములవలన శ్రద్ధ మూడు విధములుగ ఏర్పడుచున్నది. సాత్త్వికశ్రద్ధ-రాజసశ్రద్ధ-తామసశ్రద్ధ అని. వానిని తెలిపెదను వినుము. ప్రాణులకు పూర్వకర్మవాసనా బలమున ఎందెందు అభిరుచి కలుగునో దానికి అనుగుణముగ అందందు శ్రద్ధయు కలుగు నని భావము.

దీపికా-: ఏవం పృష్టో బాహ్యాగమ మూలకస్య కర్మణో నిష్ఫలత్వా దేతత్ప్రశ్నాఽవిషయత్వం మత్వా వైదిక కర్మస్థల ఏవోత్తరం శ్రీభగవా నువాచ –

దేహినాం=గుణత్రయమయ ప్రకృతి పరిణామ శరీర సంసృష్టానాం చేతనానాం, శ్రద్ధా=ఇద మనేన భవిష్యతీత్యేవమాది ఫలపర్యంత సాధన విశ్వాసః, సాత్త్వికీ=సత్త్వమూలా, రాజసీ చైవ=రజోమూలా చ, తామసీ చ=తమోమూలా చ ఇతి త్రివిధా భవతి, యద్యపి శుద్ధస్వభావస్యాత్మనః శ్రద్ధాసంబంధ ఏవ నాస్తి, తథాపి దేహశబ్దసూచిత త్రిగుణమయ శరీర సంబంధోపాధికాః శ్రద్ధాదయ స్సంభవంతీతి భావః, నను సాత్త్విక రాజస తామసకర్మబోధకానాం శాస్త్రాణాం తద్రుచికరార్థవాదానాం చ సాధారణత్వా త్పురుషవిశేష నియతఫలభేద నియతశ్రద్ధోత్పత్తౌ కిం నియామక మిత్యత్రాహ (సా స్వభావజేతి) సా=త్రివిధా శ్రద్ధా, స్వభావజా= స్వేషాం=తత్తత్కర్మ కర్తౄణాం, భావాః=అసాధారణధర్మాః, సాత్త్వికాది శ్రద్ధాహేతు ప్రాచీనతత్తద్రుచయః, తేభ్యో జాతా, ఔషధవిశేషలిప్త వహ్ని సంబంధా త్పార్థివద్రవ్యే శుక్లపీతనీలరూపాదయ ఇవ ఉద్రిక్త తత్తద్గుణ మయశరీరసంబంధా త్సాత్త్విక రాజస తామస శ్రద్ధా ఆత్మనా ముత్పద్యంత ఇతి భావః. తాం శృణు=తాదృశశ్రద్ధాస్వభావ మాకర్ణయే త్యర్థః॥

శ్లో॥ సత్త్వానురూపా సర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత ।
శ్రద్ధామయోఽయం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధ స్స ఏవ సః॥ 3

అర్థ-: భారత=అర్జున, సర్వస్య=అందరికీ; సత్త్వ+అనురూపా= అంతఃకరణమునకు అనుగుణమైన; శ్రద్ధా=శ్రద్ధ; భవతి=కలుగుచున్నది. అయం=ఈ; పురుషః=పురుషుడు; శ్రద్ధామయః=శ్రద్ధయొక్క పరిణామమైన వాడు. యః=ఎవడు; యత్+శ్రద్ధః=ఎట్టి శ్రద్ధగలవాడో; సః=వాడు; స ఏవ=అట్టిశ్రద్ధయొక్క పరిణామమైనవాడే.

తా-: అర్జున; సమస్తప్రాణులకును వారివారి అంతఃకరణములు ఎట్టి గుణములు కలిగియుండునో అట్టి గుణములుగల శ్రద్ధయే కలుగు చున్నది. పురుషుడు శ్రద్ధయొక్క పరిణామము గదా. ఇతని శ్రద్ధనుబట్టియే ఫలముకూడ కలుగుచున్నది.

దీపికా:- తత్తత్స్వభావ హేతుమాహ—

హే భారత, సర్వస్య=చేతనస్య శ్రద్ధా సత్త్వానురూపా — సత్త్వం= అంతఃకరణం, ఏతచ్చ దేహేంద్రియోపలక్షణం. తదనురూపా భవతి. అంతః కరణ శరీరేంద్రియాణి యాదృశగుణయుక్తాని తాదృశ తదుచిత సాత్త్వికాది కర్మవిషయా భవతీత్యర్థః. అతః అయం పురుషః; శ్రద్ధామయః=శ్రద్ధా పరిణామః, తద్గుణప్రయుక్త శ్రద్ధావిషయ కర్మఫలప్రధానః ఇత్యర్థః, అతఏవ, యః=పుమాన్, యచ్ఛ్రద్ధః=యాదృశీ శ్రద్ధా యస్య సః, సః, స ఏవ=తాదృశశ్రద్ధ ఏవ, భవతి=తద్గుణప్రయుక్త శ్రద్ధావిషయ ఫల భాగేవ భవతీత్యర్థః ॥ ౩ ॥

శ్లో॥ యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః ।
ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః ॥ 4

అర్థ:- సాత్త్వికాః=సాత్త్విక శ్రద్ధగలవారు; దేవాన్=దేవతలను; యజన్తే=పూజించుచున్నారు. రాజసాః=రాజసశ్రద్ధగలవారు; యక్షరక్షాంసి= యక్షులను రాక్షసులను; యజన్తే=పూజించుచున్నారు. తామసాః=తామసశ్రద్ధగల; అన్యే=సాత్త్వికరాజసశ్రద్ధగలవారికంటె వేరైన; జనాః=జనులు; ప్రేతాన్=పిశాచములను; భూతగణాన్+చ=భూతగణములను; యజన్తే=పూజించుచున్నారు.

తా:- సాత్త్వికశ్రద్ధగలవారు దేవతలను; రాజసశ్రద్ధగలవారు యక్షులను రాక్షసులను, తామసశ్రద్ధగలవారు భూతప్రేతాదులను పూజింతురు. సాత్త్వికశ్రద్ధవలన నిరతిశయానన్దము కలుగును. రాజసశ్రద్ధవలన పరిమితమైన సుఖము కలుగును తామసశ్రద్ధవలన దుఃఖబహుళమైన అత్యల్ప సుఖము కలుగును.

దీపికా:- ఫలవిశేషాణాం శ్రద్ధావిశేషప్రయుక్తత్వ మేవోపపాదయతి-

సాత్త్వికాః=సత్త్వగుణప్రచురాః జనాః, దేవాన్=సత్త్వప్రకృతీ నింద్రాదీనేవ యజంతే. సాత్త్వికా స్సాత్త్వికా్య శ్రద్ధయా సాత్త్వికా నేవాఽఽరాధ్య తత్సాయుజ్యం దుఃఖాఽసంబంధి సుఖరూప మనుభవంతీ త్యర్థః రాజసాః=రజఃప్రచురాః జనాః, యక్షరక్షాంసి=యక్షరక్షో జనాన్,

యజంతే, పూర్వోక్తరీత్యా రాజసశ్రద్ధయా రాజసానేవారాధ్య దుఃఖాఽసంభిన్నాఽల్పసుఖరూపం తత్సాయుజ్య మనుభవంతీత్యర్థః, అన్యే తామసాః జనాః, ప్రేతాన్=పిశాచాన్, భూతగణాంశ్చ=రుద్రపారిషదాంశ్చ యజంతే, పూర్వోక్తరీత్యా తామసశ్రద్ధయా తామసా నారాధ్య దుఃఖమయాఽత్యల్ప సుఖరూపం తత్సాయుజ్యం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః ॥4॥

శ్లో॥ అశాస్త్రవిహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః ।
దంభాఽహంకార సంయుక్తాః కామరాగ బలాఽన్వితాః ॥
కర్శయంత శ్శరీరస్థం భూతగ్రామ మచేతసః ।
మాం చైవాఽంతశ్శరీరస్థం తాన్ విద్ధ్యాసుర నిశ్చయాన్ ॥ 5 ; 6

అర్థ-: యే జనాః=ఏ జనులు; దంభ+అహంకార సంయుక్తాః=డంబముతోను అహంకారముతోను కూడినవారు; కామరాగ బల+అన్వితాః=కామ రాగముల బలముతోగూడినవారు; అచేతసః=అవివేకులునై; శరీరస్థం=శరీరమునందున్న; భూతగ్రామం=పృథివ్యాది భూతసముదాయమును;అంతః+శరీరస్థం=శరీరములోపల (నియంతనై) నుండు; మాం చ+ఏవ=నన్నును (నా అంశమైన జీవుని); కర్శయంతః=(ఉపవాసాదులచే) కృశింపజేయుచు; అశాస్త్రవిహితం=శాస్త్రవిహితము కాని; ఘోరం=దారుణమైన; తపః=తపస్సును; తప్యంతే=కావించుచున్నారో; తాన్=అట్టివారిని; అసురనిశ్చయాన్=(నా ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించు) అసురుల నిష్ఠగలవారినిగా; విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా-: అవివేకులు కామరాగప్రేరితులై దంభాఽహంకారములతో శరీరమునందుండు పృథివ్యాది భూతసముదాయమును ఆ శరీరము లోపల నియంతగా నుండు నాయొక్క అంశయైన జీవుని తీవ్రములైన ఉపవాసాదులచే తపింపజేయుచు ఘోరమైన తపస్సును శాస్త్రవిహితము కాని దానిని చేయుదురు. ఇట్టివారు నా ఆజ్ఞావిరోధులు. వీరిని అసురనిష్ఠ గలవారినిగ తెలిసికొనుము,

(కామము=శబ్దాదివిషయాఽభిలాష; రాగము=క్షేత్రాద్యభిలాష)

దీపికా-: అర్థాన్నిషిద్ధమ ప్యశాస్త్రీయ కర్మణి గుణఫల సంబంధం కంఠోక్త్యా నిరాచిష్టే —

యే జనాః, దంభాహంకార సంయుక్తాః=దంభః=ధార్మికత్వఖ్యాపనం, అహంకారః=స్వాతంత్ర్యాభిమానః, తాభ్యాం, సంయుక్తాః=సమన్వితాః, కామరాగ బలాన్వితాః-కామః=విషయాఽభిలాషః, రాగః=క్షేత్రాద్యాసక్తిః, బలం=కామాద్యనుకూలా శక్తిః, తై రన్వితాః, శరీరస్థం=శరీరే తిష్ఠతి ఆరంభకతయాఽనువర్తత ఇతి తథోక్తం, భూతగ్రామం=పృథివ్యాది సముదాయం, అంతశ్శరీరస్థం=నియంతృ తయా శరీరాంతర్వర్తినం, మాం చైవ=మచ్ఛరీరభూతం జీవం చ, కర్శయంతః=దృఢోపవాసాదిభిః కృశం కుర్వంతః, అనేన శాస్త్రవిహిత యాగాద్యపేక్షయా భగవచ్ఛరీర పీడనాపరాధో మహాన్ దోష స్తదనుమత ఇతి భావః, అచేతసః=అవివేకినశ్చ సంతః, ఘోరం=తామసశ్రద్ధాపూర్వకతయా దారుణం, తపః=బాహ్యాగమ మూలకం తపః, తప్యంతే=కుర్వతే. ఇద ముపలక్షణం, యాగదానాదికమపి కుర్వతే, తాన్ ఆసుర నిశ్చయాన్-ఆసురః=అసురసంబంధీ, నిశ్చయః యేషాం తథాభూతాన్, విద్ధి=జానీహి, అసురాణాం మదాజ్ఞా విపరీత కారిణాం యా గతిః సా "పతంతి నరకేఽశుచౌ" విత్యాదినా పూర్వమేవోక్తా, అతో బాహ్యాగమ మూలక శ్రద్ధాకృతత్వమాత్రేణ న గుణ ఫలసంబంధ ఇతి భావః ॥5&6॥

శ్లో॥ ఆహార స్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో భవతి ప్రియః।
యజ్ఞ స్తప స్తథా దానం తేషాం భేద మిమం శృణు ॥ 7

అర్థ-: సర్వస్య తు=అందరికి; ఆహారః + అపి=ఆహారము కూడ; త్రివిధః=మూడువిధములుగలదై; ప్రియః భవతి=ఇష్ట మగుచున్నది. యజ్ఞః=యజ్ఞము; తపః=తపస్సు; దానం చ=దానమున్ను; తథా=అట్లె (మూడు విధము లగుచున్నది) తేషాం=వానియొక్క; ఇమం=ఈ; భేదం=భేధమును, శృణు=వినుము.

తా-: సకలప్రాణులు భుజించు ఆహారము; కావించు యజ్ఞ దాన తపస్సులును సత్త్వాది భేదములనుబట్టి మూడు భేధములుగ నుండును. చెప్పెదను వినుము..

దీపికా-: పూర్వప్రఘట్టకేన శ్రద్ధానాం శ్రద్ధావతాం చేతనానాం శ్రద్ధావిషయాణాం చ కర్మణాం సాత్త్విక రాజస తామస భేదేన సామాన్యత

స్త్రైవిధ్యం ఫలభేదశ్చోక్తః, ఇదానీం తదనుబంధ్యాహారభేద త్రైవిధ్యం నిర్దిశన్నేతత్సర్వం ప్రపంచయతి -

సర్వస్య=సాత్త్విక రాజస తామస భేద భిన్నస్య ప్రాణివర్గస్య, ఆహార స్త్వపి=ఆహారోఽపిచ, త్రివిధః=సాత్త్వికాది భేదభిన్నస్సన్నేవ ప్రియః భవతి, తథా పూర్వోక్త వ్యవస్థయైవ యజ్ఞః తపః దానం చ సర్వం త్రివిధం సదేవ ప్రియం భవతి, తేషాం=ఆహార యజ్ఞ తపోదానానాం, ఇమం=సత్త్వాది గుణ భేదేన వక్ష్యమాణం భేదం, శృణు=మత్సకాశా దాకర్ణయ ॥7॥

శ్లో॥ ఆయుస్సత్త్వ బలారోగ్య సుఖప్రీతి వివర్ధనాః ।
రస్యా స్స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఆహారా స్సాత్త్వికప్రియాః ॥ 8

అర్థ-: ఆయుః+సత్త్వ బల+ఆరోగ్య సుఖ ప్రీతి వివర్ధనాః= ఆయుస్సును (జ్ఞానప్రకాశహేతువైన) సత్త్వగుణమును; (శారీరక) బలమును ఆరోగ్యమును సుఖమును ప్రీతిని పెంపొందింపజేయునవి; రస్యాః= మధురరసము గలవి. స్నిగ్ధాః=జిడ్డుగలవి; స్థిరాః=(శరీరమునందు) స్థిరములైన ధాతువులుగ పరిణమించునవి; హృద్యాః=మనోహరములును అయిన; ఆహారాః=ఆహారములు, సాత్త్వికప్రియాః=సత్త్వగుణముగలవారికి ప్రియములై యుండును.

తా-; ఆయువును జ్ఞానమును బలమును ఆరోగ్యమును సుఖమును ప్రీతిని వృద్ధి పొందింపగలిగి మధురములు జిడ్డు గలవి చూచుటకు ఇంపైనవి అగుచు స్థిరధాతువులుగ పరిణమించు ఆహారములు సాత్త్వికములు.

దీపికా-: తత్రాదౌ "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః, సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః; స్మృతిలంభే సర్వగ్రంధీనాం విప్రమోక్ష" ఇతి ముక్తిసాధనీభూత ధ్రువాఽనుస్మృతి ప్రయోజకాన్ సాత్త్వికాహార ప్రభృతీన్ వివేచయతి -

ఆయుస్సత్త్వ బలారోగ్య సుఖప్రీతి వివర్ధనాః-ఆయుషః=జీవనస్య, సత్త్వస్య=జ్ఞానహేతు సత్త్వగుణస్య, బలస్య=జఠరాగ్న్యుపచయ రూపస్య, ఆరోగ్యస్య=ధాతుసామ్యరూప రోగరాహిత్యస్య, సుఖస్య=స్వపరిణామ కాలీనస్య సౌఖ్యస్య, ప్రీతేః=స్వపరిణామకాలీన హర్షస్య చ, వివర్ధనాః=

వృద్ధి హేతవః, ఆయురాది వివర్ధకత్వం మాదకద్రవ్య సేవాయా అన్నాది ద్వారా లోకోద్వేజకత్వవత్ సాత్త్వికాహార సేవాయా లోకానుకూలకర్మ ద్వారా ప్రత్యక్షసిద్ధం, రస్యాః-ఆప్యాయక మధుర రసవంతః, స్నిగ్ధాః= స్నేహయుక్తాః, సమధాతుమయస్య కార్యకారణ సంఘాతస్య పిండీకరణ హేతవ ఇత్యర్థః, స్థిరాః=బలాది స్థిరపరిణామయుక్తాపి హృద్యాః-దృష్ట మాత్రా ఏవ సంతో మనోహరాశ్చ, ఆహారాః=అన్నాదయః, సాత్త్విక ప్రియాః-సాత్త్వికానాం=ఉపచితసత్త్వానాం పుంసాం; ప్రియాః=ప్రీతివిష యాః, ఉపచితసత్త్వవిశిష్టాహారాణాం స్వానుభవ వాసనారుచిద్వారా స్వాత్త్వికప్రీతిజనకత్వా దితి భావః ॥ 8 ॥

శ్లో॥ కట్వామ్ల లవణాఽత్యుష్ణ తీక్ష్ణ రూక్ష విదాహినః ।
ఆహారా రాజసస్యేష్టా దుఃఖశోకామయ ప్రదాః ॥ 9

అర్థ-: కటు+అమ్ల లవణ+అత్యుష్ణ తీక్ష్ణ రూక్ష విదాహినః=మిక్కిలి కారముగ పుల్లగ ఉప్పగ వేడిగ (వెంటనే) బాధకములుగ తాపకరములుగ దాహకరములుగ నుండు; ఆహారాః=ఆహారములు; రాజసస్య=రజోగుణము గలవానికి; ఇష్టాః=ఇష్టములై; దుఃఖ శోక+అమయ ప్రదాః=కష్టమును మనోవ్యాకులతను రోగమును కలిగించున వగుచున్నవి.

తా:- ఉప్పు పులుపు కారములను అధికముగ గలిగియుండి వెంటనే బాధను సంతాపమును దాహమును కలిగించునవి; దుఃఖమును వ్యాకుల భావమును రోగమును కలిగించునవియునైన ఆహారములు రాజసులకు అభి మతము లగుచున్నవి.

దీపికా:- కట్వమ్లలవణాఽత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః =అత్రాఽతిశబ్దో దేహలీదీప న్యాయా త్సర్వత్రాప్యన్వేతీతి మంతవ్యం, అతికటవః-అతి తిక్తరసా నింబాదయః, అత్యమ్లాః =తింత్రిణ్యాదయః, అతిలవణాః, అత్యు ష్ణాః, అతితీక్ష్ణాః=ఉపయోగాఽక్షమాః ప్రకృతి ప్రతికూలా మరీచాదయః, అతి రూక్షాః=అతిశోషకాః హింగ్వాదయః, విదాహినః=తాపకరా స్సర్షపాదయః, కించ=దుఃఖశోకాఽఽమయప్రదాః = రజోమయత్వా ద్దుఃఖం-ధాతువైషమ్య

ద్వారా శరీరవ్యథాం, శోకం=తత్ప్రామర్శజ పశ్చాత్తాదిద్వారా దైన్యం, ఆమయం=కాలాతిక్రమేణ రోగం చ, ప్రదదతీతి తథాభూతాః ఆహారాః, రాజసస్య=ఉపచితరజోగుణస్య ఇష్టాః భవంతీత్యన్వయః ॥ 9 ॥

శ్లో॥ యాతయామం గతరసం పూతి పర్యుషితం చ యత్ ।
ఉచ్ఛిష్ట మపిచాఽమేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్ ॥ 10

అర్థః- యాతయామం = జాము(రాత్రి)గడచినది; గతరసం=రసమును కోల్పోయినది; పూతి=దుర్గంధవంతమైనది; పర్యుషితం చ=ముందు రోజు వండబడినది (పాసిపోయినది?) ఉచ్ఛిష్టం=ఇతరులు భుజింపగా మిగిలినది; అమేధ్యం=పవిత్రము కానిది (భగవన్నివేదితము కానిది) యునగు; భోజనం=భోజనము; తామసప్రియం=తామసులకు ప్రియ మగుచున్నది.

తా:- వండినతర్వాత ఒక జాము గడచినది తన సహజమైన రసమును కోల్పోయినది దుర్గంధముగలది ముందురోజు వండబడినదగుటచే పాసినది గురుపిత్రాదులకంటె ఇతరులైనవారు భుజింపగా మిగిలినది భగవన్నివేదితము కానందున అపవిత్రమైనది యునగు ఆహారము తామసులకు ప్రీతికరము.

దీపికా:- యాతయామం-యాతః = అతీతః, యామః = ప్రహరః-యస్య తత్తథాభూతం, చిరకాలాఽవస్థితం, గతరసం-గతః = నివృత్తః, రసః=సారః యస్య తత్, నిష్పీడితసారమిత్యర్థః, పూతి = దుర్గంధయుక్తం, పర్యుషితం=దినాంతరపక్వం, కాలాతిక్రమేణ రసాంతరాపన్నమతి యావత్, ఉచ్ఛిష్టం = గుర్వాదిభ్యోఽన్యభుక్తశిష్టం, అమేధ్యం=అపరిశుద్ధ మపిచ, అయజ్ఞశిష్టమిత్యర్థః, భోజనం-భుజ్యతే ఇతి భోజనం, తమోమయాహారః, తామసప్రియం-తామసానాం = ఉపచితతమోగుణానాం, ప్రియం=ప్రీతివిషయః, భుక్తం తత్పున స్తమోవివర్ధనం చ. అతో హితైషిభి స్సాత్త్వికాహారసేవైవ కర్తవ్యేతి భావః ॥ 10 ॥

శ్లో॥ అఫలాకాంక్షిభిర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే ।
యష్టవ్యమేవేతి మనస్సమాధాయ స సాత్త్వికః ॥ 11

అర్థః:- యష్టవ్యం + ఇతి + ఏవ=అవశ్యము యజింపవలసినదే అని; మనః= మనస్సును; సమాధాయ=దృఢపరచుకొని; విధిదృష్టః=శాస్త్రవిహితమైన; యః=ఏ; యజ్ఞః=యజ్ఞము; అఫల + ఆకాంక్షిభిః=ఫలమును కోరని వారిచే; ఇజ్యతే=కావింపబడుచున్నదో; సః=ఆ యజ్ఞము; సాత్త్వికః= సాత్త్వికమైనది.

తా:- భగవదనుగ్రహముకంటె వేరు ఫలమును కోరక "శాస్త్రవిహితమైన యజ్ఞమును ఆచరించుట తన కర్తవ్య"మని భావించి చేయు యజ్ఞము సాత్త్వికమైనది.

దీపికా:- ఏవ మాహారస్య త్రైవిధ్యముక్త్వా యాగత్రైవిధ్యమాహ ''అఫలాకాంక్షిభి'' రిత్యాదిభి స్త్రిభిః-

అఫలాకాంక్షిభిః=ఫలాకాంక్షరహితైః పురుషైః విధిదృష్టః=శాస్త్రోక్త మంత్రద్రవ్యాది సంపన్న ఇత్యర్థః, యష్టవ్యమేవేతి=భగవదారాధనతయా యాగః కర్తవ్య ఏవేతి, మనః సమాధాయ=విహిత కర్మానుష్ఠాన మేవ స్వతః ప్రయోజనమిత్యనుసంధాయేత్యర్థః, యః= యజ్ఞః, ఇజ్యతే= క్రియతే, సః=యజ్ఞః, సాత్త్వికః ॥ 11 ॥

శ్లో॥ అభిసంధాయ తు ఫలం దంభార్థమపి చైవ యః ।
ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్ ॥ 12

అర్థః:- హే భరతశ్రేష్ఠ=ఓ అర్జున; యః=ఏ యజ్ఞము; ఫలం=ఫలితమును; అభిసంధాయ = అపేక్షించి; దంభ + అర్థం + అపిచ = డంబముకొరకు; ఇజ్యతే=ఆచరింపబడుచున్నదో; తం=ఆ; యజ్ఞం=యజ్ఞమును; రాజసం= రాజసమైన దానినిగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా:- అర్జున; ఫలాపేక్షతోను కీర్తికాంక్షతోను చేయు యజ్ఞము రాజసమైనది.

దీపికా-: హే భరతశ్రేష్ఠ, యః=యజ్ఞః, ఫలం=స్వర్గాది ఫలం, అభిసంధాయ తు=ఉద్దిశ్య చ, దంభార్థమపిచైవ=ధార్మికత్వ ఖ్యాపనాయ చ, ఇజ్యతే=క్రియతే, తం=యజ్ఞం రాజసం విద్ధి ॥ 12

శ్లో॥ విధిహీన మసృష్టాఽన్నం మంత్రహీన మదక్షిణమ్ ।
శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే ॥ 13

అర్థ-: విధిహీనం=శాస్త్రవిధి (శిష్టానుమతి) లేనిది; అసృష్ట+అన్నం=అన్యాయార్జితములైన వస్తువులు గలది; మంత్రహీనం=మంత్రములు లేనిది; అదక్షిణం=ఋత్విగ్దక్షిణ లేనిది; శ్రద్ధావిరహితం=శ్రద్ధ లేనిదియునగు; యజ్ఞం=యజ్ఞమును; తామసం=తామసమునుగ; పరిచక్షతే=చెప్పుచున్నారు.

తా-: శిష్టాఽనుమతి లేక అన్యాయార్జితవస్తువులతో మంత్రములు దక్షిణ శ్రద్ధ లేక చేయు యజ్ఞము తామసము.

దీపికా-: విధిహీనం-విధిః=ఇమం ధర్మ మనుతిష్ఠేతి శిష్టాఽనుశాసనం, తేన హీనం, అసృష్టాఽన్నం-సృష్టం=న్యాయసంపాదితం న భవతీత్యసృష్టం-శూద్రభిక్షాలబ్ధం, అన్నం యస్య తం, మంత్రహీనం=మంత్రభ్రష్టం, అదక్షిణం=యథోక్త దక్షిణా రహితం, శ్రద్ధావిరహితం-శ్రద్ధా=ఆస్తిక్య బుద్ధిః,తయా విరహితం=శూన్యం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే=శిష్టాః కథయంతి ॥13॥

శ్లో॥ దేవ ద్విజ గురు ప్రాజ్ఞ పూజనం శౌచ మార్జవమ్ ।
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే ॥ 14

అర్థ-: దేవ ద్విజ గురు ప్రాజ్ఞ పూజనం=దేవతలను బ్రాహ్మణులను గురువులను జ్ఞానులను పూజించుట; శౌచం=పుణ్యతీర్థస్నానాదుల వలని శరీర

శుద్ధి; ఆర్జవం=త్రికరణశుద్ధి; బ్రహ్మచర్యం=బ్రహ్మచర్యము; అహింసా చ=అహింసయు; శారీరం=శరీరమునకు సంబంధించిన; తపః=తపస్సుగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: దేవ బ్రాహ్మణ పూజ గురుశుశ్రూష జ్ఞానులను సేవించుట పుణ్యతీర్థస్నానాదులవలని శుద్ధి ఋజుప్రవర్తన బ్రహ్మచర్యము అహింస ఇవి శరీరమునకు సంబంధించిన తపస్సుగ చెప్పబడుచున్నవి.

దీపికా-: అథ తపసో గుణతస్త్రైవిధ్యం వక్తుం తస్య కాయ వాఙ్మనో నిష్పాద్యతయా ప్రథమతః కాయాది భేదేన స్వరూపత స్త్రైవిధ్యం వివక్షిత్వా ప్రథమతః కాయికం తప ఆహ.

దేవ ద్విజ గురు ప్రాజ్ఞ పూజనం=దేవానాం, గురూణాం, జ్ఞానోదేవష్టృణాం, ప్రాజ్ఞానాం స్వగురువ్యతిరిక్తానాం తత్త్వవిదాం చ పూజనం=ఆరాధనం, శౌచం=తీర్థస్నానాది శోధన కర్మ, ఆర్జవం=స్వాఽంతఃకరణ శరీర వృత్తిః, బ్రహ్మచర్యం=యోషిత్సు భోగ్యతా బుద్ధి వర్జనం, అహింసా చ=పరపీడా వర్జనం చ ఇత్యేతత్। శారీరం=శరీరనిష్పాద్యం తపః ఉచ్యతే, శాస్త్రజ్ఞైః ప్రతిపాద్యతే ॥14॥

శ్లో॥ అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్।
స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే ॥ 15

అర్థ-: అనుద్వేగకరం=(ఇతరులకు) భయమును కలిగింపనిది; సత్యం=సత్యమైనది; ప్రియహితం చ=ప్రియమును హితము అయినదియు నగు; యత్+వాక్యం=ఏ వాక్యముగలదో (అదియు) స్వ+అధ్యాయ+అభ్యసనం చ+ఏవ=వేదాధ్యయనమున్ను; వాక్+మయం=వాగ్రూపమైన; తపః=తపస్సుగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: ఇతరులకు బాధను కలిగింపక సత్యము ప్రియము హితము అయిన రీతిని భాషించుట వేదాధ్యయనము గావించుట వాఙ్మయ తపస్సుగా చెప్పబడుచున్నది.

దీపికా-: అథ వాచికం తప ఆహ

అనుద్వేగకరం-ఉద్వేగం=భయం, కరోతీత్యుద్వేగకరం; తన్న భవతీ త్యనుద్వేగకరం; యస్య కస్యాఽప్య భయంకర మిత్యర్థః, సత్యం = యథార్థం, ప్రియహితం చ-ప్రియం=శ్రోతౄణాం శ్రోత్రసుఖం, హితం చ=పరిణామ సుఖకరం చ, యత్ వాక్యం=యదేవ వచనం, స్వాధ్యాయా భ్యసనం చైవ=స్వాధ్యాయస్య=వేదస్య పఠనం చ యత్ తత్, వాఙ్మయం=వాచికం తప ఉచ్యతే ॥15॥

శ్లో॥ మనః ప్రసాద స్సౌమ్యత్వం మౌన మాత్మ వినిగ్రహః।
భావసంశుద్ధి రిత్యేత త్తపో మానస ముచ్యతే ॥ 16

అర్థ-: మనః ప్రసాదః=మనస్సు ప్రసన్నముగ నుండుట; సౌమ్యత్వం=ఇతరులకు అనుకూలుడై ఉండుట; మౌనం=మౌనము; ఆత్మవినిగ్రహః=మనోనిగ్రహము; భావసంశుద్ధిః=భావనయందు పరిశుద్ధత; ఇతి + ఏతత్=అను ఇది; మానసం=మనస్సునకు సంబంధించిన; తపః=తపస్సుగా; ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నది.

తా-: క్రోధాదులచే కలుషితముకాని నిర్మలమైన మనస్సు; పరానుకూలప్రవృత్తి మితభాషిత్వము నిశ్చలధ్యానము ఇతరవిషయచింతారాహిత్యము అనునవి మానసికమైన తపస్సు.

దీపికా-: అథ మానసం తప ఆహ

మనః ప్రసాదః=క్రోధాది కాలుష్య రాహిత్యం, సౌమ్యత్వం=పరేషామనుకూల స్వభావత్వం, మౌనం=వాఙ్నియమనం, భావసంశుద్ధిః-భావః-భావనా=చింతా, తస్య సంశుద్ధిః-ఇతర విషయాఽసంస్పర్శశ్చ ఇత్యేతత్, మానసం=మనోనిష్పాద్యం తపః ఉచ్యతే ॥16॥

శ్లో॥ శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తప స్తత్త్రివిధం నరైః।
అఫలాకాంక్షిభి ర్యుక్తై స్సాత్త్వికం పరిచక్షతే ॥ 17

అర్థ-: అఫల + అకాంక్షిభిః=ఫలాఽపేక్ష లేనివారును; యుక్తైః= భగవంతునియందు లగ్నచిత్తులును అయిన; నరైః=మానవులచే; పరయా= అధికమైన; శ్రద్ధయా=విశ్వాసముతో; తప్తం=చేయబడిన; త్రివిధం=కాయిక వాచిక మానసిక రూపమున మూడు విధముతైన; తపః=తపస్సును; సాత్త్వికం=సాత్త్విక తపస్సునుగా; పరిచక్షతే=చెప్పుచున్నారు.

తా-: ఫలాపేక్షలేక అత్యంత శ్రద్ధతో భగవదారాధనాబుద్ధితో చేయు కాయిక వాచిక మానసిక రూపమైన తపస్సు సాత్త్విక మనబడుచున్నది.

దీపికా-: ఇదానీం కాయిక వాచిక మానసానాం తపసాం ప్రత్యేకం సాత్త్వికాది భేదేన త్రైవిధ్యమాహ-

అఫలాకాంక్షిభిః=ఫలాభిసంధిరహితైః, యుక్తైః=భగవద్ధ్యానపరైః నరైః పరయా శ్రద్ధయా తప్తం తత్ పూర్వోక్తం, త్రివిధం=శారీరాది త్రిప్రకారం తపః సాత్త్వికం పరిచక్షతే=ప్రవదంతి ॥17॥

శ్లో॥ సత్కార మాన పూజార్థం తపో దంభేన చైవ యత్।
క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం; రాజసం చల మధ్రువమ్ ॥ 18

అర్థ-: సత్కార మాన పూజార్థం=సత్కారముకొఱకు సమ్మానము కొఱకు పూజకొఱకును; దంభేన చ + ఏవ = డంబముతోను; యత్ తపః=ఏ తపస్సు; క్రియతే=కావింపబడుచున్నదో; చలం=(స్వర్గపాతాది భయముచే మనస్సును) చలింపజేయునది; అధ్రువం=స్థిరమైన ఫలము లేనిది అయిన తత్=ఆ తపస్సు; ఇహ=ఇచట; రాజసం=రాజసమైనదిగా; ప్రోక్తం=చెప్ప బడినది.

తా-: సత్కార మాన పూజలను అపేక్షించి దంబముతో చేయు తపస్సు రాజసమైనది. ఇది నశ్వరస్వర్గాదిసుఖ జనకము స్వర్గ పాతాది భయజనకమునై యుండును. సత్కారము=మానసికాదరము. మానము=వాచికమైన స్తోత్రాదికము. పూజ=కాయికమైన అంజలిబంధాది కము.

దీపికా-: అథ రాజసం తప ఆహ-

యత్ తపః దంభేన హేతునా, సత్కార మాన పూజార్థం-సత్కారః=మానసికాదరవిశేషః; మానః=వాచికశ్లాఘా, పూజా=కాయికో నమస్కారః, తదర్థం చ=తత్సిద్ధ్యర్థం చ, "చ"శబ్దేన స్వర్గాద్యర్థం చేతి ద్యోత్యతే, ఏవముభయార్థమేవ ఇహ క్రియతే, చలం=చలయతి స్వర్గాది పాతభయేన చంచలం కరోతీతి చలం, అధ్రువం=క్షయిఫలకత్వాన్నశ్వరం, తత్=తపః రాజసం ప్రోక్తం=నిర్ణీతమ్ ॥18॥

శ్లో॥ మూఢగ్రాహేణాఽత్మనో యత్పీడయా క్రియతే తపః।
పరస్యోత్సాదనార్థం వా తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 19

అర్థ-: మూఢగ్రాహేణ=మూర్ఖమైన పట్టుదలతో; ఆత్మనః=తనయొక్క; పీడయా=(ఉపవాసాదులచే శరీరమును) పీడించుటచేతను; పరస్య=ఇతరులయొక్క; ఉత్సాదనార్థం వా=వినాశములకొఱకును; యత్ తపః=ఏ తపస్సు; క్రియతే=చేయబడుచున్నదో; తత్=ఆ తపస్సు; తామసం=తామసమైనదిగ; ఉదాహృతమ్=చెప్పబడినది.

తా-: మూర్ఖమైన పట్టుదలతో తన శరీరమును తీవ్రమైన ఉపవాసాదులచే పీడించుచు గాని ఇతరుల వినాశముకొఱకుగాని చేయు తపస్సు తామస మనబడుచున్నది.

దీపికా-: మూఢాః=అవివేకినః, తత్సంబంధినా గ్రాహేణ=ఆత్మశక్త్యపర్యాలోచన కృతాఽభినివేశేనేత్యర్థః, ఆత్మనః=స్వస్య, పీడయా=నిర్బంధేన, యత్=తపః క్రియతే, పరస్య ఉత్సాదనార్థం చ యత్ క్రియతే, తత్తపః తామసమితి ఉదాహృతం=ధర్మశాస్త్రోక్త మిత్యర్థః ॥19॥

శ్లో॥ దాతవ్య మితి యద్దానం; దీయతేఽనుపకారిణే।
దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్ ॥ 20

అర్థ-: దేశే=పుణ్యదేశమునందు; కాలే చ పుణ్యసమయమునందు; పాత్రే చ=సత్పాత్రమునందు (యోగ్యునకు) అనుపకారిణే=ప్రత్యుపకారము

చేయలేనివానికొఱకు(ను); యత్ దానం=ఏ దానము; దాతవ్యం+ఇతి= "ఈయవలయును" అని; దీయతే=(దానము) చేయఁబడుచున్నదో; తత్ దానం=ఆ దానము; సాత్త్వికం=సాత్త్వికమైనదని; స్మృతం=తలంపఁబడినది.

తా-: తగిన దేశ కాల పాత్రములను గుర్తించి ప్రత్యుపకారమును కోరక "దానము చేయుటయే కర్తవ్య" మని భావించి చేయఁబడు దానము సాత్త్వికమైనది.

దీపికా-: యత్ దానం దాతవ్యమితి=దానం కర్తవ్యమితి విహితత్వ బుద్ధ్యైవ, నతు ఫలాఽభి సంధినేతి భావః; దేశే=దివ్యదేశే, కాలే చ=గ్రహణాది కాలే చ, పాత్రే చ-'న విద్యయా కేవలయా తపసా కేవలేన తు, యత్ర వృత్తం హ్యుభే చైతే తద్ధి పాత్రం ప్రచక్షత' ఇతి ధర్మశాస్త్రోక్త విద్యాది సంపన్నే బ్రాహ్మణే చ సతి, తత్రాపి అనుపకారిణే=ప్రత్యుపకారాఽసమర్థాయ, దీయతే=క్రియతే, తత్ దానం సాత్త్వికం స్మృతం=ధర్మ శాస్త్ర సమ్మత మిత్యర్థః ॥20॥

శ్లో॥ యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫలముద్దిశ్య వా పునః ।
దీయతే చ పరిక్లిష్టం; తద్రాజస ముదాహృతమ్ ॥ 21

అర్థ-: యత్ తు=ఏ దానమైతే; ప్రత్యుపకార్థం=తిరిగి ఉపకారమును పొందుటకొరకు గాని; పునః=మరల; ఫలం=ప్రతిఫలమును; ఉద్దిశ్య వా=అపేక్షించిగాని; పరిక్లిష్టం=(మనస్సు) క్లేశపడునట్లు; దీయతే=కావింపబడుచున్నదో; తత్=ఆ దానము; రాజసం=రాజస దాన మని; ఉదాహృతం= చెప్పబడినది.

తా-: ప్రత్యుపకారమును గాని ప్రతిఫలమును గాని కోరి మనస్సున బాధపడుచు చేయు దానము రాజస మనబడుచున్నది.

దీపికా-: యత్తు పునః=యద్దానం తు పునః, ప్రత్యుపకారార్థం= అనేన వాఽన్యేన వాఽయం మమ ప్రత్యుపకరిష్యతీతి బుద్ధ్యా, ఫలం=స్వర్గా

దికం, ఉద్దిశ్య వా, పరిక్లిష్టం చ=మనః క్లేశయుక్త మశుచిద్రవ్యకం చ, దీయతే=క్రియతే, తత్ దానం రాజసం ఉదాహృతం=శాస్త్రోక్తమ్ ॥21॥

శ్లో॥ అదేశ కాలే యద్దాన మపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే ।
అసత్కృత మవజ్ఞాతం తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 22

అర్థ-: అదేశ కాలే=తగని దేశమునందు తగని కాలమునందు; అపాత్రేభ్యః=అయోగ్యులకొఱకు; అసత్కృతం=గౌరముఃలేక; అవజ్ఞాతం=తిరస్కారముగ; యత్‌దానం=ఏ దానము; దీయతే=కావింపబడుచున్నదో; తత్ దానం=ఆ దానము; తామసం=తామస దానముగ; ఉదాహృతం=చెప్పబడినది.

తా-: దేశకాలపాత్రములను గుర్తింపక సత్కారము ఉపచారము లేక అనాదరముగ చేయు దానము తామస దాన మనబడుచున్నది.

దీపికా-: యత్ దానం, అదేశకాలే=అశుచిదేశే అనుచితకాలే చ, అపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే, దేశకాలాధి సంపత్తావపి, అసత్కృతం=పాద ప్రక్షాళనాది సత్కార రహితం; అవజ్ఞాతం=తిరస్కారయుక్తం చ యత్ దీయతే తత్ దానం తామసం ఉదాహృతం=కథితమ్ ॥22॥

శ్లో॥ ఓం తత్స దితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధ స్స్మృతః।
బ్రాహ్మణా స్తేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా॥ 23

అర్థ-: బ్రహ్మణః=వేదమునకు; నిర్దేశః=నిర్దేశకమైన శబ్దము; 'ఓం' 'తత్' 'సత్' ఇతి=ఓం, తత్, సత్, అని, త్రివిధః=మూడు విధములు గలదిగ; స్మృతః=చెప్పబడినది. తేన=ఆ మూడువిధములుగ నున్న శబ్దముతో (కూడిన వారుగా) బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; వేదాః+చ=వేదములు; యజ్ఞాః+చ=యజ్ఞములును; పురా=సృష్టిప్రారంభముననే; విహితాః=సృజింపబడినవి.

తా-: 'ఓమ్' అని ఉచ్చరించుచు వైదిక కర్మల నారంభింతురు. కావున ఓమ్ అనునది కర్మాంగము- తత్ సత్ అను శబ్దములు పూజ్యవాచ

కములు. వేదాధికారముగల బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులు వేదములు వేద విహితములైన యజ్ఞయాగాది కర్మలును ఓం తత్సత్ శబ్ద విశిష్టములుగ సృజింపబడినవి.

దీపికా-: అధ్యాయారంభే పార్థ పృష్ట శాస్త్రాగమ విషయ విలక్షణానాం వేదోక్త సాత్త్విక రాజస తామస కర్మణాం తదనుబంధినాం కర్తౄణాం వేదానాం చ లక్షణా న్యాహ,

ఓం తత్సదితి త్రివిధః నిర్దేశః-నామ, బ్రహ్మణః=వేదస్య తత్ప్రతిపాదిత ప్రాకరణిక కర్మణః సంబంధీ, స్మృతః=తదన్వయితయా శిష్టైః కథిత ఇత్యర్థః, కుతః, తేన=త్రివిధేన నిర్దేశేన ఉపలక్షితాః, బ్రాహ్మణాః=వేదాధ్యాయిన స్త్రైవర్ణికాః, శకంధ్యాదితయా స్వార్థికాఽణంతతయా రూపసిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా, వేదాశ్చ=తదధ్యేతృ వ్యాఖ్యతయశ్చ, యజ్ఞాశ్చ=తత్ప్రతిపాద్య సాత్త్విక రాజస తామస ప్రభేద భిన్నాని తపోదానాదీని చ, పురా=సృష్టి కాల ఏవ, విహితాః-'చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణ కర్మ విభాగశః' ఇత్యుక్త రీత్యా. తత్రాపి 'ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయ' దితి శ్రుత్యుక్త రీత్యా చ మయైవ సృష్టా ఇత్యర్థః ॥23॥

శ్లో॥ తస్మా దోమి త్యుదాహృత్య యజ్ఞ దాన తపఃక్రియాః
ప్రవర్తంతే విధానోక్తాః సతతం బ్రహ్మవాదినామ్॥ 24

అర్థ-: తస్మాత్=అందువలన; 'ఓం' ఇతి=ఓం అని; ఉదాహృత్య=ఉచ్చరించి; బ్రహ్మవాదినాం=వేదాధ్యేతలైన త్రైవర్ణికులయొక్క; విధానోక్తాః=శాస్త్ర విహితములైన; యజ్ఞ దాన తపః క్రియాః=యజ్ఞము దానము తపస్సు లనెడి కర్మలు; సతతం=ఎల్లపుడు; ప్రవర్తన్తే=ప్రవర్తిల్లుచున్నవి.

తా-: కావున వేదాధికారముగల త్రైవర్ణికులును శాస్త్రవిహితములైన యజ్ఞదానతపోరూప సత్కర్మల నాచరించునపుడు 'ఓం' అని ఉచ్చరించి ఆరంభింతురు.

దీపికా-: అథైతదేవ చతుర్భిశ్లోకైః ప్రపంచయ న్నాదా వోంకారస్య ప్రాథమ్యా త్కర్మానుష్ఠానాzను ప్రవేశిత్వాచ్చ తదన్వయమేవ బ్రాహ్మణ వేద యజ్ఞానా మాహ -

తస్మాత్=త్రివిధ నిర్దేశాzన్వయిత్వేన మయా సృష్టత్వా దిత్యర్థః, బ్రహ్మవాదినాం=వేదాధ్యాయినాం త్రైవర్ణికానాం సంబంధిన్యః, విధానోక్తాః-విధీయంత ఏభిరితి విధానాని-విధాయక వాక్యాని, తేషూక్తాః, యజ్ఞదానతపః క్రియాః=పూర్వోక్తాః సాత్త్విక రాజస తామసరూపా స్త్రివిధా అపి సర్వక్రియాః, ఓమితి ఉదాహృత్య=ఉచ్చార్య, ప్రవర్తంతే=ప్రకర్షేణ వర్తంతే, సంబంధికం ప్రణవ ప్రయుక్తా ఏతా ఆరభ్యంత ఇతి యావత్, తాసా మోంకార పూర్వకతయాzzరంభ స్సుప్రసిద్ధః, కర్మణా మపోంకార పూర్వకతయైవాzనుష్ఠానం చ సిద్ధం, కర్తౄణాం త్రైవర్ణికానా మపి తాదృశ వేదోచ్చారయితృత్వా త్తాదృశకర్మణాం చ ఓంకారాzన్వయోzస్తీతి త్రయాణాం తదన్వయ స్సిద్ధ ఇతి భావః, అత్రాదా వోంకారోచ్చారణం వేదాంతవ్యుత్పత్తిమతాం సర్వాంతరాత్మ సమారాధనత్వాzభిసంధినాzవ్యుత్పన్నానాం మాంగళికతయా త్రివర్గసిద్ధ్యర్థం చేతి ద్రష్టవ్యం, అనేనోంకారో బుభుక్షు ముముక్షు సాధారణ ఇత్యుక్తం భవతి ॥24॥

శ్లో॥ తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం; యజ్ఞ తపః క్రియాః।
దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః ॥ 25

అర్థ-: మోక్షకాంక్షిభిః=మోక్షమును కోరువారిచే; 'తత్' ఇతి=తత్ అని; (ఉచ్చరించి) ఫలం=(ఇతర) ఫలమును; అనభిసంధాయ=కోరక; వివిధాః=అనేక విధములైన; యజ్ఞ తపః క్రియాః=యజ్ఞము తపస్సు అనెడి కర్మలును; దానక్రియాః+చ=దానక్రియలును; క్రియన్తే=చేయబడుచున్నవి.

తా-: ఇతర ఫలాభిలాష లేక కేవల మోక్షేచ్ఛ గలవారు 'తత్' అని ఉచ్చరించి యజ్ఞదానాదికము నాచరింతురు. యజ్ఞదానాదులు భగవదారాధనారూపము అగుటచేతను వానిని ప్రతిపాదించు వేదములు భగవత్తత్త్వ

ప్రతిపాదకము లగుటచేతను త్రైవర్ణికులు అట్టి వేదములను అధ్యయన మొనర్చుటచేతను 'తత్'అను బ్రహ్మవాచక శబ్దముతో సంబంధము గలిగి యున్నారు.

దీపికా-: అథ ముముక్షుమాత్రార్థతయా త్రయాణాం బ్రాహ్మణ వేద యజ్ఞానాం తదితి నిర్దేశాऽన్వయం దర్శయతి -

మోక్షకాంక్షిభిః=ముముక్షుభిః, వివిధాః = సాత్త్విక రాజస తామస రూపాః, యజ్ఞ తపః క్రియాః=యజ్ఞరూపా స్తపోరూపాః క్రియాః, దాన క్రియాశ్చ=దానరూపాః క్రియాశ్చ, 'చ' శబ్దేన పూర్వశ్లోకోక్తా వేదాధ్యయన క్రియాశ్చ, ఏతాః, తత్=భగవ త్సమారాధనం, "య త్తత్పద మనుత్తమం" ఇత్యస్య భగవన్నామ సహస్ర పాఠా ద్భగవద్వాచకతయా తత్సమారాధనం లక్ష్యతే, తథాచ తదితి=భగవ దారాధన మితి బుద్ధ్వా, ఫలం=స్వర్గాదికం, అనభిసంధాయ క్రియతే=అనుష్ఠీయతే, అనేన యజ్ఞాదీనాం భగవత్సమారాధనతయా తచ్ఛబ్దాऽన్వయః, అధ్యేతవ్య వేద స్యాऽపి తత్ప్రతిపాదకతయా మోక్షసాధనత్వాచ్చ తచ్ఛబ్దాన్వయః, త్రైవర్ణికానా మపి తాదృశ క్రియానుష్ఠానా త్తాదృశ వేదాధ్యయనాచ్చ తచ్ఛబ్దాన్వయ ఉక్త ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ॥25॥

శ్లో॥ సద్భావే సాధుభావే చ స దిత్యేత త్ప్రయుజ్యతే।
ప్రశస్తే కర్మణి తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే ॥ 26

అర్థ-: పార్థ = ఓ అర్జున; సత్ + భావే='ఉన్నది' అనెడి అర్థమునందును; సాధుభావే చ='మంచిది' అనెడి అర్థమునందును; సత్ + ఇతి = సత్ అనెడి, ఏతత్=ఈ పదము; ప్రయుజ్యతే=ప్రయోగింపబడుచున్నది. తథా=అట్లే; ప్రశస్తే కర్మణి=మంగళకరమైన కార్యమునను; సత్ + శబ్దః= 'సత్' అను శబ్దము; యుజ్యతే=ప్రయోగింపబడుచున్నది.

తా-: అర్జున; 'సత్' అనెడి పదము ఉండునది మంచిది శుభప్రదమైనది అను అర్థములను బోధించుచున్నది.

దీపికా-: ఇదానీ మేతేషా మేవ త్రయాణాం సచ్ఛబ్దాన్వయం వక్తుం సచ్ఛబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తం లోకసిద్ధ మాహ (సద్భావ ఇతి)

హే పార్థ, సదిత్యేతత్-పదం, సద్భావే=దేవదత్త స్సన్నిత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్ విద్యమానతాయాం, సాధుభావే=స్వర్గసాధన సత్కర్మ విషయ ప్రయోగా త్పుణ్యరూపత్వే చ, ప్రయుజ్యతే, తథా ప్రశస్తే= కళ్యాణే లౌకికే కర్మణి, యుజ్యతే=సత్కర్మాఽనేన కల్పితమితి ప్రయోగ దర్శనాత్ ప్రయుజ్యతే ఇత్యర్థః, ఏవంచ బుభుక్ష్వపేక్షిత త్రివర్గసాధన ప్రవృత్తినిమిత్తయోగా త్సచ్ఛబ్ద స్సర్వత్రాపి ప్రయుజ్యత ఇతి భావః॥26॥

శ్లో॥ యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితి స్సదితి చోచ్యతే।
కర్మ చైవ తదర్థీయం స దిత్యేవాఽభిధీయతే ॥ 27

అర్థ-: యజ్ఞే=యజ్ఞమునందు; తపసి=తపస్సునందు; దానే చ=దాన మునందును; స్థితిః=ఉనికి; 'సత్' ఇతి='సత్' అని; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచు న్నది. తదర్థీయం=ఆ వైదికులకొఱకైన; కర్మ చ=యజ్ఞాదికర్మయు; సత్+ ఇతి+ఏవ='సత్' అనియే; అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: యజ్ఞము తపస్సు దానము మున్నగువాని యందలి నిష్ఠ (ఈ నిష్ఠగల త్రైవర్ణికులు వీనిని ప్రతిపాదించు వేదములును) 'సత్' అనబ డుచున్నది. త్రైవర్ణికులు అనుష్ఠించు వైదికకర్మలను 'సత్' అనబడుచు న్నవి. కావున వేదములు వానిచే ప్రతిపాదింపబడు కర్మలు వానిని అను ష్ఠించు త్రైవర్ణికలును సచ్ఛబ్ద వాచ్యులు అగుదురు. అవైదికులు సచ్ఛబ్ద వాచ్యులు కాజాలరు.

దీపికా-: సచ్ఛబ్దం వ్యత్యాపద్య ప్రస్తుతే బ్రాహ్మణాది త్రికే తద న్వయం దర్శయతి-

యజ్ఞే తపసి దానే చ=పూర్వోక్త వివిధ భేదభిన్న యజ్ఞదాన తపః కర్మసు, స్థితిశ్చ=శ్రద్ధయాఽవస్థానం, సదితి ఉచ్యతే, 'చ' శబ్దేన త్రైవర్ణి కాః వైదికకర్మాణి తత్ప్రతిపాదకా వేదాశ్చ సముచ్చీయంతే, తదర్థీయం=

తేషాం త్రైవర్ణికానాం; అర్థియం=త్రివర్గరూపార్థ సాధనం, కర్మచైవ=యజ్ఞ దానాది కర్మ చ, సదిత్యేవాభిధీయతే=సదితి నిర్దేశేనైవోచ్యతే, వేదా వైదిక కర్మాణి త్రైవర్ణికాశ్చ బుభుక్షవ స్సచ్ఛబ్దాఽన్వితా ఏవేతి భావః ॥27॥

శ్లో॥ అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తపస్తప్తం కృతం చ యత్।
అస దిత్యుచ్యతే పార్థ నచ తత్ప్రేత్య నో ఇహ ॥ 28

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే శ్రద్ధాత్రయ విభాగ యోగోనామ సప్తదశోఽధ్యాయః

అర్థ-: హే పార్థ=ఓ అర్జున; అశ్రద్ధయా=అశ్రద్ధతో; కృతం=చేయబడిన; హుతం=హోమము; దత్తం=దానము; తప్తం=చేయబడిన; తపః+చ=తపస్సును; యత్=ఏదిగలదో; తత్=అది; అసత్+ఇతి=అసత్తు అని; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. తత్=ఆ అసత్తైన హోమదానాదికము, ప్రేత్య=మరణానంతరము; న=వలప్రదము కాజాలదు; ఇహ చ=ఈ లోకమునందును; నో=ఫలప్రదము కాజాలదు.

తా-: అశ్రద్ధతో చేయు హోమము దానము తపస్సు మొదలగు కర్మలు శాస్త్రీయములైనను «అసత్తు» అనబడుచున్నవి. ఇట్టివి ఐహికాముష్మిక ఫలప్రదములు కాజాలవు.

దీపికా-: అధ్యాయారంభే «యశ్శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్యే'త్యాది ప్రశ్నోత్తరసందర్భేణ శ్రద్ధాపూర్వకస్యాఽ ప్యాగమసిద్ధ స్యాఽసురత్వే నాఽసత్త్వముక్తం,ఇదానీం శ్రద్ధాపూర్వక వేదమూల విధియజ్ఞాదీనాం సచ్ఛబ్దాన్వయ సిద్ధ్యర్థం వేదమూలకస్యాప్యశ్రద్ధాపూర్వకత్వేఽసత్త్వ మాహ.

హే పార్థ, అశ్రద్ధయా కృతం యత్ హుతం=హోమః, దత్తం=దానం, తప్తం=తపశ్చ, తత్ సర్వం, అస దితి-ఉచ్యతే-సచ్ఛబ్దాహీనస్సయాదస దిత్యుచ్యతే, కుత ఇత్యత్రాహ, తత్=అశ్రద్ధయా కృతం హోమాదికం, ఇహ=సంసారదశాయాం, నో=ఉపకారకం న భవతి, త్రివర్గసాధనం న

భవతీత్యర్థః, ప్రేత్య చ=ముక్తిదశాయాం చేతి యావత్, నో-ఉపకారకం న భవతి, మోక్షసాధనమపి న భవతీత్యర్థః, కింతు వేదోక్తమపి శ్రద్ధాయుక్తమేవైహికాముష్మిక ఫలసాధనత్వా త్సచ్ఛ్రద్ధాన్విత మితి-అశాస్త్రీయం శ్రద్ధాయుక్తమ ప్యసత్త్వా న్నానుష్ఠేయ మితి శ్రద్ధాయుక్తమేవ వైదికం కర్మ సత్త్వా దనుష్ఠేయమితి చాధ్యాయ సారార్థ ఇతి భావః ॥28॥

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్థసంగ్రహ తాత్పర్యదీపే శ్రీ వరవరముని విరచితాయాం బాలబోధిన్య పరాభిధానాయాం గీతార్థ సంగ్రహ దీపికాయాం సప్తదశోధ్యాయః॥

× — ×

శ్రీ రస్తు
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః
గీతార్థసంగ్రహః

శ్లో॥ అశాస్త్ర మాసురం కృత్స్నం శాస్త్రీయం గుణతః పృథక్ ।
లక్షణం శాస్త్రసిద్ధస్య త్రిధా సప్తదశోదితమ్॥

అర్థ-: అశాస్త్రం=శాస్త్రవిహితము కానిది, కృత్స్నం=సమస్తము; ఆసురం=అసురప్రకృతికి సంబంధించిన దగుచున్నది. శాస్త్రీయం=వేద శాస్త్ర విహితమైనది; గుణతః=సత్త్వాది గుణములనుబట్టి; పృథక్=వేరువేరుగ అగుచున్నది. శాస్త్రసిద్ధస్య=శాస్త్రసిద్ధమైన కర్మకు త్రిధా=మూడు విధము లగు; లక్షణం=లక్షణము;సప్తదశ+ఉదితం=ఈ పదునేడవ అధ్యాయమున చెప్పబడినది.

తా-: వేదశాస్త్ర విపిహితములైన కర్మలు సాత్త్వక రాజస తామస భేదమున మూడు విధములు- 'ఓం తత్ సత్' అనునది వీని లక్షణము. వీని లోను సాత్త్వకములు శ్రేష్ఠములు-అవైదికములైన కర్మలన్నియు ఆసుర ప్రకృతికములు. అవి నిష్ఫలములు అని ఈ సప్తదశాధ్యాయమున చెప్పబడినది.

శ్రీ ర స్తు
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ భగవద్గీతామృతము

అష్టాదశాధ్యాయము — మోక్ష సన్న్యాస యోగము

అర్జున ఉవాచ:-

శ్లో॥ సన్న్యాసస్య మహాబాహో తత్త్వ మిచ్ఛామి వేదితుమ్।
త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథ క్కేశినిషూదన॥ 1

అర్థ-: హృషీక + ఈశ=ఇంద్రియములకు నియామకుడవు; కేశినిషూదన=కేశి అను అసురుని సంహరించినవాడవు; మహాబాహో=గొప్ప భుజములు గలవాడవు నైన ఓ శ్రీకృష్ణా; సన్న్యాసస్య=సన్న్యాసముయొక్కయు; త్యాగస్య చ=త్యాగముయొక్కయు; తత్త్వం=వాస్తవ స్వరూపమును; పృథక్=వేర్వేరుగా; వేదితుం=తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

తా-: ఓ శ్రీకృష్ణా; త్యాగము సన్న్యాసము అను వీనియొక్క వాస్తవ స్వరూపమును స్పష్టముగ తెలిసికొన గోరుచున్నాను.

దీపికా-: పూర్వాధ్యాయ ద్వయే దేవాసుర విభాగా ద్వ్యక్తిముఖేన హేయోపాదేయ విభాగః; ఉపాదేయ స్యాఽసంగకర్మణ స్సాత్త్వికాహార సేవాద్యుపచిత సత్త్వవృద్ధ్యాఽఽరంభః; తస్య చ సచ్ఛబ్దాన్వయో లక్షణం బాహ్యాగమ విషయ త్రివర్గసాధన కర్మణ 'ఓంతత్స' చ్ఛబ్దాఽన్వయో లక్షణం-చతుర్వర్గ సాధన కృత్స్న వైదికకర్మణో లక్షణం ప్రణవాన్వయః; భగవ త్ప్రాప్తి సాధన కర్మణో లక్షణం చ సచ్ఛబ్దాన్వయః-అశ్రద్ధాకృతస్య వైదికస్యా ప్యసచ్ఛబ్దాన్వయ ఇతి చోక్తం, ఇదానీ మపవర్గసాధన స్యాఽసంగ కర్మణ ఏవ మోక్షసాధనతయోపయోగిత్వవిశేష ఉచ్యతే, తత్ర తావ త్త్యాగ సన్న్యాసయో ర్మోక్షసాధనతయా తత్ర తత్ర నిర్దేశదర్శనా త్తయోః పృథక్త్వైకత్వ నిర్ణయాయస్వరూపనిర్ణయాయ చాఽర్జునః పృచ్ఛతి (సన్న్యాసస్యేతి)

హే మహాబాహో సన్న్యాసస్య-'వేదాంత విజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా స్సన్న్యాస యోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరాఽమృతాత్పరిముచ్యంతి సర్వే' ఇతి శ్రుతౌ సన్న్యాస విశిష్ట కర్మయోగ శుద్ధాఽంతః కరణా యతయః పరిముచ్యంత ఇతి మోక్షసాధనత యోక్తస్య సన్న్యాసస్య; త్యాగస్య చ-"న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వ మానశుః" ఇతి శ్రుతౌ మోక్షసాధనతయోక్తస్య త్యాగస్య చ, తత్త్వం=యాథాత్మ్యం, వేదితుం=జ్ఞాతుం, ఇచ్ఛామి, హే కేశనిషూదన హృషీకేశ పృథక్=భిన్నరూపం తత్త్వం చ వేదితుం ఇచ్ఛామీత్యను షంగః. అయం భావః-కర్మస్వరూప మాత్రస్య త్రివర్గాఽపవర్గ సాధారణ తయా మోక్షాసాధారణతయోక్తయో స్తద్విషయయో స్సన్న్యాస త్యాగయోః-'త్యక్తం' సన్న్యస్త మితి పర్యాయ ప్రతిపాద్యత్వ దర్శనేన తయో రభిన్నత్వే తత్స్వరూపం జ్ఞాతవ్యం-సన్న్యాస శబ్దస్య చతుర్థాశ్రమేపి రూఢే స్సన్న్యాసత్యాగయో ర్భేదేపి తత్స్వరూప మవశ్యం జ్ఞాతవ్యమితి ॥1॥

శ్రీభగవా నువాచ-:

శ్లో॥ కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః।
సర్వ కర్మ ఫల త్యాగం ప్రాహు స్త్యాగం విచక్షణాః॥ 2

అర్థ-: కామ్యానాం=ఫలాపేక్షతో చేయబడు; కర్మణాం=కర్మల యొక్క; న్యాసం=విడుచుటను; సన్న్యాసం=సన్న్యాసమునుగా; కవయః=(కొందరు) పండితులు; విదుః=తలంతురు. విచక్షణాః=(కొందరు) పండితులు; సర్వకర్మ ఫలత్యాగం=సకల కర్మల ఫలమును విడిచిపెట్టుటనే; త్యాగం=త్యాగమునుగా; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు.

తా-: చిత్రేష్టి షత్రకామేష్టి మొదలైన కామ్యకర్మలను స్వరూప ముతో విడిచిపెట్టుటను 'సన్న్యాస'మని కొందరు తలంచుచున్నారు. మరి కొందరు నిత్యనైమిత్తిక కామ్యాది సకల కర్మల ఫలములను త్యజించుటను 'త్యాగము' అని తలంచుచున్నారు.

దీపికా-: అథ మోక్షోపయోగినో స్సన్న్యాస త్యాగయో రేక మేవ స్వరూపం; తచ్ఛేదశ్చ శమితి నిర్దేశ్యన్ భగవా నువాచ -

కవయః=సన్న్యాసతత్త్వ వేదినః, సన్న్యాసం=మోక్ష శాస్త్ర స్య సన్న్యాస శబ్దవాచ్యం, కామ్యానాం=స్వర్గాది త్రివర్గమాత్ర ఫలకానాం కర్మణాం, న్యాసం=స్వరూప త్యాగం, విదుః=వదంతి, అయం భావః=ముముక్షుభిః కామ్యకర్మాణి న కర్తవ్యాని. నిత్య నైమిత్తిక కర్మణా మివ తేషా మకరణే ప్రత్యవాయాzభావాత్, ప్రత్యుత తత్ఫలస్య త్రివర్గస్య-"వాసుదేవ మనారాధ్య జప హోమార్చనాదిషు, తస్యాంతరాయో మైత్రేయ దేవేంద్ర త్వాదికం ఫలం" ఇత్యుక్తరీత్యా ముక్తిఫల ప్రతిబంధాత్మకత్వాచ్చ, అతః కామ్యకర్మ స్వరూపత్యాగ ఏవ సన్న్యాసశబ్దార్థ ఇతి, విచక్షణాః=పండితాః, త్యాగం=మోక్షశాస్త్రస్థ త్యాగశబ్దోక్తం తమేవ సన్న్యాసం, సర్వకర్మ ఫల త్యాగం-సర్వేషాం-నిత్యనైమిత్తిక కామ్య రూపాణాంకర్మణాం యాని ఫలాని తేషాం త్యాగం=వర్జనం, ప్రాహుః, అయం భావః-యది ముముక్షూణాం స్వఫల విరోధాత్కామ్య కర్మ స్వరూపత్యాగ ఏవోచ్యతే తర్హి విరుద్ధం ఫలమాత్ర మేవ త్యజ్యతాం, న త్వవిరుద్ధం కర్మ స్వరూప మపి: నచ తదనుష్ఠానే ప్రయోజనాzభావః; నిత్య నైమిత్తికేష్వివ భగవత్ప్రీతేరేవ ఫలత్వాత్; నచ నిత్యనైమిత్తికేషు "స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః, ఇత్యాదివత్-కామ్యానాం భగవత్ప్రీతి సాధనత్వే మానాz భావః, "యోవా ఏత దక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాzస్మిన్ లోకే జుహోతి యజతే తప స్తప్యతే బహూని వర్షశతా న్యంతవదే వాzస్య తద్భవతీ"తి శ్రుత్యా యాగ హోమ తపోదానాదీనాం భగవ ద్వేదన పూర్వకత్వేన తదభావేన చ నిత్యానిత్య ఫలకత్వ ప్రతీత్యా నిత్యనైమిత్తికవదేవ భగవ త్సమారాధనత్వ సిద్ధేః, అత ఏవ-'సర్వ కర్మఫలత్యాగ' మిత్యనేన నిత్య నైమిత్తిక వదేవ కామ్యస్యాపి ఫలత్యాగ ఏవ త్యాగః-న స్వరూప త్యాగ ఇతి భగవతై వోపబృంహి తేయం. శ్రుతిః, అన్యథా సర్వశబ్ద వైయర్థ్య ప్రసంగాదితి, అతో మోక్షశాస్త్రస్థ సన్న్యాస త్యాగ శబ్దార్థస్య కామ్యకర్మ స్వరూప త్యాగ సర్వకర్మఫల త్యాగాత్మకత్వ విషయేయం వాది విప్రతిపత్తి రితి భావః, అత్ర సన్న్యాస త్యాగయో రేకత్వ మంగీకృత్యైవ భగవతోత్తరం దత్తం; ఉభయో ర్భేదాంగీకారేణైవ వ్యాఖ్యానాzవిరోధ స్తత్రత్ర స్పష్టయిష్యతే ॥2॥

శ్లో॥ త్యాజ్యం దోషవ దిత్యేకే కర్మ ప్రాహు ర్మనీషిణః।
యజ్ఞ దాన తపః కర్మ న త్యాజ్య మితి చాఽపరే॥ 3

అర్థ-: ఏకే=కొందరు; మనీషిణః=బుద్ధిమంతులు; దోషవత్=రాగ హింసాది దోషయుక్తమైన; కర్మ=(వైదికమైన) కర్మ యంతయు; త్యాజ్యం+ఇతి=త్యజింపబడదగిన దని; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు. అపరే=మరికొందరు; యజ్ఞదానతపః కర్మ=యజ్ఞము దానము తపస్సు అనెడి (శాస్త్ర విహితమైన) కర్మ; న త్యాజ్యం ఇతి=విడువబడదగినది కాదని; ప్రాహుః=చెప్పుచున్నారు.

తా-: సాంఖ్యులు వారి ననుసరించువారును రాగ హింసాది దోషము లున్నందువలన వైదికకర్మ పరిత్యజింపదగినదని చెప్పుచుండగా వైదికలు యజ్ఞ దాన తపోరూపమైన కర్మ శాస్త్ర విహితమైనందున రాగాది యుక్త మైనను ఆచరణీయమే అని తెలుపుచున్నారు.

దీపికా-: పూర్వం ఫలవిరోధ తదభావాభ్యాం వాది విప్రతిపత్తి రుక్తా, ఇదానీం దోషయోగ తదభావాభ్యాం వాద్యంతర విప్రతిపత్తి మాహ-

ఏకే=కేచన, మనీషిణః=విద్వాంసః, సాంఖ్యాః తన్మతాఽనుసారిణో వైదికాశ్చ, దోషవత్=రాగ హింసాది దోషయుక్తం, కర్మ=సర్వం వైదికం కర్మేత్యర్థః. నతు కామ్యమాత్రం, ప్రథమపక్షేణ పౌనరుక్త్యాపత్తేః, అతః సర్వమపి త్యాజ్యం=దోషవత్త్వేన ముక్తి ప్రతిబంధకత్వా న్ముముక్షూణాం వర్జనీయం ఇతి ప్రాహుః, తదుక్తం సాంఖ్యశాస్త్రే-"దృష్టవ దానుశ్రవిక స్సహ్య విశుద్ధి క్షయాతిశయ యుక్త" ఇతి, అపరే=అస్మన్మ తానుసారిణః, యజ్ఞ దాన తపఃకర్మ=యజ్ఞ దానతపోరూపం శాస్త్రవిహితం క్రియాసామా న్యం, న త్యాజ్యం=హింసా ద్యన్వితమపి న వర్జనీయం, అపితు తథా భూతం లౌకిక మేవ త్యాజ్యం ఇతిచ ప్రాహుః ॥3॥

శ్లో॥ నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమ॥
త్యాగోహి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః॥ 4

అర్థ-: భరతసత్తమ=భరతకుల శ్రేష్ఠుడవైన ఓ అర్జున; తత్ర=పైన చెప్పబడిన; త్యాగే=కర్మత్యాగ విషయమున; మే=నాయొక్క; నిశ్చయం=నిర్ణయమును; శృణు=వినుము. పురుషవ్యాఘ్ర=ఓ పురుషశ్రేష్ఠ; త్యాగః=త్యాగము; త్రివిధః=మూడు విధములు కలదిగ; సంప్రకీర్తితః+హి=చెప్పబడినది గదా.

తా-: అర్జున కర్మత్యాగమునుగూర్చి నా అభిప్రాయమును చెప్పెదను వినుము. త్యాగము మూడు విధములుగ నున్నది.

దీపికా-: ఏవం వాది విప్రతిపత్తి ముపన్యస్య స్వసిద్ధాంత మాహ-హే భరతసత్తమ, తత్ర=పూర్వోక్తరీత్యా సందిగ్ధే త్యాగే విషయే, నిశ్చయం=త్యాగవిషయ సంశయ నివర్తనక్షమం నిర్ధారణం, మే=భ్రమాది దోషరహితా త్సర్వజ్ఞా దాత్మనః, శృణు, పురుషవ్యాఘ్ర, త్యాగః=క్రియమాణ వైదిక కర్మవిషయః పరిత్యాగః, త్రివిధః-కర్మజన్య స్వర్గాదిఫలం మే భూయాదితి ఫలాఽభిసంధిత్యాగ ఏకః, మత్ఫల సాధనత్వా న్మదీయ మిదం కర్మేతి మమతాబుద్ధి త్యాగరూపోఽపరః, అస్మి న్కర్మణ్యహం కర్తేతి బుద్ధిం పరిత్యజ్య సర్వేశ్వర కర్తృత్వాఽభిసంధిరూప స్తృతీయ ఇతి, సంప్రకీర్తితో హి-'మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా, నిరాశీః నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగత జ్వర' ఇతి పూర్వమేవోక్తః ఖల్విత్యర్థః, అత్ర సిద్ధాంతకథనే త్యాగే నిశ్చయం శృణ్విత్యుక్త్వా సన్న్యాసే నిశ్చయం శృణ్విత్యనుక్త్వా చ పూర్వ ప్రశ్నోత్తర సందర్భ స్యైకార్థ విషయత్వం స్పష్టమ్ ॥4॥

శ్లో॥ యజ్ఞ దాన తపఃకర్మ న త్యాజ్యం కార్య మేవ తత్।
యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్ ॥ 5

అర్థ-: యజ్ఞ దాన తపఃకర్మ=యజ్ఞ దాన తపోరూపమైన కర్మ; న త్యాజ్యం=విడువబడదగినది కాదు. తత్= ఆ కర్మ, కార్యం+ఏవ=చేయబడదగినదే-మనీషిణాం=ఉపాసకులకు; యజ్ఞః=యజ్ఞము; దానం=దానము; తపః+చ+ఏవ=తపస్సున్ను; పావనాని=పవిత్రములైనవి.

తా-: వేదవిహితమైన యజ్ఞదానాది రూపకర్మము అవశ్యానుష్ఠేయము. దానిని మానరాదు. ఈ యజ్ఞాదికర్మలు ఉపాసకుల ఉపాసనకు ప్రతిబంధకములైన ప్రాచీనకర్మలను నశింపజేయుచున్నవి.

దీపికా-: సర్వథా మోక్షశాస్త్రోక్త త్యాగో న కర్మస్వరూప విషయ ఇత్యాహ -

యజ్ఞ దాన తపఃకర్మ=యజ్ఞ దాన తపోరూపం వైదిక కర్మసామాన్యం, న త్యాజ్యం=ఆత్మవేదనోత్పత్త్యనంతరమపి న హేయం, అపితు, తత్=యజ్ఞాదికం సర్వం కర్మ కార్యమేవ, 'అప్రయాణా త్తత్రాఽపి హి దృష్ట' మిత్యాది సూత్రోక్తరీత్యా యావదాయుష మహరహః కర్తవ్య మేవే త్యర్థః, యతః యజ్ఞః దానం తపశ్చైవ ఇత్యేతాని, మనీషిణాం=మనన శీలానాం, ఉపాసకానా మిత్యర్థః, పావనాని=ఉపాసన ప్రతిబంధక ప్రాచీన కర్మనివర్తకానీత్యర్థః, అనేన దోషవత్త్వాక్షేపో నిరస్తో వేదితవ్యః ॥5॥

శ్లో॥ ఏతా న్యపితు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ।
కర్తవ్యానీతి మే పార్థ; నిశ్చితం మత ముత్తమమ్ ॥ 6

అర్థ-: హే పార్థ = ఓ శ్రీకృష్ణ; ఏతాని=ఈ,కర్మాణి + అపి చ=కర్మలను కూడ; సంగం=మమకారమును; ఫలాని చ=(కర్మ) ఫలములను; త్యక్త్వా=వదలి; కర్తవ్యాని + ఇతి=చేయబడదగినవని, మే=నాయొక్క; నిశ్చితం = నిశ్చితము; ఉత్తమము నైన; మతం=అభిప్రాయము.

తా-: అర్జున మమకారమును వీడి ఫలాపేక్ష లేక భగవదారధానా బుద్ధితో ఉపాసకుడు ఈ కర్మలనుకూడ ఆచరింపవలయు నని నా నిశ్చితాభిప్రాయము.

దీపికా-: నిశ్చయం శృణ్వేత్యత్రోక్తం నిశ్చయం తథైవ దృఢీకుర్వ న్నుపసంహరతి —

హే పార్థ, ఏతాన్యపి=యాన్యుపాసకానా మపి పావనాని ఏతాన్యపి కర్మాణి, సంగం=కర్తృత్వ మమతా బుద్ధిం, ఫలాని చ = ఫలాభిసంధిం చ, త్యక్త్వా తు=పరిత్యజ్య తు, కర్తవ్యాని=అవశ్య కార్యాణి, ఇతి, నిశ్చితం= నిర్ధారితం, ఉత్తమం=సర్వాతిశాయి, మే=మమ, మతం=మత్సంబంధి సిద్ధాంత ఇత్యర్థః ॥6॥

శ్లో॥ నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే।
మోహా త్తస్య పరిత్యాగ స్తామసః పరికీర్తితః॥ 7

అర్థ-: నియతస్య=చేసి తీరవలసిన; కర్మణః=కర్మల; సన్న్యాసః= పూర్తిగా పరిత్యాగము; న + ఉపపద్యతే=తగదు. మోహాత్=అజ్ఞానమువల్లన; తస్య=ఆ కర్మల; పరిత్యాగః=పరిత్యాగము ; తామసః=తమోగుణ మూలక మని; పరికీర్తితః=చెప్పబడినది.

తా-: తప్పక చేసితీరవలసిన కర్మలను పరిత్యజింపరాదు. అట్లు పరి త్యజించుట అజ్ఞాన మూలకము.

దీపికా-: త్యాజ్యం దోషవ దితి సాంఖ్యమతం వేద బాహ్య మత తుల్యత్వా న్నిరాకరోతి -

నియతస్య=వర్ణాశ్రమ నియత పంచమహాయజ్ఞాది నిత్య నైమిత్తిక రూపస్య కర్మణః సన్న్యాసః; నోపపద్యతే=నైవ యుజ్యతే, పంచమహా యజ్ఞాది కర్మణః, మోహాత్, పరిత్యాగః=సన్న్యాసః, తామసః=తమోగుణ ప్రభవః, పరికీర్తితః=కథితః, అయం భావః-మహాయజ్ఞా ద్యకరణే యజ్ఞ శిష్టాఽశనాఽలాభాత్-'ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః-సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః, స్మృతిలంభే సర్వ గ్రంథీనాం విప్రమోక్ష' ఇతి ముక్తిసాధనతయోక్త శుద్ధా హారాఽలాభాత్, 'తే త్వఘం భుంజతే పాపా యే పచం‌త్యాత్మ కారణాత్' ఇత్యుక్త రీత్యా పాపాశన ప్రసక్త్యాది విపరీత జ్ఞానఫలకః సర్వకర్మ ఫల త్యాగ స్తామస ఇతి పూర్వ మేవోక్త మితి, 'అత్రాపి కర్మణ స్సన్న్యాసో

నోపపద్యేత' ఇత్యుపక్రమ్య త్యాగ ఇతి త్యాగశబ్దేనాఽనువాదా త్తయో రేకార్థత్వం జ్ఞాయత ఇత్యర్థ భేదాంగీకారేణ వ్యాఖ్యా నోచితేతి భావః ॥7॥

శ్లో॥ దుఃఖ మిత్యేవ యత్కర్మ కాయక్లేశ భయా త్త్యజేత్।
సకృత్వా రాజసం త్యాగం నైవ త్యాగ ఫలం లభేత్॥ 8

అర్థ-: కాయక్లేశ భయాత్=శరీరమునకు శ్రమకలుగు నను భయ మువలన; దుఃఖం + ఇతి + ఏవ=దుఃఖసాధ్య మని (తలంచి) యః=ఎవడు; కర్మ=వర్ణాశ్రమాఽనుగుణమైన కర్మను; త్యజేత్=విడిచిపెట్టునో; సః=అతడు; రాజసం=రాజసమైన; త్యాగం=త్యాగమును; కృత్వా=చేసి; త్యాగఫలం = సాత్త్విక త్యాగమునకు ఫలమైన ఆత్మ సాక్షాత్కారమును; న లభేత్=పొంద జాలడు.

తా-: బహు ద్రవ్యసాధ్యము శరీర శ్రమ జనకము అని తలంచి కర్మలను త్యజించువాడు; కర్మలను వదలక కర్మఫలమును వదలిన ఉపాస కుడు పొందు ఆత్మ సాక్షాత్కార రూప ఫలమును పొందజాలడు.

కాయక్లేశ భయాత్-కాయస్య=శరీరస్య, క్లేశః = ఆయాసః, తస్మా ద్యద్భయం అవసాదః, తస్మాత్ దుఃఖాత్; అర్థార్జనాది సాధ్యత్వాచ్చ, దుఃఖ మిత్యేవ, న త్వధర్మత్వ బుద్ధ్యేతి భావః, కర్మ=పంచ మహాయజ్ఞాది త్యనై నిమిత్తికాది కర్మ; యః త్యజేత్=యోగనిష్పత్తయే జ్ఞానాభ్యాస మేవాలంబ్య నిత్యనై మిత్తికాది కర్మత్యాగం కుర్యాదితి భావః, సః రాజసం=రజోమూలం, అయథావస్థిత శాస్త్రార్థరూప మిత్యర్థః, త్యాగం=నిత్యాది త్యాగం, కృత్వా త్యాగఫలం=సాత్త్విక త్యాగఫల మాత్మసాక్షాత్కారం, నైవ లభేత్=నైవ ప్రాప్నుయాత్, కింతు కర్మణైవ. నచ కర్మణో దుఃఖరూపత్వా న్మనః ప్రసాదాఽభావః; స్వారాధన ప్రియత్వేన భగవతో మనః ప్రసాదన సంపత్తే రితి భావః ॥8॥

శ్లో॥ కార్య మిత్యేవ య త్కర్మ నియతం క్రియతేఽర్జున।
సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగ స్సాత్త్వికో మతః॥ 9

అర్థ-: అర్జున=ఓ అర్జున; నియతం=నియతముగ; కార్యం+ఇతి+ఏవ=చేయబడదగినదే అని; సంగం=మమకారమును; ఫలం చ=ఫలితమును; త్యక్త్వా=విడిచి; యత్ కర్మ=ఏ కర్మ; క్రియతే=చేయబడుచున్నదో; సః=అ; త్యాగః=త్యాగము; సాత్త్వికః=సత్త్వగుణ మూలకముగ; భవతి=అగుచున్నది

తా-: అర్జున మమకారమును వీడి ఫలాఽపేక్ష లేక భగవదారాధనా రూపమున అవశ్య కర్తవ్యతా బుద్ధితో కర్మల నాచరింపవలయును. దీనినే సాత్త్విక త్యాగ మని యందురు- కర్మల నాచరించుచు ఫలమును త్యజించుట సాత్త్విక త్యాగ మని భావము.

దీపికా-: ఆత్మసాక్షాత్కార హేతుం సాత్త్వికత్యాగమాహ -

హే అర్జున, నియతం కర్మ=పంచమహాయజ్ఞాదికర్మ, సంగం=కర్మణి మమతా కర్తృత్వాభిసంధిం, ఫలంచైవ=స్వర్గాద్యభిసంధించ, త్యక్త్వా, కార్యమిత్యేవ=మదారాధనత్వా త్స్వయం ప్రయోజన మిత్యేవ, క్రియతే యత్=క్రియతే చేత్, సః త్యాగః, సాత్త్వికః=సత్త్వమూలః, యథావస్థిత శాస్త్రార్థ జ్ఞాన మూలక ఇత్యర్థః-సత్త్వం=యథావస్థిత జ్ఞాన హేతురితి పూర్వత్రోత్తరత్ర చ స్పష్టమితి భావః ॥9॥

శ్లో॥ న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే నాఽనుషజ్జతే।
త్యాగీ సత్త్వ సమావిష్టో మేధావీ ఛిన్న సంశయః॥ 10

అర్థ-: సత్త్వ సమావిష్టః=సత్త్వగుణముతో కూడినవాడు; మేధావీ=జ్ఞానవంతుడు; ఛిన్న సంశయః=సంశయ రహితుడు అయిన; త్యాగీ=(ఫలమును సంగమును) త్యజించినవాడు; అకుశలం=నిషిద్ధ కర్మను, న ద్వేష్టి=ద్వేషింపడు; కుశలే=స్వర్గాది సాధకమైన కర్మయందు; న+అనుషజ్జతే=అతి ప్రీతి గలిగియుండడు.

తా:- సాత్త్వికుడు మేధావి సంశయరహితుడు అయిన ఫల కర్తృత్వాభిమాన త్యాగి ప్రామాదికముగ నేర్పడు నిషిద్ధ కర్మలను ద్వేషింపడు. స్వర్గాది సాధకములైన కర్మలను అతిగా ఆదరింపడు.

దీపికా-: సాత్త్విక త్యాగవతః-"ఉదాసీన వదాసీన" ఇత్యాద్యుక్త రీత్యా వికారాఽభావో లక్షణ ముచ్యతే -

సత్త్వ సమావిష్టః=ప్రవృద్ధ సత్త్వగుణ నిష్ఠః, అత ఏవ, మేధావీ-యథాఽవస్థిత వస్తు తత్త్వజ్ఞః, అత ఏవ, ఛిన్న సంశయః=నిశ్శేషనివృత్త సంశయః, త్యాగీ=త్రివిధ త్యాగనిష్ఠః పుమాన్, అకుశలం=ప్రామాదికం నిషిద్ధకర్మ, న ద్వేష్టి, కుశలే=కళ్యాణే స్వర్గాది సాధనే కర్మణి, నాఽనుషజ్జతే= నాఽత్యంత ప్రీతిమాన్ భవతి, త్యక్త బ్రహ్మవ్యతిరిక్త ఫలత్వా త్కర్మణి మమతా రహితత్వా త్కర్తృ త్వాభిసంధి రహితత్వాచ్చ వాసనావశా త్ప్రసక్తయో రపి కుశలాఽకుశలయోః ప్రీతి ద్వేష రహిత ఇత్యర్థః ॥10॥

శ్లో॥ నహి దేహభృ తా శక్యం త్యక్తుం కర్మా ణ్యశేషతః ।
యస్తు కర్మఫల త్యాగీ స త్యాగీ త్యభిధీయతే ॥ 11

అర్థ-: దేహభృతా=దేహధారియైన మానవునిచే; కర్మాణి=కర్మలను; అశేషతః=పూర్తిగా; త్యక్తుం=విడుచుటకు; నహి శక్యం=శక్యము కాదుకదా; యః+తు=ఎవడైతే; కర్మఫల త్యాగీ=కర్మఫలమును త్యజించునో; సః= వాడు; త్యాగీ+ఇతి='త్యాగి' అని; అభిధీయతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా-: దేహధారణమునకై కొనిఽకర్మలను చేయవలయును గదా కావున పూర్తిగా కర్మలను త్యజించుట అసంభవము. ఇట్టి యెడ వేదవిహిత కర్మలను మానుట ఎట్లు? అందుచే 'త్యాగి' అనగా కర్మత్యాగి అని అర్థము. కాదు. కర్మఫల త్యాగి అని మాత్రమే అర్థము.

దీపికా-: అత్ర త్రివిధ త్యాగ ఏవ మోక్షశాస్త్రోక్త త్యాగః-న కర్మ స్వరూప త్యాగః అశక్యత్వా దిత్యాహ..(నహీతి)

దేవభృతా=దేహధారిణా, అశేషతః=కార్త్స్న్యేన, కర్మాణి=అన్నపానాదీని తదనుబంధీని మహాయజ్ఞ ద్రవ్యార్జనాదీని చ, త్యక్తుం=హాతుం న శక్యం హి, కింతు యః కర్మఫలత్యాగీ=పంచమహాయజ్ఞ ఫలకామనా రహితః, అనే

నైవ కర్మణాం మమతాకర్తృతా త్యాగోఽప్యర్థసిద్ధః,అత్ర త్రివిధతాగీయ్య ఇత్యర్థః, సః త్యాగీతి 'సన్న్యాసయోగా ద్యతయ శ్శుద్ధసత్త్వాః, త్యాగేనైకే అమృతత్వ మానశుః' ఇత్యాది శాస్త్రోక్త త్యాగీతి, అభిధీయతే=తత్త్వ వేదిభిః ప్రోచ్యత ఇత్యర్థః ॥11॥

శ్లో॥ అనిష్ట మిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్।
భవ త్యత్యాగినాం ప్రేత్య నతు సన్న్యాసినాం క్వచిత్ ॥ 12

అర్థ-: కర్మణః = కర్మకు; అనిష్టం=అభిమతము కానిది; ఇష్టం= అభిమతమైనది; మిశ్రం చ=ఇష్టాzనిష్ట రూపమైనది అయిన; త్రివిధం= మూడు విధములైన; ఫలం=ఫలము; ప్రేత్య=కర్మల నాచరించిన పిదప; అత్యాగినాం=కర్మ ఫలమును త్యజింపనివారికి; భవతి = కలుగుచున్నది. సన్న్యాసినాం తు=కర్మఫల త్యాగము గావించినవారికి; క్వచిత్=ఎచ్చటను; న భవతి=కలుగదు.

తా:- మనము చేయు కర్మలకు ఫలము మూడు విధములుగ ఏర్ప డుచున్నది. మనకు ఇష్టమైనది. ఇష్టము కానిది. ఇష్టాఽనిష్ట మిశ్రితమైనది. అని-కర్మఫల త్యాగము గావించినవారికి మోక్షవిరోధియైన ఈ ఫలము ఇహ పర లోకములయందు ఎచ్చటను కలుగదు-ఫలత్యాగము గావింపనివారికి మాత్రమే ఇవి కలుగుచున్నవి.

దీపికా-: నను దర్శపూర్ణమాస జ్యోతిష్టోమాదీని ఫలసంబంధితయైవ శ్రూయంతే, నిత్య నైమిత్తికాన్యపి 'ప్రాజాపత్యం గృహస్థానా' మిత్యాదినా తత్తత్ఫలసాధనతయైవ స్మర్యంతే, అత స్తత్తత్ఫల సాధన స్వభావతయా లౌకిక కర్మవ త్ఫలాzనభిసంధానేపి ఫలాzవశ్యం భావా దమృతత్వ ఫలా ర్థినో విషతరు బీజావాపవ న్మోక్ష ఫలార్థినః కర్మాఽనుష్ఠానే మోక్షవిరుద్ధ ఫలా వాప్తి రవర్జనీయా, అత స్తత్స్వరూప త్యాగ ఏవ మోక్షశాస్త్రార్థః, న ఫల త్యాగ ఇత్యత్రాహ-

అనిష్టం=నరకాది, ఇష్టం=స్వర్గాది, మిశ్రం చ=ఇష్టాఽనిష్టరూప పశు పుత్రాది చ ఇతి, త్రివిధం=త్రిప్రకారం ఫలం, కర్మణః=వేదోక్తాఽనిషిద్ధ జ్యోతిష్టోమాది పుత్రేష్ట్యాది కర్మజాతాత్, అత్యాగినాం=త్రివిధ త్యాగ రహితానాం, కర్తృత్వాద్యభిసంధిమతా మితి యావత్, ప్రేత్య=మృత్వా, కర్మానుష్ఠా నో త్తరకాల మిత్యర్థః, భవతి=ఉత్పద్యతే, సన్న్యాసినాం తు=త్రివిధ త్యాగినాం తు, క్వచిత్=ఇహ పరత్ర వా తత్ఫలం న భవతీత్యర్థః, అయం భావః=నహి బీజావాపాది లౌకిక కర్మణా మివ వైదిక కర్మణా మప్యదృష్ట ఫలజనక స్వభావతా, ఫల సాధనతా గ్రాహక శాస్త్రవిరోధాత్, శాస్త్రం హి=స్వర్గ కామో యజేతేత్యాది కామవిషయస్యైవ స్వర్గాదేః ఫలత్వం యాగాదేశ్చ తత్సాధనతాం బోధయతి; అత స్త్యాగినో ముముక్షో రకామ్యతయా తదనుష్ఠితా న్నిత్యాది కర్మణో న స్వర్గ పశ్వాద్యుత్పత్తిః; అపి తు-'తమేతం వేదాఽనువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే' త్యాది శ్రుత్యా కర్మణా మిష్యమాణ జ్ఞాన సాధనత్వ విధానా దిచ్ఛావిషయాత్మ సాక్షాత్కారఫలం సిద్ధ్యతీతి, ఏవం ముముక్షోః ప్రామాదిక నిషిద్ధ కర్మణ్యపి కర్తృత్వా ద్యనభిసంధానా దేవ నాఽనిష్టఫలం జనయతీతి ధ్యేయం ॥12॥

శ్లో॥ పంచైతాని మహాబాహో! కారణాని నిబోధ మే।
సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వ కర్మణామ్ ॥ 13

అర్థ-: హే మహాబాహో=ఓ అర్జునా; సర్వ కర్మణాం=సకల కర్మల యొక్క; సిద్ధయే=సిద్ధికొరకు; వైదిక తత్త్వవిషయక జ్ఞానముతో కూడిన; కృత+అన్తే=సిద్ధాన్తమునందు; ప్రోక్తాని=చెప్పబడిన; ఏతాని=ఈ; పంచ కారణాని=అయిదు కారణములను; మే=నానుండి; నిబోధ=తెలిసికొనుము.

తా-: వేదములు తెలిపిన తత్త్వములను చక్కగ తెలిసినవారు మనము చేయదలంచిన కర్మలు నెరవేరుటకు అయిదు కారణములు గలవని తెలుపుచున్నారు. చెప్పెదను. వినుము.

దీపికా :- పూర్వం కర్మ స్వరూప త్యాగస్య తామసత్వా త్క్రియ

అనిష్టం=నరకాది, ఇష్టం=స్వర్గాది, మిశ్రం చ=ఇష్టాఽనిష్టరూప పశు పుత్రాది చ ఇతి, త్రివిధం=త్రిప్రకారం ఫలం, కర్మణః=వేదోక్తాఽనిషిద్ధ జ్యోతిష్టోమాది పుత్రేష్ట్యాది కర్మజాతాత్, అత్యాగినాం=త్రివిధ త్యాగ రహితానాం, కర్తృత్వాద్యభిసంధిమతా మితి యావత్, ప్రేత్య=మృత్వా, కర్మానుష్ఠానో త్తరకాల మిత్యర్థః, భవతి=ఉత్పద్యతే, సన్న్యాసినాం తు=త్రివిధ త్యాగినాం తు, క్వచిత్=ఇహ పరత్ర వా తత్ఫలం న భవతీత్యర్థః, అయం భావః=నహి బీజావాపాది లౌకిక కర్మణా మివ వైదికకర్మణా మప్యదృష్ట ఫలజనక స్వభావతా, ఫల సాధనతా గ్రాహక శాస్త్రవిరోధాత్, శాస్త్రం హి=స్వర్గ కామో యజేతేత్యాది కామవిషయస్యైవ స్వర్గాదేః ఫలత్వం యాగాదేశ్చ తత్సాధనతాం బోధయతి; అత స్త్యాగినో ముముక్షో రకామ్యతయా తదనుష్ఠితా న్నిత్యాది కర్మణో న స్వర్గ పశ్వాద్యుత్పత్తిః; అపి తు-'తమేతం వేదాఽనువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేనే' త్యాది శ్రుత్యా కర్మణా మిష్యమాణ జ్ఞాన సాధనత్వ విధానా దిచ్ఛావిషయాత్మ సాక్షాత్కారఫలం సిద్ధ్యతీతి, ఏవం ముముక్షోః ప్రామాదిక నిషిద్ధ కర్మణ్యపి కర్తృత్వా ద్యనభిసంధానా దేవ నాఽనిష్టఫలం జనయతీతి ధ్యేయం ॥12॥

శ్లో॥ పంచైతాని మహాబాహో! కారణాని నిబోధ మే।
సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వ కర్మణామ్॥ 13

అర్థ-: హే మహాబాహో=ఓ అర్జునా; సర్వ కర్మణాం=సకల కర్మల యొక్క; సిద్ధయే=సిద్ధికొరకు; వైదిక తత్త్వవిషయక జ్ఞానముతో కూడిన; కృత+అన్తే=సిద్ధాన్తమునందు; ప్రోక్తాని=చెప్పబడిన; ఏతాని=ఈ; పంచ కారణాని=అయిదు కారణములను; మే=నానుండి; నిబోధ=తెలిసికొనుము.

తా-: వేదములు తెలిపిన తత్త్వములను చక్కగ తెలిసినవారు మనము చేయదలంచిన కర్మలు నెరవేరుటకు అయిదు కారణములు గలవని తెలుపుచున్నారు. చెప్పెదను. వినుము.

దీపికా :- పూర్వం కర్మ స్వరూప త్యాగస్య తామసత్వా త్క్రియ

శ్లో॥ శరీర వాఙ్మనోభిర్య త్కర్మ ప్రారభతే నరః।
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః॥ 15

అర్థ-: నరః=మానవుడు; శరీర వాక్+మనోభిః=శరీరము వాక్కు మనస్సు అను వీనిచే; న్యాయ్యం వా=న్యాయమైనదిగాని; విపరీతం వా= అన్యాయమైనది గాని (అయిన); యత్కర్మ=ఏ కర్మను; ప్రారభతే= ప్రారంభించుచున్నాడో; తస్య=ఆ కర్మకు; ఏతేపంచ=ఈ అయిదున్ను; కారణములు.

తా-: మనోవాక్కాయములచే మనము చేయు కర్మ శాస్త్రమ్మతమైనదైనను కాకున్నను అది నెరవేరవలయునన్నచో దానికి, శరీరము జీవుడు ఇంద్రియములు ప్రాణములు పరమాత్మ అను ఈ అయిదును కారణము అగుచున్నవి.

దీపికా-: తదేవాహ (అధిష్ఠాన మితి)

న్యాయ్యం వా=ధర్మ్యం వా, విపరీతం వా=అధర్మ్యం వా, శరీర వాఙ్మనోభిః శరీరేణ వాచా మనసా చ, యత్ కర్మ నరః, ప్రారభతే=అనుతిష్ఠతి, తస్య=కర్మణః ఏతే పంచ హేతవః=కారణాని, తా న్యేవాహ 'అధిష్ఠానం=అధిష్ఠీయతే జీవాత్మనే త్యధిష్ఠానం, భూత సంఘాతరూపం శరీరం, తథా, కర్తా=జీవాత్మా, పృథగ్విధం=నానా వ్యాపార యుక్తం, కరణం చ-సమనస్కం కర్మేంద్రియ పంచకం జ్ఞానేంద్రియ పంచకం చ, వివిధా-ప్రాణాఽపానాది బహు ప్రకారా, పృథక్చేష్టా చ=ప్రాణాఽపానాది భేదేన పృథగ్భూతస్య వాయో శ్చేష్టా చ, అత్ర=కర్మ హేతుకలాపే, పంచమం దైవంచైవ=అంతర్యామీ పరమాత్మా చ, ఇత్యేతే పంచ హేతవ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః నను అస్మిన్ లోకే కర్తృశబ్దేన జీవో నిర్దిష్టః, కర్తా చ స్వతంత్ర ఇతి తం ప్రతి పరమాత్మనః కరణ కళేవరాదివ ద్గుణభూతత్వ మాయాతీతి చేన్న; 'సర్వస్య చాఽహం హృది సన్నివిష్టో మత్త స్స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనం చే'తి 'ఈశ్వర స్సర్వభూతానా'మితి చ పూర్వోత్తర సందర్భేణ 'పరాత్తు తచ్ఛ్రుతే' రితి బ్రహ్మసూత్రోక్త రీత్యా-'ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి త'మితి శ్రుత్యా చ జీవకర్తృత్వే పరమాత్మాయత్తత్వస్య స్ఫుట

శ్లో॥ శరీర వాఙ్మనోభిర్య త్కర్మ ప్రారభతే నరః।
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః॥ 15

అర్థ-: నరః=మానవుడు; శరీర వాక్+మనోభిః=శరీరము వాక్కు మనస్సు అను వీనిచే; న్యాయ్యం వా=న్యాయమైనదిగాని; విపరీతం వా= అన్యాయమైనది గాని (అయిన); యత్కర్మ=ఏ కర్మను; ప్రారభతే= ప్రారంభించుచున్నాడో; తస్య=ఆ కర్మకు; ఏతేపంచ=ఈ అయిదున్ను; కారణములు.

తా-: మనోవాక్కాయములచే మనము చేయు కర్మ శాస్త్రసమ్మతమైనదైనను కాకున్నను అది నెరవేరవలయునన్నచో దానికి, శరీరము జీవుడు ఇంద్రియములు ప్రాణములు పరమాత్మ అను ఈ అయిదును కారణము అగుచున్నవి.

దీపికా-: తదేవాహ (అధిష్ఠాన మితి)

న్యాయ్యం వా=ధర్మ్యం వా, విపరీతం వా=అధర్మ్యం వా, శరీర వాఙ్మనోభిః శరీరేణ వాచా మనసా చ, యత్ కర్మ నరః, ప్రారభతే=అనుతిష్ఠతి, తస్య=కర్మణః ఏతే పంచ హేతవః=కారణాని, తా న్యేవాహ 'అధిష్ఠానం=అధిష్ఠీయతే జీవాత్మనే త్యధిష్ఠానం, భూత సంఘాతరూపం శ రీ ర ం, తథా, కర్తా=జీవాత్మా, పృథగ్విధం=నానా వ్యాపార యుక్తం, కరణం చ-సమనస్కం కర్మేంద్రియ పంచకం జ్ఞానేంద్రియ పంచకం చ, వివిధా-ప్రాణాఽపానాది బహుప్రకారా, పృథక్చేష్టా చ=ప్రాణాఽపానాది భేదేన పృథగ్భూతస్య వాయో శ్చేష్టా చ, అత్ర=కర్మ హేతుకలాపే, పంచమం దైవంచైవ=అంతర్యామీ పరమాత్మా చ, ఇత్యేతే పంచ హేతవ ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః నను అస్మిన్ లోకే కర్తృశబ్దేన జీవో నిర్దిష్టః, కర్తా చ స్వతంత్ర ఇతి తం ప్రతి పరమాత్మనః కరణ కళేవరాదివ ద్గుణభూతత్వ మాయాతీతి చేన్న; 'సర్వస్య చాఽహం హృది సన్నివిష్టో మత్త స్స్మృతి ర్జ్ఞానమపోహనం చే'తి 'ఈశ్వర స్సర్వభూతానా'మితి చ పూర్వోత్తర సందర్భేణ 'పరాత్తు తచ్ఛ్రుతే' రితి బ్రహ్మసూత్రోక్త రీత్యా-'ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి త'మితి శ్రుత్యా చ జీవకర్తృత్వే పరమాత్మాయత్తత్వస్య స్ఫుట

ఏవం సతి=జీవకర్తృత్వే పరమాత్మానుమతి పూర్వకే సతి, తత్ర=తస్మిన్ కర్మణి, ఆత్మానం కేవలం=ఆత్మానమేవ, కర్తారం యస్తు పశ్యతి-అహమేవ కర్తేతి యస్తు మన్యత ఇత్యర్థః, సః=పుమాన్, అకృతబుద్ధిత్వాత్=అనిష్పన్న యథావస్థిత బుద్ధిత్వాత్, దుర్మతిః=వి..తమతి స్సన్, న పశ్యతి=ఆత్మానం యథావస్థితం పరతంత్ర కర్తారం న పశ్యతీత్యర్థః, అత ఏవ స్వతంత్ర కర్తృత్వధీరేవ భ్రమ ఇతి భావః ॥16॥

శ్లో॥ యస్య నాఽహంకృతో భావో బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే।
హత్వాపి స ఇమాన్ లోకాన్ న హంతి న నిబధ్యతే॥ 17

అర్థ-: యస్య=ఎవనియొక్క; భావః=భావము; న+అహంకృతః='నేనే చేయుచున్నాను' అను అహంకారము లేనిదో; యస్య=ఎవనియొక్క; బుద్ధిః=బుద్ధి; న లిప్యతే=ఫలసంగరహితమో; సః=అట్టి వాడు; ఇమాన్ లోకాన్=ఈ లోకులను; హత్వా+అపి=చంపియు; న హన్తి=చంపినవాడు కాడు. న నిబధ్యతే=బంధింపబడడు.

తా-: నేను ఈ పనిని చేయుచున్నాను అను అహంకారమును వీడి ఫలాపేక్ష లేక కర్మల నాచరించువాడు ఈ లోకులను హత్యజేసినను అతడు హంతకుడు కాజాలడు. అట్టి కర్మ అతనిని బంధింపజాలదు.

దీపికా-: అకర్తృత్వాను సంధానమేవ విశదయతి ॥-

యస్య=పుంసః, భావః=కర్తృత్వవిషయ మనోవృత్తిః, నాఽహం కృతం=నాఽహ మభిమానకృతః, అహమేవ స్వతంత్రః కరోమీ త్యభిమానేన న కృత ఇత్యర్థః, అతఏవ యస్య బుద్ధిః న లిప్యతే=న సజ్జతే, స ఫల మమతా సక్తా న భవతీత్యర్థః, సః=పుమాన్, ఇమాన్ లోకాన్ హత్వాఽపి=హింసిత్వాఽపి, న హంతి=హనన దోషభాజ్న భవతి, న నిబధ్యతే=తేన కర్మణా న నిబధ్యతే, తత్ఫలం నానుభవతీత్యర్థః, అనేన కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే-ఇత్యాదిక మపి ప్రతిక్షిప్తం భవతీతి ద్రష్టవ్యం ॥17॥

శ్లో॥ జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్మ చోదనా।
కరణం కర్మ కర్తేతి త్రివిధః కర్మ సంగ్రహః॥ 18

అర్థ-: జ్ఞానం = కర్మ విషయక జ్ఞానము; జ్ఞేయం=తెలిసి జేయదగిన కర్మ; పరిజ్ఞాతా=ఆ కర్మస్వరూపమును తెలిసిన చేతనుడు అని; కర్మచోదనా=కర్మయొక్క విధి; త్రివిధా=మూడు విధములుగ నున్నది; కరణం=సాధనము; కర్మ = యజ్ఞాదికర్మ; కర్తా=కర్త; ఇతి=అని; కర్మసంగ్రహః=కర్మల సంగ్రహ స్వరూపము; త్రివిధః=మూడు విధములుగ నున్నది.

తా-: చేతనుడు కర్తవ్య కర్మ స్వరూపమును తెలిసికొని కర్మలను అనుష్ఠింపవలయును. ఆజ్యాది సాధనములు యజ్ఞాదికర్మ వీనిని అనుష్ఠించు కర్తా ఇందు ప్రధానులు.

దీపికా-: ఇయతా ప్రబంధేన సన్న్యాసశబ్దార్థ స్త్రివిధత్యాగ శ్శోధితః, అస్య చ సర్వమిద మకర్తృత్వాద్యనుసంధానం సత్త్వగుణ వృద్ధ్యైవ భవతీతి కర్మచోదనానుబంధినాం జ్ఞానాదీనాం సత్త్వాది గుణవైవిధ్యేన వైవిధ్యం ప్రపంచయిష్యన్ కర్మ చోదనాం నిరూపయతి ॥-

జ్ఞానం=కర్తవిధి వాక్యజన్యం జ్ఞానం, ఇదం కర్మ మయా కర్తవ్యమితి జ్ఞానం, జ్ఞేయం=తజ్జ్ఞాన విషయ జ్యోతిష్టోమాది కర్మ, పరిజ్ఞాతా=ఫలకామినో మమేదం కర్తావ్యమితి కార్యబోద్ధా చేతనః, ఇతి త్రివిధా, కర్మచోదనా=బోధబోద్ధవ్య బోద్ధృ యుక్తః కర్మవిధి రిత్యర్థః, తత్ర బోద్ధవ్యమితి చోక్తం కర్మైవ ససంబంధికం వివృణోతి (కరణమితి) కర్మసంగ్రహః=సంగృహ్యతేఽనుష్ఠానార్థం సంక్షిప్యత ఇతి=సంగ్రహః, కర్మ చాసౌ సంగ్రహశ్చ కర్మసంగ్రహః; కరణం=వ్రీహిభి ర్యజేతేతి విహిత వ్రీహ్యాది ద్రవ్యం. కర్మ=తన్నిష్పాద్య యాగాది, కర్తా=తదనుష్ఠాతా చ ఇతి త్రివిధః పూర్వం బోద్ధురేవ కర్మానుష్ఠానార్థం కర్తృత్వావస్థా మాపన్నత్వా ద్గుణభూతేన కర్త్రా వ్రీహ్యాది ద్రవ్యేణ స్వస్వరూపేణ చ త్రిప్రకారం కర్మేత్యర్థః ॥18॥

శ్లో॥ జ్ఞానం కర్మ చ కర్తా చ త్రిధైవ గుణభేదతః।
ప్రోచ్యతే గుణ సంఖ్యానే యథావ చ్ఛృణు తాన్యపి ॥ 19

అర్థ-: జ్ఞానం=చేయ నెంచిన కర్మయొక్క జ్ఞానము; కర్మ చ=ఆ కర్మయు; కర్తా చ=ఆ కర్మను చేయువాడును; గుణభేదతః=సత్త్వాది గుణముల భేదమునుబట్టి; త్రిధా + ఏవ=మూడు విధములుగనే; గుణ సంఖ్యానే=సత్త్వాది గుణముల కార్యములను లెక్కించు సందర్భమున; ప్రోచ్యతే=చెప్పబడుచున్నారు. తాని + అపి=వానినికూడా; యథావత్=వాస్తవముగ; శృణు=వినుము.

తా-: చేయ నెంచిన కర్మమునకు సంబంధించిన జ్ఞానము కర్మ కర్తయు సత్త్వ రజ స్తమోగుణములనుబట్టి మూడు విధముల నుందురు. వానిని తెలిపెదను. వినుము.

దీపికా-: ఏవం కర్మచోదనాం తద్విషయం వివిచ్య చోదనానుబంధినాం జ్ఞానాదీనాం వైవిధ్యం గుణతో దర్శయితుం పూర్వ శ్లోకోక్తం నిష్కృష్యానువదతి (జ్ఞానమితి)

జ్ఞానం=కర్తవ్య కర్మవిషయం జ్ఞానం, కర్మ చ=అనుష్ఠీయమానం జ్యోతిష్టోమాది కర్మ చ, కర్తా చ=అస్యానుష్ఠాతా చ, గుణసంఖ్యానే=గుణకార్య గణనే, గుణభేదతః=సత్త్వాది గుణభేదాత్, త్రిధైవ ప్రోచ్యతే, తాన్యపి=సత్త్వాది గుణభేద భిన్నాని జ్ఞానాదీన్యపి, యథావత్ శృణు=సావధానతయా యథావ చ్ఛ్రవణయోగ్యో భవేత్యర్థః, అత్ర పూర్వ శ్లోకోక్తస్య కార్య కర్మజ్ఞానస్య జ్ఞానశబ్దేన తాదృశ జ్ఞానాశ్రయస్య కార్య కర్మబోద్ధుః కర్తృ శబ్దేన-కరణ నిష్పాద్యత్వేన నిర్దిష్టస్య కర్మణః కర్మశబ్దేన చానువాద ఇతి ద్రష్టవ్యం ॥19॥

శ్లో॥ సర్వభూతేషు యేనైకం భావ మవ్యయ మీక్షతే।
అవిభక్తం విభక్తేషు తద్ జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికమ్ ॥ 20

అర్థ-: విభక్తేషు=(శరీర చ్ఛాయనుబట్టియు-బ్రాహ్మణ క్షత్రియాది వర్ణభేదమునుబట్టియు, బ్రహ్మచర్య ద్యాశ్రమ భేదమునుబట్టియు) విభజింపబడిన; సర్వ భూతేషు=కర్మాచరణ యోగ్యులైన జీవు లందరియందును; అవిభక్తం=(వర్ణాశ్రమాది) విభాగ రహితుడును; అవ్యయం=(ఆయా శరీర

ములు నశించినను) నశింపనివాడును; ఏకం=జ్ఞానైకాకారుడును అగు; భావం=ఆత్మను; యేన=ఏ జ్ఞానముచే; ఈక్షతే=దర్శించుచున్నాడో; తత్+జ్ఞానం=అ జ్ఞానమును; సాత్త్వికం=సత్త్వ గుణాతిశయ జనితముగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా-: శరీరచ్ఛాయ వర్ణభేదము ఆశ్రమభేదము ఈ మొదలైనవి శరీరమునకు సంబంధించినవే గాని ఆత్మకు సంబంధించినవి గావు. ఆత్మ నిత్యుడు. జ్ఞాన స్వరూపుడు. కర్మల నాచరించునపుడు ఇట్టి ఆత్మ విషయక జ్ఞానము సత్త్వగుణము అతిశయించినవానికి మాత్రమే కలుగుచున్నది.

దీపికా-: ఏవం చోదనాఽను బంధినో నిరూ ప్యాద్యస్య గుణత స్త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి "సర్వభూతే" ష్విత్యాదిభి స్త్రిభిః।

విభక్తేషు=సితనీలాదిరూపేణ పృథగ్భూతేషు, సర్వభూతేషు=బ్రాహ్మణ క్షత్రియాది వర్ణ బ్రహ్మచారి గృహస్థాశ్రమాది నానా ప్రకారేష్వచిత్సంసృష్ట జీవేషు, అవిభక్తం=గవామనేక వర్ణానాం క్షీరస్యత్వేకరూపతే' తిశ్రుత్యుక్త రీత్యా జ్ఞానైకాకారతయా విభాగ రహితం అవ్యయం=వ్యయస్వభావేష్వపి బ్రాహ్మణాది శరీరేషు నాశరహితం, ఏకం=జ్ఞానైకాకారతయైకరూపం, భావం=ఆత్మవస్తు, యేన-కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞానేన, ఈక్షతే=పశ్యతి, కర్మాధికార వేలాయాం సర్వాధికారిషు శుద్ధాత్మ స్వరూపం విషయీక్రియత ఇత్యర్థః, తజ్జ్ఞానం=తాదృశ కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞానం, సాత్త్వికం=సత్వమూలం విద్ధి ॥20॥

శ్లో॥ పృథక్త్వేన తు యద్ జానం నానాభావాన్ పృథగ్విధాన్।
వేత్తి సర్వేషు భూతేషు తద్ జ్ఞానం విద్ధి రాజసమ్॥ ॥21॥

అర్థ-: సర్వేషు=సమస్తములైన; భూతేషు=ప్రాణులయందు; పృథక్త్వేన=బ్రాహ్మణత్వాద్యాకారభేదముచే; పృథక్+విధాన్=అనేక విధములుగ నున్న; భావాన్=ఆత్మలను; నానా=అనేక రూపములు గలవానినిగ; యత్=ఏ; జ్ఞానం=జ్ఞానము; వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నదో; తత్+జ్ఞానం=ఆ జ్ఞానమును; రాజసం=రజోగుణ మూలకముగ; విద్ధి=తెలిసికొనుము.

తా-: బ్రాహ్మణాది జాతులనుబట్టి; ఆయా శరీరముల రంగు మొదలైన గుణములనుబట్టి; స్వరూపమునుబట్టి ఆత్మలు కూడ భిన్న స్వరూప స్వభావములు గలిగియుండునని తలంచు జ్ఞానము రజోగుణమువలన ఏర్పడును.

దీపికా-: రాజసం కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞాన మాహ (పృథక్త్వే నేతి) యత్ జ్ఞానం।

సర్వేషు భూతేషు=బ్రాహ్మణాది శరీరేషు, పృథక్త్వేన తు=బ్రాహ్మణత్వా ద్యాకారపృథక్త్వేన సితనీలాది భేదేన చ, నానాభావాన్=నానాభూతాత్మనః, పృథగ్విధాన్=నానారూపా నేవ, వేత్తి=ప్రకాశయతి, తత్ జ్ఞానం రాజసం=రజోమూలం విద్ధి ॥21॥

శ్లో॥ యత్తు కృత్స్నవ దేకస్మిన్ కార్యే సక్త మహైతుకమ్।
అతత్త్వార్థవ దల్పం చ త త్తామస ముదాహృతమ్॥ 22

అర్థ-: యత్+తు=ఏ జ్ఞానము; ఏకస్మిన్ కార్యే=ఒకే కార్యమునందు; కృత్స్నవత్=సమ(స్త)గ్ర ఫల సాధకమైన కర్మయందువలె; సక్తం=ఆసక్తమైనదియు; అహేతుకం=అందుకు తగిన కారణములు లేనిదియు; అతత్త్వార్థవత్=ఆత్మల స్వరూప స్వభావములను చక్కగ తెలియనిదియు; అల్పం చ=అల్ప(ఫలప్రద)ముమై యుండునో; తత్=ఆ జ్ఞానము; తామసం=తమోగుణ మూలకముగ; ఉదాహృతమ్=చెప్పబడినది.

తా-: తాను చేయు భూతప్రేతగణాది పూజయే సకల ఫలప్రదమని ఆత్మలు స్వరూప స్వభావములచే అత్యంతము భిన్నమైనవారని తలంచు జ్ఞానము తామసము. ఆత్మలు అనేకులైనను జ్ఞానైకాకారులు. క్షుద్ర దేవతారాధనము అల్పఫలప్రదము మాత్రమే.

దీపికా-: తామసం కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞాన మాహ-

యత్తు=కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞానం, ఏకస్మిన్=ఏకఫలే కర్మణి ప్రేతభూత

గణాద్యారాధనే, కృత్స్నవత్=కృత్స్నఫల సాధన ఇవ, సక్తం=ఆసక్తం, అహేతుకం=అత్యల్ప సాధనతయా కృత్స్న ఫలసంగ హేతు రహితం, అతత్త్వార్థవత్=రాజస కర్తవ్యతా జ్ఞానవదేవ-ఆత్మ న్యేకరూపేపి మిథ్యాభూత పృథక్త్వ విషయం, అల్పం చ = అల్ప నిహీనారాధన విషయత్వా త్స్వరూపతః ఫలతశ్చాల్పం, తత్=జ్ఞానం, తామసం=తమోమూలకం ఉదాహృతమ్ ॥22॥

శ్లో॥ నియతం సంగరహిత మరాగ ద్వేషతః కృతమ్ ।
అఫల ప్రేప్సునా కర్మ యత్త త్సాత్త్విక ముచ్యతే ॥ 23

అర్థ-: అఫల ప్రేప్సునా=ఫలాపేక్ష లేనివానిచే; నియతం=(వర్ణాశ్రమానుసారము) తప్పనిసరియైనది; సంగ రహితం=కర్తృత్వాది సంగము లేనిది; అరాగ ద్వేషతః=రాగద్వేషములు (దంభము) లేక; కృతం=చేయబడినది అయిన; యత్=ఏ; కర్మ = కర్మ (గలదో); తత్=ఆ కర్మ; సాత్త్వికం=సత్త్వగుణ మూలకముగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: ఫలాపేక్ష; కర్తృత్వా ద్యభిమానము; కీర్తియందు రాగము (ఆశ) అపకీర్తియందు ద్వేషము ఈ మొదలైనవి లేక కేవల కర్తవ్యతా బుద్ధితో చేయబడు కర్మము సత్త్వగుణ మూలక మని తెలియునది.

దీపికా-: ఏవం మమేదం కర్తవ్యమితి కర్మకర్తవ్యతా జ్ఞాన స్యానుష్ఠాన వేళాయాం స్వాంశాది విషయే గుణత స్త్రైవిధ్య ముక్త్వా; కర్తవ్యస్య కర్మణో గుణత స్త్రైవిధ్య మాహ -

నియతం=వర్ణాశ్రమ నియతం, సంగరహితం=కర్తృత్వాది సంగ శూన్యం, అఫల ప్రేప్సునా-ఫలం=స్వర్గాది, ప్రాప్తు మిచ్ఛతీతి ఫల ప్రేప్సుః, స న భవతీ త్యఫల ప్రేప్సుః, తేన పుంసా, అరాగద్వేషతః=కీర్తిరాగాఽప కీర్తి ద్వేషాభ్యాం వినా, అదంభేనేత్యర్థః, యత్ కర్మ కృతం=భగవదారాధనతయా స్వతః ప్రయోజన మిత్యనుష్ఠితం, తత్ కర్మ, సాత్త్వికం=సత్త్వ మూలం, ఉచ్యతే=సత్త్వగుణ తత్త్వవిద్భిః కథ్యత ఇత్యర్థః ॥23॥

శ్లో॥ యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాఽహంకారేణ వా పునః ।
క్రియతే బహులాయాసం త ద్రాజస ముదాహృతమ్ ॥ 24

అర్థ-: యత్=ఏ; కర్మ తు పునః=కర్మ అయితే; కామ+ఈప్సునా=ఫలకామియు; సాఽహంకారేణ వా=అహంకార యుక్తుడు నైన వానిచే; బహుళ+ఆయాసం=అధిక ద్రవ్య వ్యయ శ్రమ యుక్తముగ; క్రియతే=చేయబడుచున్నదో; తత్=ఆ కర్మ; రాజసం=రజోమూలకముగ; ఉదాహృతం=చెప్పబడినది.

తా-: నేనేగదా చేయగలుగుచున్నాను అను అహంకారముతోను ఫలాపేక్షతోను అధికముగ ద్రవ్యమును వినియోగించి అత్యంత శ్రమతో చేయబడు కర్మ రజోగుణ మూలకము.

దీపికా-: రాజసం కర్మాహ -

యత్ కర్మ తు, కామేప్సునా=ఫలకామినా, సాఽహంకారేణ వా పునః-అత్ర 'వా' శబ్దశ్చార్థే-అహ మేవ కరోమీ త్యభిమానవతా చ పుంసేత్యర్థః, బహుళాయాసం=ప్రవృత్తి స్వభావ రజోమూలకత్వా ద్బహువిత్త వ్యయాయాస యుక్తం సత్ క్రియతే తత్ కర్మ, రాజసం=రజోమూలం, ఉదాహృతం=ఉక్తమ్ ॥25॥

శ్లో॥ అనుబంధం క్షయం హింసా మనపేక్ష్య చ పౌరుషమ్ ।
మోహా దారభ్యతే కర్మ యత్తత్తామస ముచ్యతే ॥ 25

అర్థ-: అనుబన్ధం=కర్మలను ఆచరించునపుడు కలుగు దుఃఖమును; క్షయం=ధన నాశమును; హింసాం=ప్రాణి హింసను; పౌరుషం చ=(తన) సామర్థ్యమును; అనపేక్ష్య=తెలియక; మోహాత్=మోహమువలన; యత్=ఏ; కర్మ=కర్మ; ఆరభ్యతే=చేయబడుచున్నదో; తత్=ఆ కర్మ; తామసం=తమోగుణ మూలకముగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది-

తా-: కర్మాచరణమున గలుగు దుఃఖమును ధనవ్యయమును ప్రాణి హింసను తన సామర్థ్యమును గుర్తింపక 'పరమాత్మయే కర్త' అను జ్ఞానము లేక చేయు కర్మ తమోగుణ మూలకము.

దీపికా-: తామస కర్మస్వరూప మాహ -

అనుబంధం-అనుబధ్యతే కర్మణి క్రియమాణే పశ్చాత్సంబధ్యతే ఇత్యనుబంధః=దుఃఖం; తం, క్షయం=కర్మణి క్రియమాణేఽర్థ నాశం, హింసాం=తత్రైవ ప్రాణిపీడాం, పౌరుషం చ=ఆత్మని కర్మ సమాపన సామర్థ్యం చ, అనవేక్ష్య=అవిమృశ్య, మోహాత్=పరమాత్మ కర్తృత్వా ద్యజ్ఞానాత్; యత్ కర్మ ఆరభ్యతే=ఉపక్రమ్యతే, తత్ కర్మ, తామసం=తమో మూలం ఉచ్యతే ॥25॥

శ్లో॥ ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహ సమన్వితః।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యో ర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే॥ 26

అర్థ-: ముక్త సంగః=ఫలాపేక్ష లేనివాడు; అనహంవాదీ=నేనే కర్తనుఅను అభిమానము లేనివాడు; ధృతి+ఉత్సాహ సమన్వితః=ధైర్యోత్సాహములు గలవాడు;సిద్ధి+అసిద్ధ్యోః=ఫలప్రాప్తియందును ఫలాఽప్రాప్తియందును; నిర్వికారః=మార్పుచెందని మనస్సు గలవాడును అయిన; కర్తా=కర్త; సాత్త్వికః=సత్త్వగుణ ప్రధానుడుగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా-: 'నేనే కర్తను' అను అభిమానము ఫలాపేక్ష లేక ధైర్యోత్సాహములు గలిగి ఫలము సిద్ధించినను సిద్ధింపకున్నను ఒకే రీతిగ నుండు కర్త సత్త్వగుణ ప్రధానుడు. ధృతి=ప్రారంభించిన కార్యము నెరవేరువరకు ఎన్ని కష్టములు గలిగినను సహింపగలుగుట,

దీపికా-: ఇదానీం సాత్త్వికం కర్తార మాహ-

ముక్తసంగః=త్యక్త ఫలసంగః, అనహంవాదీ=అహమేవ కర్తేతి వదన శీలరహితః, ధృత్యుత్సాహ సమన్వితః-ధృతిః-ఆరబ్ధే కర్మణి తత్సమాప్తి పర్యంతాఽనుషక్తాఽవర్జనీయ దుఃఖధారణం, ఉత్సాహః=మానసి కోద్యోగ శాలిత్వం, తాభ్యాం సమన్వితః=సమ్యగ్యుక్తః, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః=ఆరబ్ధకర్మ ఫల నిష్పత్త్య నిష్పత్త్యోః, నిర్వికారః=అవికృత చిత్తః కర్తా, సాత్త్వికః=వివృద్ధసత్త్వః, ఉచ్యతే, సత్త్వగుణ యాథాత్మ్య విద్భిః కథ్యత ఇత్యర్థః ॥26॥

శ్లో॥ రాగీ కర్మఫల ప్రేప్సు ర్లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః।
హర్ష శోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః॥ 27

అర్థ-: రాగీ=కీర్తికాముడు; కర్మఫల ప్రేప్సుః=కర్మఫలములను పొందగోరువాడు; లుబ్ధః=(ద్రవ్య) త్యాగబుద్ధి లేనివాడు; హింసా+ఆత్మకః=పరులను పీడించి పని చేయించు స్వభావము గలవాడు; అశుచిః=అపరిశుద్ధుడు; హర్ష శోక+అన్వితః=(ఫలసిద్ధియందు) హర్షము (ఫలాఽసిద్ధియందు) దుఃఖము గలవాడు అయిన కర్తా=కర్త; రాజసః=రజోగుణ ప్రధానుడుగ; పరికీర్తితః=చెప్పబడినాడు.

తా-: రజోగుణ ప్రధానుడైన కర్త త్యాగబుద్ధి శౌచము లేక కేవల కీర్తికాంక్షతోను ఫలాపేక్షతోను పరులను పీడించి కర్మల నాచరించును. ఫలము సిద్ధించినచో అతిగా ఆనందించును. సిద్ధింపనిచో అతిగా దుఃఖించును.

దీపికా-: రాజసం కర్తార మాహ-

రాగీ=యశోఽనురాగీ, కర్మఫల ప్రేప్సుః-కర్మఫలాని=స్వర్గాదీని, ప్రేప్సుః=ప్రాప్తు మిచ్ఛుః, లుబ్ధః=కర్మాఽపేక్షిత ద్రవ్యత్యాగ స్వభావ రహితః, అత ఏవ-హింసాత్మకః=హింసా స్వభావః, పరాన్ పీడయిత్వా తైః కర్మ కుర్వాణః, అశుచిః=కర్మాపేక్షిత శుద్ధి రహితః, హర్ష శోకాన్వితః-స్వకర్మ సిద్ధ్యసిద్ధిజ హర్ష విషాదయుక్తః కర్తా, రాజసః=వివృద్ధ రజోగుణః, పరికీర్తితః=రజస్తత్త్వజ్ఞైః కథిత ఇత్యర్థః ॥27॥

శ్లో॥ అయుక్తః ప్రాకృత స్స్తబ్ధ శ్శఠో నైష్కృతికోఽలసః ।
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే ॥ 28

అర్థ-: అయుక్తః=(శాస్త్రోక్త కర్మల నాచరింప) అనర్హుడు; ప్రాకృతః=వివేక రహితుడు; స్తబ్ధః=మొండి; శఠః=గూఢముగ అప్రియము నొనర్చువాడు (అభిచార కర్మల నాచరించువాడు) నైష్కృతికః=వంచించు స్వభావము గలవాడు; అలసః=ప్రారంభించిన కార్యమును పూర్తిచేయ నుత్సహింపనివాడు విషాదీ=కొద్ది శ్రమను సైతము ఓర్వలేనివాడు; దీర్ఘసూత్రీ చ=పరులకు చిరకాలము ఉండగల అనర్థములను ఆలోచించుచుండువాడు అయిన; కర్తా=కర్త; తామసః=తమోగుణ ప్రధానుడుగ; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నాడు.

తా:- అయోగ్యుడు వివేకశూన్యుడు ఏ పనిని ప్రారంభించుటలో గాని ప్రారంభించినదానిని పూర్తిచేయుటలోగాని ఉత్సాహము లేనివాడు ఇతరుల వినాశమును కోరి అభిచార కర్మలను అచరించువాడు వంచకుడు పరులకు చిరకాలము కష్టములను కలిగింప నాలోచించుచుండువాడు అయిన కర్త తమోగుణ ప్రధానుడు.

దీపికా-: తామసం కర్తార మాహ -

అయుక్తః = అతిమాత్రం శాస్త్రీయ కర్మాఽయోగ్యః, ప్రాకృతః= వివేక శూన్యః, స్తబ్ధః= స్తిమిత స్వభావః, అనారంభక ఇతి యావత్, శఠః= గూఢ విప్రియకృత్, అభిచారాది కర్మరుచి రిత్యర్థః, నైకృతికః=వంచన శీలః, అలసః=ఆరబ్ధ కర్మణోపి సమాపనాఽశక్తః, విషాదీ=అతి మాత్రావసాదశీలః, దేశకాల వైషమ్య శోకవస్త్వనుస్మృత్యా ద్యనురోధేన మనోదైన్యశీల ఇత్యర్థః, దీర్ఘసూత్రీ దీర్ఘం-దీర్ఘకాలవర్తి యథాతథా-సూత్రయితుం చింతయితుం శీల మస్యేతి దీర్ఘసూత్రీ చ, అభిచార కర్మ కుర్వన్ పరేషు దీర్ఘకాల వర్త్యనర్థ పర్యాలోచన శీలశ్చేత్యర్థః, ఏవంవిధః కర్తా తామసః=ప్రవృద్ధ తమోగుణః, ఉచ్యతే=తమ స్తత్త్వ విద్భిః కథ్యత ఇత్యర్థః ॥28॥

శ్లో॥ బుద్ధే ర్భేదం ధృతే శ్చైవ గుణత స్త్రివిధం శృణు ।
ప్రోచ్యమాన మశేషేణ పృథక్త్వేన ధనంజయ ॥ 29

అర్థ-: ధనంజయ=ఓ అర్జున; బుద్ధేః=నిశ్చయాత్మక జ్ఞానము యొక్కయు; ధృతేః + చ=ధైర్యము యొక్కయు; గుణతః=సత్త్వాది గుణములవలని; త్రివిధం=మూడు విధములైన; భేదం=భేదమును; పృథక్త్వేన= వేర్వేరుగ; ప్రోచ్యమానం=చెప్పబడుచున్న దానిని; అశేషేణ=సమగ్రముగ; శృణు=వినుము.

తా-: అర్జున; ఒక కార్యమును నెరవేర్చవలయునన్నచో దానికి సంబంధించిన నిశ్చయాత్మకమైన జ్ఞానము పట్టువీడని మనోధైర్యము ఉండవలయును. ఈ రెండును సత్త్వాది గుణ భేదమునుబట్టి మూడు విధములు.

దీపికా-: ఏవం కర్మచోదనాఽంశభూతానా మనుష్ఠానకాలీన కర్మ కర్తవ్యతాజ్ఞాన కర్మకర్తౄణాం గుణత స్త్రైవిధ్య ముక్తం, ఇదానీం తాదృశ జ్ఞాన హేతుభూత శాస్త్రజన్య సకలతత్త్వ పురుషార్థ నిర్ధారణ రూపాయా బుద్ధే స్తద్ధార్యరూపాయా ధృతేశ్చ గుణత స్త్రైవిధ్య మాహ -

హే ధనంజయ, బుద్ధేః=విచారపూర్వక నిర్ధారణాయాః, ధృతేశ్చైవ= విఘ్నాది శంకాయా మప్యారబ్ధ క్రియానిర్వాహక శక్తేశ్చ, గుణతః= సత్త్వాది గుణవశాత్, త్రివిధం=త్రిప్రకారం భేదం పృథక్త్వేన-అసంకీర్ణ రూపతయా, ప్రోచ్యమానం= ప్రకర్షేణాఽభిధీయమానం సతం, అశేషేణ కార్త్స్న్యేన, యథావత్సంశయ విపర్యయ రహితతయా యథో కరూపేణ శృణు ॥29॥

శ్లో॥ ప్రవృత్తించ నివృత్తించ కార్యాఽకార్యే భయాఽభయే।
బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధి స్సా పార్థ సాత్త్వికీ॥ 30

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; ప్రవృత్తించ=ఐహిక స్వర్గాది సుఖసాధన మైన కర్మను; నివృత్తించ=మోక్ష సాధనమైన కర్మను; కార్య+అకార్యే= కర్తవ్యమును అకర్తవ్యమును; భయ+అభయే=భయ కారణమును; అభయ కారణమును; బంధం=సంసార బన్ధమును; మోక్షం చ=సంసారము నుంచి మోక్షమునున్ను; యా బుద్ధిః=ఏ బుద్ధి; వేత్తి=తెలిసికొనుచున్నదో; సా=ఆ బుద్ధి; సాత్త్వికీ=సత్త్వగుణ మూలకము.

తా-: అర్జున ఐహిక స్వర్గాది సుఖసాధనమైన ప్రవృత్తి ధర్మమును మోక్ష సాధనమైన నివృత్తి ధర్మమును; ప్రవృత్తిధర్మ కర్తవ్యతను; నివృత్తిధర్మ-అకర్తవ్యతను; భగవ దాజ్ఞాకైంకర్యములను అనుష్ఠించుట అభయంకర మని-తదితర కర్మానుష్ఠానము భయంకర మని; ప్రవృత్తి ధర్మ ఫలము సంసార మని-నివృత్తి ధర్మ ఫలము మోక్ష మని తెలిసికొన గల్గిన బుద్ధి సాత్త్విక మైనదని భావింపవలయును.

దీపికా-: ఇదానీం సాత్త్వికీం బుద్ధి మాహ -

హే పార్థ, యా బుద్ధిః=విచారపూర్వక నిర్ధారణా, ప్రవృత్తించ స్వర్గా ద్యభ్యుదయ సాధన కర్మ చ, నివృత్తిం చ=మోక్షసాధనం కర్మ చ,

"ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం ప్రజాపతి రథాఽబ్రవీత్, నివృత్తిలక్షణం ధర్మ మృషి ర్నారాయణోఽబ్రవీది" త్యాది శాస్త్రసిద్ధం కర్మాపీత్యర్థః, వేత్తి= యథావ ద్విషయీకరోతి, మీమాంసిత శాస్త్రప్రయుక్తోభయవిధ కర్మవిషయా నిర్ధారణా యస్య పుంసో జాయత ఇత్యర్థః, తథా కార్యాకార్యే-కార్యం దేశ కాలాది సామగ్రీ పర్యాలోచనేన స్వతః ప్రయోజన రూపతయా చ నివృత్తి లక్షణం నిష్కామకర్మైవ కర్తవ్యం, అకార్యం-ప్రవృత్తి లక్షణం కర్మాఽ కర్తవ్యం చ, యా=బుద్ధిః, వేత్తి=యథావ ద్విషయీకరోతి పూర్వోక్త నిర్ధా రణా దృశ్యైవం జ్ఞాన ముత్పద్యత ఇత్యర్థః, తథా భయాభయే-బిభే త్యస్మా జ్జన ఇతి వ్యుత్పత్త్యా భయం-భయస్థానభూత కామ్య కర్మానుష్ఠానం, సర్వేశ్వరాజ్ఞాఽననువర్తనం, అభయం=అభయస్థానభూత సర్వేశ్వరాజ్ఞాను వర్తనం చ, వేత్తి, బంధం-యథావ దవగత ప్రవృత్తి ధర్మఫలం సంసా రం, మోక్షం చ=యథావ దవగత నివృత్తి ధర్మఫలం సంసారమోక్షం చ, వేత్తి=జానాతీత్యర్థః, సా=బుద్ధిః, సాత్త్వికీ=వివృద్ధ సత్త్వమూలా, ఏవంవిధ బుద్ధియుక్తః పరమసాత్త్విక ఇతి జ్ఞేయ ఇతి భావః ॥30॥

శ్లో॥ యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యం చాఽకార్య మేవ చ।
అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధి స్సా పార్థ రాజసీ ॥ 31

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; ధర్మం=ధర్మమును; అధర్మం+చ=అధర్మ మును; కార్యం చ+కర్తవ్యమును; అకార్యం ఏవ చ=అకర్తవ్యమును; యయా=ఏ; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; అయథావత్=ఉన్నది ఉన్నట్లు గాక వేరే విధముగ; ప్రజానాతి=తెలిసికొనుచున్నాడో; సా బుద్ధిః=ఆ బుద్ధి; రాజసీ= రజోగుణ మూలకమైనది.

తా:- అర్జున; ప్రవృత్తి ధర్మము అభ్యుదయ సాధనమైనను సం సారబంధ హేతు వగుటచే దానిని అనుష్ఠింపరాదు-ఆగమిక కర్మము లు నిష్ఫ లము లగుటయే గాక నరక బాధావహము లును అగుటచే వానిని అనుష్ఠిం చుట ఏ మాత్రము తగదు కావున భగవ దాజ్ఞానువర్తన రూపమైన నివృత్తి ధర్మమే అవశ్యానుష్ఠేయము. కాని ఈ విషయములను ఈ రీతిని తెలియలేని బుద్ధి రజోగుణ మూలకము.

దీపికా-: రాజసీం బుద్ధి మాహ -

హే పార్థ, యయా = బుద్ధ్యా, ధర్మం=ప్రోక్తం ద్వివిధ మపి ధర్మం, అధర్మం చ, ఆగమో కం నిష్ఫల కర్మ చ, కార్యం చ=పూర్వోక్తరీత్యా కర్తవ్యం చ, అకార్య మేవ చ=అనంతర పూర్వాధ్యాయోక్త రీత్యాఽకర్తవ్యం చ, అయథావత్=యథావస్థితరూపం న భవతి-యథా తథా, ప్రజానాతి-నివృత్తిలక్షణో ధర్మో మోక్షసాధనతయాఽవశ్యం కార్యః, ప్రవృత్తి లక్షణస్తు ధర్మోఽభ్యుదయ సాధనత్వేఽపి బంధ హేతుతయా న కార్యః, ఆగమికం కర్మ తు నకేవలం నిష్ఫలత్వా త్ప్రత్యుత నిరయ హేతుత్వాచ్చ సుతరా మకార్య మితి యథావన్న జానాతి, ప్రత్యుతాగమిక మేవ కర్మ ఫలవత్కర్తవ్యం-నివృత్తి లక్షణం నిష్ఫలత్వా న్న కర్తవ్యమితి విపరీతం తీత్యర్థః, సా=బుద్ధిః, రాజసీ=రజోమూలా, ఏవంవిధ బుద్ధిమాన్ రాజస ఇతి భావః ॥31॥

శ్లో॥ అధర్మం ధర్మ మితి యా మన్యతే తమసా వృతా ।
సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధి స్సా పార్థ తామసీ ॥ 32

అర్థ-: పార్థ=ఓ అర్జున; యా బుద్ధిః=ఏ బుద్ధి; తమసా=తమోగుణముచే; ఆవృతా=ఆవరింపబడినదై; అధర్మం=అధర్మమును; ధర్మం + ఇతి= ధర్మము అని; సర్వ + అర్థాన్=సమస్త పదార్థములను; విపరీతాన్ చ=తారుమారుగా; మన్యతే=తలంచుచున్నదో; సా = ఆ బుద్ధి; తామసీ=తమోగుణ ప్రధానమైనది.

తా-: అర్జున; ధర్మమును అధర్మముగ భాసింపజేయు బుద్ధి తమోగుణ మూలకమైనది. దీనిచే సర్వము వ్యతిరేకముగనే భాసించుచుండును. రాజసబుద్ధి వస్తుగత ధర్మములను తారుమారుగ గ్రహించగా తామసబుద్ధి వస్తువులనే తారుమారుగ గ్రహించును అని భావము.

దీపికా-: తామసీం బుద్ధి మాహ -

హే పార్థ, యా=బుద్ధిః, తమసా=తమోగుణేన, వృతా=నిరుద్ధ ప్రసరా సతీ, అధర్మం=ఆగమోక్తం, ధర్మ మితి=ధర్మరూపతయా,

మన్యతే=విషయీకరోతి, తథా, సర్వార్థాన్=సిద్ధ సాధ్యరూపా నర్థాన్, విప రీతాంశ్చ = అస్వాభావిక ధర్మాక్రాంతాంశ్చ, శుక్తా విదం రజత మిత్యాది వత్-ధర్మ మధర్మం-అధర్మం ధర్మం-సంత మసంతం-అసంతం సంతం అపరం తత్త్వం పరం పరం తత్త్వ మపరం చ, జానాతీత్యర్థః, సా=బుద్ధిః, తామసీ=వివృద్ధ తమోమూలా, పూర్వ శ్లోకోక్త రాజస బుద్ధి ర్ధర్మమాత్రాఽ న్యథా భావాఽవగాహినీ, ఏతచ్ఛ్లోకోక్తా తామసీ బుద్ధిస్తు ధర్మిధర్మాఽన్యథా భావాఽవగాహి నీతి భేదః, అనేన సతో జగతోఽసత్త్వవాదినః పరతత్త్వస్యాఽ పరతత్త్వతా వాదినశ్చ తామసా ఇతి స్ఫుటం జ్ఞాయత ఇతి భావః ॥32॥

శ్లో॥ ధృత్యా యయా ధారయతే మనః ప్రాణేంద్రియ క్రియాః ।
యోగేనాఽవ్యభిచారిణ్యా ధృతి స్సా పార్థ సాత్త్వికీ ॥ 33

అర్థ-: పార్థ=అర్జునా; అవ్యభిచారిణ్యా=ఫలాంతర స్పర్శ లేని; యయా=ఏ; ధృత్యా=ధృతి (బుద్ధిదార్ఢ్యము) చే; యోగేన=మోక్షసాధన మైన భగవ దుపాసన నిమిత్తముగ; మనః ప్రాణ+ఇంద్రియ క్రియాః= మనస్సును; ప్రాణములను బహిరింద్రియ వ్యాపారములను; ధారయతే= ధరింపజేయుచున్నాడో; సా=అ; ధృతిః=బుద్ధిదార్ఢ్యము; సాత్త్వికీ=సత్త్వ గుణ మూలకము.

తా-: ఫలాంతరాపేక్ష లేక కేవల భగవ దుపాసనార్థముగ మనస్సు ప్రాణవాయువులు బహి రింద్రియములు అను వీని వ్యాపారములను క్రమ బద్ధము జేయు బుద్ధిస్థైర్యము సత్త్వ గుణము వలన జనించును.

దీపికా-: ఏవం త్రివిధాం శాస్త్ర నిర్ధారణాత్మికాం బుద్ధిం నిరూప్య తదుపయోగినీం తద్దార్ఢ్య రూపాం ధృతి మాహ -

హే పార్థ, యోగేన=స్వతః ప్రయోజన భూతేన మోక్షసాధన భగవ ద్యోగేన అనుసంహితేన హేతునా అవ్యభిచారిణ్యా=ఫలాంతరాఽస్పర్శిన్యా, యయా, ధృత్యా=పూర్వోక్త బుద్ధిదార్ఢ్యరూపయా, మనః ప్రాణేంద్రియ క్రియాః-యోగోద్దేశేన ప్రవృత్తాః మనసః ప్రాణస్యేంద్రియాణాం చ క్రియాః=వ్యాపారాన్ ధారయతే సా ధృతిః సాత్త్వికీ=ప్రవృద్ధ సత్త్వ

మూలా, మనః క్రియాయా యోగకరణత్వం-మనసైవానుద్రష్టవ్య మితి శ్రుతి సిద్ధం, ప్రాణక్రియాయా యోగకరణత్వం-'పవనః స్వయుపథం ప్రాప్య మనో గచ్ఛతి వాయువదితి శాస్త్రోక్త రీత్యా యత్ర మనః-తత్ర వాయుః-యత్ర వాయుః-తత్ర మన ఇత్యన్యోన్య పరిష్వంగాన్మనః క్రియా తుల్యత్వాద్యోగ సిద్ధం, ఇంద్రియ క్రియాయా యోగకరణత్వం-"స్వాధ్యాయా ద్యోగ మాసీత యోగాత్స్వాధ్యాయ మేవచ, స్వాధ్యాయ యోగ సంపత్త్యా పరమాత్మా ప్రకాశతే" ఇతి స్మృత్యా యోగాంగ నిషేవణరూప సర్వేంద్రియ వ్యాపార ప్రత్యాహరణరూపే ప్రత్యాహారే నిరుధ్యమానరూపేణ చ ద్రష్టవ్యం ॥33॥

శ్లో॥ యయా తు ధర్మకామార్థాన్ ధృత్యా ధారయతేఽర్జున ।
ప్రసంగేన ఫలాకాంక్షీ ధృతిః సా పార్థ రాజసీ ॥ 34

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; ఫల+ఆకాంక్షీ=ఫలాపేక్ష గలవాడు; యయా ధృత్యా=ఏ బుద్ధి దార్ఢ్యముచే; ధర్మకామ+అర్థాన్=ధర్మమును కామమును అర్థమును (తత్సాధనములను) ప్రసంగేన=మిక్కిలి ఆసక్తితో; ధారయతే=ధరించునో (దృఢముగ కాపాడునో) సా=అ; ధృతిః=మనోదార్ఢ్యము; రాజసీ=రజోగుణ మూలకమైనది

తా-: ధర్మార్థ కామములను అపేక్షించువాడు మిక్కిలి ఆసక్తితో తత్సాధకములైన మనః ప్రాణేంద్రియ క్రియలను ధృఢముగ కాపాడును. అట్టి బుద్ధి దార్ఢ్యమును రజోగుణ మూలకమని భావింపవలయును.

దీపికా-: రాజసీం ధృతి మాహ-

హే అర్జున, ఫలాకాంక్షీ=పూర్వత్రాపి=వర్గత్రయ ధృతే రుక్తత్వా దిహ ఫల శబ్దస్త్రివర్గ ఫలపరః, తదాకాంక్షతీతి ఫలాకాంక్షీ, ధర్మార్థకామీ పురుషః, యయా ధృత్యా తు, ధర్మకామార్థాన్=అత్ర ధర్మ కామార్థశబ్దాః-తత్సాధన లక్షణయా; ధర్మచింతా కామినీ జిజ్ఞాసా ధనప్రీత్యాత్మక మనోవ్యాపార తదనుగుణ ప్రాణేంద్రియ వ్యాపార పరాః, తాన్ ప్రసంగేన=ప్రకృష్ట ఫల సంగేన, ధారయతే-పురుషః-ద్రఢీకరోతి, సా ధృతిః, హే పార్థ, రాజసీ=వివృద్ధ రజోమూలా ॥34॥

శ్లో॥ యయా స్వప్నం భయం శోకం విషాదం మద మేవ చ।
న విముంచతి దుర్మేధా ధృతి స్సా పార్థ తామసీ॥ 35

అర్థ-: పార్థ=అర్జున; దుర్మేధాః=దుష్టబుద్ధిగల పురుషుడు; యయా=ఏ బుద్ధిదార్ఢ్యముతో; స్వప్నం=నిద్రను; భయం=భయమును; శోకం=దుఃఖమును; విషాదం=పశ్చాత్తాపమును; మదం+ఏవ చ=గర్వమును (వీనికి కారణములైనవానిని) న విముంచతి=విడువడో; సా ధృతిః=అట్టి బుద్ధిధార్ఢ్యము; తామసీ=తమోగుణ మూలకము.

తా-: అర్జున; దుర్బుద్ధికలవాడు నిద్ర భయము దుఃఖము పశ్చాత్తాపము గర్వము అను వీనికి మూలములైన మనః ప్రాణేంద్రియ వ్యాపారములను పట్టుదలతో కావించుచుండును. ఇట్టి ధృతి (పట్టుదల) తమోగుణ మూలకము.

దీపికా-: తామసీం ధృతి మాహ -

హే పార్థ, యయా=ధృత్యా, తామస బుద్ధి దార్ఢ్య రూపయా, స్వప్నం=తి దుపలక్షితాం నిద్రాం, మద మేవ చ=విషయానుభవ జనితం సుదం చ, భయం=బిభే త్యస్మా జ్జన ఇతి దురభిమానకృత భయ హేతు ప్రబల క్రోధరూపం, శోకం=శోచ త్యనేన జన ఇతి క్రోధాది హేతుక శోక హేతు బంధు విరోధాదికం, విషాదం=సీదత్యనేన జన ఇతి-మనసో దుఃఖ దాయ బహు విత్తవ్యయాదికం, తద్ధేతుభూత మనః ప్రాణేంద్రియ క్రియాః ఇత్యర్థః, తాః, దుర్మేధాః=దుర్మతిః పుమాన్,న విముంచతి=ధారయతే, అత్ర ధారయత ఇతి వక్తవ్యే న విముంచతీ త్యుక్తిర్హి త్యాజ్యమపి న త్యజతీతి తత్స్వభావ ద్యోతనాయ, సా ధృతిః, తామసీ=వివృద్ధ తమోమూలా, అత్రైకరూపతయా నిర్దిష్టేషు స్వప్న మదయో స్సుఖాఽఽనాస్పదత్వేన యోగ్య ఫలాఽహేతుతయా భయాదీనాం త్రయాణాం హేయ హేతుతయా చ తత్తదనుగుణసాహచర్యేణ యోజనా కృతేత్యాకలనీయమ్ ॥35॥

శ్లో॥ సుఖం త్విదానీం త్రివిధం శృణు మే భరతర్షభ।
అభ్యాసా ద్రమతే యత్ర దుఃఖాంతం చ నిగచ్ఛతి॥ 36

అర్థ-: అభ్యాసాత్=చిరకాలాభ్యాసమువలన; యత్ర=ఏ సుఖము నందు; రమతే=నిరతిశయ ప్రీతిని పొందుచున్నాడో; దుఃఖ+అన్తం చ= దుఃఖ నివృత్తినిన్ని; నిగచ్ఛతి=సంపూర్ణముగ పొందుచున్నాడో; సుఖం తు=(అట్టి) సుఖము; త్రివిధం=మూడు విధములు. భరత+ఋషభ=అర్జున; మే=నానుండి; శృణు=(దానిని గూర్చి) వినుము.

తా-: నిరతిశయ ప్రీతిని దుఃఖా నాశమును కలిగించు సుఖము కూడ సత్త్వాది గుణభేదముచే మూడు విధములుగ నుండును. చెప్పెదను. వినుము.

దీపికా-: పూర్వం సాధనభేదా నుక్త్వా ఇదానీం తత్సాధ్య సుఖ భేదా నాహ -

ఇదానీం=శేషభూత జ్ఞాన కర్త్రాది నిరూపణానంతరం, త్రివిధం= సత్త్వాది గుణభేదా త్త్రిప్రకారం, సుఖం తు=తత్సాధ్య సుఖ భేదం తు, శృణు, యత్ర=సౌఖ్యే, అభ్యాసాత్=చిరకాలాభ్యాసాత్, రమతే=క్రమేణ నిరతిశయ రసం ప్రాప్నోతి, దుఃఖాంతం చ=దుఃఖస్య-నిఖిల సాంసారిక దుఃఖస్య, అంతం చ=నిశ్శేష నివృత్తిం చ, నిగచ్ఛతి=నితరాం గచ్ఛతి ॥36॥

శ్లో॥ యత్తదగ్రే విష మివ పరిణామేఽమృతోపమమ్ ।
తత్సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్త మాత్మ బుద్ధి ప్రసాదజమ్ ॥ 37

అర్థ-: యత్=ఏ సుఖము; అగ్రే=యోగారంభ దశయందు; విషం ఇవ=విషమువలె;పరిణామే=పరిపాక దశయందు;అమృత+ఉపమం= అమృతముతో సమానముగను; ఆత్మబుద్ధి ప్రసాద జం=ఆత్మజ్ఞానమువలని నిష్కల్మషతచే ఏర్పడునో; తత్+సుఖం=ఆ సుఖము; సాత్త్వికం=సత్త్వ గుణ ప్రధానమైనదిగ; ప్రోక్తం=చెప్పబడినది.

తా॥ యోగ ప్రారంభ దశయందు దుఃఖజనకమైన ఆత్మజ్ఞాన దశ యందు శబ్దాది విషయ స్పర్శ నశించుటచేత ఆనన్ద జనకమై సుఖము సాత్త్విక మనబడుచున్నది.

బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే, ఇతి హి స్మృతి రపీతి భావః, తత్=సుఖం, తామసం=విద్వద్ధతమోమూలం; ఉదాహృతం-తత్త్వజ్ఞైః కథితమ్ ॥39॥

శ్లో॥ న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః।
సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిస్స్యాత్త్రిభిర్గుణైః ॥ 40

అర్థ-: పృథివ్యాం వా=భూలోక వాసులయందుగాని; దివి=స్వర్గము నందలి; దేవేషు వా = దేవతలయందు గాని; ప్రకృతిజైః = ప్రకృతినుండి జనించు; ఏభిః = ఈ; త్రిభిః గుణైః = మూడు గుణములచేతను; యత్ సత్త్వం = ఏ ప్రాణీ; ముక్తం స్యాత్ = విడువబడి యుండునో; తత్ = అట్టి ప్రాణి; న+అస్తి = లేదు.

తా-: దేవ మనుష్యాదులు అందరును ప్రకృతి జన్యములైన ఈ సత్త్వాది గుణములతో కూడినవారే సుమా!

దీపికా-: ప్రాకృత గుణాతీత శుద్ధ సత్త్వమయ భగవత్ప్రాప్తి లక్షణ మోక్షాత్ ప్రాప్యయత దేశకాల ఫలభాగైరుచ్చావచై స్సర్వైరపి క్షేత్రజ్ఞైరుక్తానాం సత్త్వాదీనాం త్రయాణాం దుస్త్యజత్వా న్ముముక్షుణా సావధానం రజస్తమసీ అభిభూయ సత్త్వమేవో పాదేయ మితి జ్ఞాపన పూర్వకం గుణకార్య ప్రకరణం నిగమయతి -

పృథివ్యాం=భూలోకవర్తి మనుష్యాదిషు, దివి దేవేషు వా పునః, స్వర్గాద్యూర్ధ్వలోక వర్తిషు చేత్యర్థః, ప్రకృతిజైః=ప్రకృతి సంభూతైః త్రిభిః ఏభిః గుణైః=సత్త్వాదిభిః ముక్తం సత్త్వం=ప్రాణివస్తు, యత్ తత్ నాస్తి, అసంభావిత మిత్యర్థః, అతో గుణవశ్యత్వా త్తత్కార్యానుషక్త స్సర్వ ఇతి భావః ॥40॥

శ్లో॥ బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం శూద్రాణాం చ పరంతప।
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావ ప్రభవై ర్గుణైః ॥ 41

అర్థం-: పరన్తప=(శత్రువులను తపింపజేయు) అర్జున; బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం=బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులకును; శూద్రాణాం చ=శూద్రులకును; కర్మాణి=(చేయదగిన) కర్మలు; స్వభావ ప్రభవైః=పూర్వకర్మ వాసనా మూలకములైన; గుణైః=సత్త్వాది గుణములచేత; ప్రవిభక్తాని=(శాస్త్రములచే) విభజించి చెప్పబడినవి.

తా-: అర్జునా; ప్రాచీన కర్మముల మూలముగ ఏర్పడు సత్త్వాది గుణములను బట్టి ఆయా వర్ణములవారు చేయదగిన కర్మములను శాస్త్రములు విభజించి చెప్పియున్నవి.

దీపికా-: అధ్యాయాదౌ ముక్తి సాధనతయా శ్రుత్యుక్తస్సన్న్యాస స్త్యాగశ్చైకః, స చ కర్మసు క్రియమాణేష్వేవ సర్వేశ్వరే కర్తృత్వానుసంధానేన స్వకర్తృత్వ మమతా ఫల త్యాగరూపః, స చ సత్త్వమూల ఇతి సత్త్వస్యోపాదేయత్వ సిద్ధ్యర్థం సత్త్వ రజస్తమసాం కార్యభేదా శ్చోక్తాః। ఇదానీమేవం భూతస్య కర్మణః పరమపురుషారాధన రూపతాం తథాఽనుష్ఠితస్య కర్మణ స్తత్ప్రాప్తిలక్షణం ఫలం చ ప్రతిపాదయితుం బ్రాహ్మణా ద్యధికారిణాం స్వప్రాచీన కర్మానుసారి గుణభేద భిన్నాని కర్మాణి కృష్యాది వృత్త్యా సహ నిరూపయతి -

హే పరంతప। బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం=ద్విజత్వేన వేదాదికారిణాం బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యానాం। శూద్రాణాం = వేదాఽనధికారిణాం చతుర్ణాం। స్వభావ ప్రభవైః - స్వేషాం బ్రాహ్మణాదీనం, భావాః=అసాధారణ ధర్మాః, బ్రాహ్మణ జన్మాది హేతు ప్రాచీన కర్మవాసనాః; తత్ప్రభవైః=పూర్వకర్మానుగుణ సత్త్వాది గుణవృద్ధే రుక్తత్వా త్తత్రసూతై రిత్యర్థః. గుణైః=సత్త్వాదిభి స్సహ। కర్మాణి=వ్యక్ష్యమాణ శమదమాదీని కృషి గోరక్షాదీని చ। ప్రవిభక్తాని - ప్రకర్షేణ విభజ్య కథితాని। బ్రాహ్మణస్య స్వభావ ప్రభవో గుణః - తమోరజోఽభిభవేన వివృద్ధ సత్త్వగుణః ఏవం క్షత్రియస్య స్వభావ ప్రభవోగుణః సత్త్వరజోఽభిభవేన వివృద్ధ రజోగుణః। వైశ్యస్య స్వభావ ప్రభవో గుణః సత్త్వరజోఽభి భవేనాల్పోద్రిక్త స్తమోగుణః। శూద్రస్య స్వభావ ప్రభవో గుణః - సత్త్వరజోభిభవేనోద్రిక్త స్తమోగుణః;

దీపిక-: ఏతదేవ వివృణ్వం స్తదేవ విశినష్టి -

తత్=శ్రుతి ప్రసిద్ధం యత్=సుఖం, అగ్రే=యోగారంభ దశాయాం, విష మివ=బహ్వాయాస సాధ్యత్వా ద్వివిక్త స్వరూప స్యానను భూత చరత్వా చ్చ ప్రతికూల మివ, మందమతీనాం జిహా సాస్పద మితి భావః. పరిణామే= అభ్యాస బలేన స్వరూపావిర్భావ రూప పరిపాకే, అమృతోపమం=జరామరణ విరోధిత్వా ద్బ్రహ్మానందా త్పృథక్త్వేన పరమ భోగ్యత్వా చ్చా మృత తుల్య మిత్యర్థః, ఆత్మబుద్ధి ప్రసాదజం - ఆత్మబుద్ధిః = ఆత్మ విషయిణీ బుద్ధిః, తస్యాః ప్రసాదః = ఇతర విషయ స్పర్శ రూప కాలుష్య నివృత్తిః, తస్మా జ్జాతం, తత్ సుఖం, సాత్త్వికం=వివృద్ధ సత్త్వ మూలం, ప్రోక్తం=తదా్య థాత్మ్య విద్భిః కథిత మిత్యర్థః ॥37॥

శ్లో॥ విష యేంద్రియ సంయోగా ద్యత్త ద గ్రే ఽ మృతోపమమ్।
పరిణామే విష మివ త త్సుఖం రాజసం స్మృతమ్ ॥ 38

అర్థం-: తత్=అ (ప్రసిద్ధమైన) యత్ = ఏ సుఖము; విషయ + ఇంద్రియ సంయోగాత్=విషయములకు ఇంద్రియములకు గల సంబంధము వలన; అగ్రే=అనుభవ దశయందు; అమృత + ఉపమం=అమృతము వంటి దియు; పరిణామే; పరిపాక దశయందు; విషం + ఇవ =విషము వంటిదియు అగుచున్నదో; తత్ సుఖం = ఆ సుఖము; రాజసం=రజోగుణ మూలకమైన దిగ; స్మృతం=భావింపబడినది.

తా-: అన్నాది విషయానుభవమువలన కలుగు సుఖము అనుభవ దశలో ఆనన్ద ప్రదముగ నున్నను క్షున్నివృత్త్యాది (అకలి తీరుట) పరి ణామ దశయందు బాధా జనక మగుటను చూచుచున్నాము. ఇట్టి సుఖము రాజస మగుచున్నది.

దీపికా-: రాజసం సుఖ మాహ -

తత్=శ్రుతి ప్రసిద్ధం, యత్ = వైషయికం సుఖం, అగ్రే=అనుభవ వేళాయాం, విషయేంద్రియ సంయోగాత్-విషయాః=అన్నపానాదిభోగ్యాః, ఇంద్రియాణి=రసనాదీని, తేషాంసంయోగాత్-సంపర్కాత్, అమృతోపమం=

అమృతవత్పరమ భోగ్యం, పరిణామే=అన్నపానాది విషయ సుఖతానిమిత్త క్షుధాది నివృత్తిరూప విపాకావస్థాయాం, విషమివ=పరాన్న పరదారోపభోగాదికం యౌవనాద్యవస్థాస్వేవ సుఖదాయి, వార్ధకే చ తదేవ విషవత్పరమాఽనిష్టం, అనంతరం చ నిరయ దాయీతి భావః, తత్=సుఖం, రాజసం=వివృద్ధ రజోమూలం, స్మృతం=తత్త్వవేదిభిః కథిత మిత్యర్థః ॥38॥

శ్లో॥ యదగ్రే చానుబంధే చ సుఖం మోహన మాత్మనః ।
నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 39

అర్థ-: యత్=ఏ సుఖము; అగ్రే చ=అనుభవ దశయందును; అనుబన్ధే చ=పరిణామ దశయందును; ఆత్మనః=తనకు; మోహనం=మోహము కలిగించునది; నిద్రా+అలస్య ప్రమాద+ఉత్థం=నిద్ర అలసత్వము అనవధానము వీనివలన జనించునదియునో; తత్ సుఖం=ఆ సుఖము; తామసం=తమోగుణ మూలక మని; ఉదాహృతం=చెప్పబడినది.

తా-: అనుభవ దశయందును పరిణామ దశయందును మోహమును కలిగించుచు నిద్ర బద్ధకము ఏమరుపాటు మొదలైన వానివలన కలుగు సుఖము తామస సుఖ మనబడుచున్నది.

దీపికా-: తామసం సుఖ మాహ -

యత్=సుఖం, అగ్రే చ=అనుభవ వేళాయాం చ, అనుబంధే చ=అనుబధ్యతే, పశ్చాత్సంబధ్యత ఇతి అనుబంధః=పరిపాకః, తస్మింశ్చ, ఆత్మనః=జీవస్య, మోహనం=యథావస్థిత వస్తు ప్రకాశరూప మోహ కారణం, నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం-నిద్రా=సుషుప్త్యవస్థా, ఆలస్యే=ఇంద్రియ వ్యాపార మాంద్యే, ప్రమాదః=మనసోఽనవధానం, తేభ్యః ఉత్పన్నం నిద్రాయాస్సుఖ హేతుత్వం లోకసిద్ధం, ఆలస్యస్య గాత్రసంక్షోభ వైధుర్య హేతుత్వాత్; ప్రమాదస్య చ చిత్తైకాగ్ర్య ప్రయాస వైధుర్య హేతుత్వాచ్చ తద్ద్రష్టవ్యం, త్రయాణాం మోహ హేతుత్వం చ స్పష్టం, అనేన సుఖాఽఽభాసాశయా అకాలనిద్రా హేయేత్యుక్తం భవతి, యామద్వయం శయానస్తు

అమృతవత్పరమ భోగ్యం, పరిణామే=అన్నపానాది విషయ సుఖతానిమిత్త క్షుదాది నివృత్తిరూప విపాకావస్థాయాం, విషమివ=పరాన్న పరదారోపభోగాదికం యౌవనా ద్యవస్థాస్వేవ సుఖదాయి, వార్ధకే చ తదేవ విషవ త్పర మాఽనిష్టం, అనంతరం చ నిరయ దాయీతి భావః, తత్=సుఖం, రాజసం= వివృద్ధ రజోమూలం, స్మృతం=తత్త్వవేదిభిః కథిత మిత్యర్థః ॥38॥

శ్లో॥ యదగ్రే చానుబంధే చ సుఖం మోహన మాత్మనః।
నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 39

అర్థ-: యత్=ఏ సుఖము; అగ్రే చ=అనుభవ దశయందును; అనుబన్ధే చ=పరిణామ దశయందును; ఆత్మనః=తనకు; మోహనం=మోహమును కలిగించునది; నిద్రా+అలస్య ప్రమాద+ఉత్థం=నిద్ర అలసత్వము అనవధానము వీనివలన జనించునదియునో; తత్ సుఖం=ఆ సుఖము; తామసం=తమోగుణ మూలక మని; ఉదాహృతం=చెప్పబడినది.

తా-: అనుభవ దశయందును పరిణామ దశయందును మోహమును కలిగించుచు నిద్ర బద్ధకము ఏమరుపాటు మొదలైన వానివలన కలుగు సుఖము తామస సుఖ మనబడుచున్నది.

దీపికా-: తామసం సుఖ మాహ-

యత్=సుఖం, అగ్రే చ=అనుభవ వేళాయాం చ, అనుబంధే చ=అనుబధ్యతే, పశ్చాత్సంబధ్యత ఇతి అనుబంధః=పరిపాకః, తస్మింశ్చ, ఆత్మనః=జీవస్య, మోహనం=యథావస్థిత వస్తు ప్రకాశరూప మోహ కారణం, నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం-నిద్రా=సుషుప్త్యవస్థా, ఆలస్యే=ఇంద్రియ వ్యాపార మాంద్యే, ప్రమాదః=మనసోఽనవధానం, తేభ్యః ఉత్పన్నం నిద్రాయాస్సుఖ హేతుత్వం లోకసిద్ధం, ఆలస్యస్య గాత్రసంక్షోభ వైధుర్య హేతుత్వాత్; ప్రమాదస్య చ చిత్తైకాగ్ర్య ప్రయాస వైధుర్య హేతుత్వాచ్చ తద్ద్రష్టవ్యం, త్రయాణాం మోహ హేతుత్వం చ స్పష్టం, అనేన సుఖాఽఽ భాసాశయా అకాలనిద్రా హేయేత్యుక్తం భవతి, యామద్వయం శయానస్తు

ఇత్యేవ యేతే గుణవిశేషాః-అసాధారణ కర్మాణ్యేతాని ప్రవృత్తయశ్చైతా ఇతి సర్వమిదం మోక్షశాస్త్రే ఽసంకీర్ణం ప్రతిపాదిత మిత్యర్థః ॥41॥

శ్లో॥ శమో దమ స్తప శ్శౌచం క్షాంతి రార్జవ మేవ చ।
జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్మ స్వభావజమ్ ॥ 42

అర్థ-: శమః=బాహ్యేన్ద్రియ నిగ్రహము; దమః=అంతరింద్రియ (మనస్సు) నిగ్రహము; తపః=శాస్త్రోక్త భోగ సంకోచరూప కాయక్లేశము; శౌచం=శాస్త్రోక్త కర్మాచరణ యోగ్యత; క్షాన్తిః=ఓర్పు; ఆర్జవం+ఏవ చ=త్రికరణ శుద్ధియు; జ్ఞానం=పరతత్త్వ-అపరతత్త్వములకు సంబంధించిన వాస్తవ జ్ఞానము; విజ్ఞానం=పరతత్త్వముయొక్క విశేషముల నెఱుంగుట; ఆస్తిక్యం=భగవన్తు డున్నాడని; మనము చేయు కర్మలు అతనికి ఆరాధనా రూపములని; మనచే ఆరాధితుడై ప్రసన్నుడైన ఆ భగవన్తుడే ఫలప్రదాత అని వేదములు ఉపదేశించిన రీతిగా విశ్వసించుట (అను ఇవి బ్రాహ్మం=బ్రాహ్మణులకు సంబంధించిన; స్వభావజం=సహజమైన; కర్మ=కర్మము.

తా-: ఆస్తిక్యబుద్ధి పరాపరతత్త్వ జ్ఞానము శమదమాది గుణసంపద-బ్రాహ్మణులకు సహజములు అవశ్యాచరణీయములునై యున్నవి.

దీపికా:- ప్రథమతః బ్రాహ్మణాఽసాధారణ కర్మాణ్యాహ-

శమః=బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహః, దమః=అంతరింద్రియ నిగ్రహః, తపః=శాస్త్రీయ భోగ సంకోచరూపః కాయక్లేశః, శౌచం=శాస్త్రీయ కర్మయోగ్యతాత్మికా శుద్ధిః, క్షాంతిః=పరైః పీడ్యమానస్యాపి చిత్తవికార శూన్యతా, ఆర్జవమేవ చ=మనోవాక్కాయానా మేకరూపతా చ, జ్ఞానం=పరాపర తత్త్వయాథాత్మ్య జ్ఞానం, విజ్ఞానం=తత్రాపి పరతత్త్వగతాఽసాధారణ విశేషజ్ఞానం, ఆస్తిక్యం=అస్తి భగవాన్ వాసుదేవః పురుషోత్తమో జగదుదయ విభవ లయ లీల స్సకలోపనిష త్ప్రతిపాద్యః-తదారాధనాని సకల వైదిక కర్మాణి; తదారాధిత స్స సకల ఫల ప్రదశ్చేతి నిశ్చయ విశేషశ్చ, బ్రాహ్మం=బ్రాహ్మణాఽసాధారణం, స్వభావజం కర్మ ॥ 42

శ్లో॥ శౌర్యం తేజో ధృతి ర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాఽప్యపలాయనమ్ ।
దాన మీశ్వర భావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్ ॥ 43

అర్థ-: శౌర్యం=యుద్ధమునందు నిర్భయముగ ప్రవేశింపగల సామర్థ్యము; తేజః=శత్రువులు కన్నెత్తి చూచుటకును అలవి కాని శక్తి; ధృతిః=ఎన్ని విఘ్నములు వచ్చినను ప్రారంభించిన కార్యమును పూర్తి జేయగల సామర్థ్యము. దాక్ష్యం=నేర్పు; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; అపలాయనం చ+అపి=పారిపోకుండుటయు; దానం=దాన మొనర్చుట; ఈశ్వర భావః+చ=ఇతరులను శాసించగల సామర్థ్యమున్ను; క్షాత్రం= క్షత్రియ సంబంధమైన; స్వభావజం=సహజమైన; కర్మ=కర్మము.

తా-: శౌర్య తేజోధృత్యాదులు క్షత్రియుని కర్మములు.

దీపికా-: క్షత్రియ సాధారణ కర్మాణ్యాహ.

శౌర్యం=యుద్ధే నిర్భయ ప్రవేశ సామర్థ్యం, తేజః=పరై రతిరస్కార్యత్వం, ధృతిః=ఆరబ్ధే కర్మణి విఘ్నోపనిపాతేఽపి తత్సమాపన సామర్థ్యం, దాక్ష్యం=కౌశలం, యుద్ధే చాఽపి, అపలాయనం=ఆత్మమరణ నిశ్చయేఽప్యపరాఙ్ముఖతా, దానం=ఆత్మీయధనస్య పర స్వత్వాపాదనం, ఈశ్వరభావశ్చ=స్వ వ్యతిరిక్తానాం సర్వేషాం నియమన సామర్థ్యం చేత్యేతత్, క్షాత్రం=క్షత్రియాఽసాధారణం, స్వభావజం కర్మ ॥43॥

శ్లో॥ కృషి గోరక్ష వాణిజ్యం వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్ ।
పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్ ॥ 44

అర్థ-: కృషి....వాణిజ్యం కృషి=వ్యవసాయము; గోరక్ష=పశుపోషణము; వాణిజ్యం=వ్యాపారము; వైశ్యం=వైశ్యులకు సంబంధించిన; స్వభావజం=సహజమైన; కర్మ=కర్మము. శూద్రస్య=శూద్రునకు; పరిచర్యా+ఆత్మకం=త్రైవర్ణిక (కార్య సహకారి) సేవారూపమైన; కర్మ=కర్మము; స్వభావజం=సహజమైనది.

తా-: కృషి గోరక్ష వాణిజ్యములు వైశ్యునకును; త్రైవర్ణికులు చేయు కార్యములకు సహకరించు సేవలనందించుట శూద్రులకును విహితములైన సహజ కర్మములు.

దీపికా-: వైశ్య శూద్రయోః కర్మాహ -

కృషిః=ఫలోత్పాదనార్థం కర్షణం, గోరక్షః=పశుపాలనం, వాణిజ్యం= ధనాగమ హేతుభూతం క్రయ విక్రయాత్మకం కర్మ చ, వైశ్యం=వైశ్యా నాం సంబంధి స్వభావజం కర్మ, వైశ్యస్య స్వాభావిక వృత్తి రిత్యర్థః పరి చర్యాత్మకం=త్రైవర్ణిక సేవారూపం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజం=స్వాభా వికం కర్మ వృత్తి రిత్యర్థః, అత్ర శ్లోకద్వయేపి ప్రదర్శనార్థం కానిచి ద్వర్ణాని కాశ్చిద్ వృత్తయ శ్చోక్తాః, వస్తు-తస్తు త్రైవర్ణికానాం ముముక్షూ ణాం శమదమాదయ ఏవ సాధారణ ధర్మాః, అసాధారణ ధర్మవృత్తయస్తు బ్రాహ్మణానాం యాజనాధ్యాపన ప్రతిగ్రహాః-క్షత్రియాణాం జనపద పరిపా లనాదయః, వైశ్యస్య యథోక్తాః కృష్యాదయః, శూద్రస్య తూక్తా త్రైవ ర్ణిక శుశ్రూషా-అసాధారణ ధర్మో వృత్తిశ్చేతి మంతవ్యమ్ ॥44॥

శ్లో॥ స్వే స్వే కర్మ ణ్యభిరతః సంసిద్ధిం లభతే నరః ।
స్వకర్మ నిరత స్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు ॥ 45

అర్థ-: స్వే స్వే=తమతమ; కర్మణి=కర్మయోగమున; అభిరతః= ఆసక్తుడైన; నరః= మానవుడు; సంసిద్ధిం=పరమపదము ను; లభతే=పొందు చున్నాడు. స్వకర్మ నిరతః=స్వకర్తవ్యమున (కర్మయోగమున) నిష్ఠ గల వాడు; యథా=ఏ విధముగ; సిద్ధిం=ఫల సిద్ధిని; వినతి=పొందుచున్నాడో; తత్=దానిని; శృణు=వినుము.

తా-: మానవులు తమ తమ వర్ణములకు అనుగుణములైన ధర్మము లను ఆచరించినచో తప్పక పరమపద ప్రాప్తి రూప ఫల సిద్ధిని పొందగ లరు. అది ఎట్లు కలుగునో తెలిపెదను. వినుము.

దీపికా-: నను మోక్షశాస్త్రే-తత్తద్ధర్మోప దేశస్యకః ప్రసంగ ఇత్య త్రాహ -

ష్వే స్వే=తత్త ద్వర్ణా సాధారణే। కర్మణి=యజ్ఞ శౌర్యాదౌ। అభిరతః= నిష్ఠా యుక్తః పుమాన్। సంసిద్ధిః = పరమపదం। లభతే। నను నిషిద్ధస్య కర్మణః కథం పరమపద సాధనత్వ సిద్ధిరిత్యత్రాహ (స్వేతి) స్వకర్మ నిరతః=స్వధర్మ నిష్ఠః। పుమాన్। యథా=యేన ప్రకారేణ। సిద్ధిం=నైష్కర్మ్య సిద్ధి ద్వారేణ ఫలం। విందతి। తత్-తథా। శృణు ॥45॥

శ్లో॥ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్।
స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః॥

అర్థం-: భూతానాం = ప్రాణులయొక్క; ప్రవృత్తిః = ఉత్పత్త్యాది వ్యాపారము; యతః=ఏ పరమాత్మనుండి కలుగుచున్నదో; యేన=ఏ పరమాత్మచే; ఇదం సర్వం = ఈ సమస్త ప్రపంచము; తతం=వ్యాపింపబడి యున్నదో; తం=ఆ పరమాత్మను; స్వకర్మణా=స్వకీయ కర్మానుష్ఠానముచే; అభ్యర్చ్య=ఆరాధించి; సిద్ధిం=పరమపద సిద్ధిని; విన్దతి = పొందుచున్నాడు.

తా-: ప్రపంచ సృష్టి స్థితి సంహారాదులకు కర్తయై ప్రపంచము నందు అంతట వ్యాపించియుండు పరమాత్మను స్వధర్మానుష్ఠానముచే ఆరాధించినచో తప్పక పరమపద ప్రాప్తి కలుగును. భగవదారాధనగా భావించి కర్మయోగమును అనుష్ఠింపవలయును. ఇట్లు అనుష్ఠించుటవలననే ధర్మవ్యాధాదులు సిద్ధి నందిరి.

దీపిక-: తదేవాహ-

యతః - యస్మాత్ - మత్తః। భూతానాం = సర్వేషాం ప్రాణినాం। ప్రవృత్తిః-'అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే' ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా-ఉత్పత్త్యాది సర్వ క్రియాః, భవంతీత్యర్థః। యేన-మయా। సర్వం ఇదం-అఖిలం జగత్। తతం-'మయాతతమిదం సర్వంజగదవ్యక్త మూర్తినే' త్యాది పూర్వోక్త రీత్యా బహిరంతశ్చ వ్యాప్త మిత్యర్థః। తం = అగ్నీంద్రాద్యంతరాత్మానం మాం। స్వకర్మణా=వర్ణాశ్రమనియత వివిధ త్యాగయుక్త కర్మణా। అభ్యర్చ్య=ఆరాధ్య। మానవః। సిద్ధిం = నైష్కర్మ్య సిద్ధి ద్వారా పరమపదం। విదంతి=ప్రాప్నోతీత్యర్థః। శూద్రాదేరపి "ధర్మ వ్యాధాదయో

ప్యన్యే పూర్వాభ్యాసా జుగుప్సితే। వర్ణావరత్వే సంప్రాప్తా స్వంసిద్ధిం శ్రమణీ యథే" త్యాది శౌనకోక్తరీత్యా విదురాదివ త్పూర్వ జన్మ సిద్ధాధికార సంపత్త్యా వా భావి జన్మాఽధికార సంపత్త్యా వా పరమపద ప్రాప్తి రవిరుద్ధేతి భావః। ఏవం వర్ణాశ్రమ ధర్మాణాం స్వరూపేణాఽపరిత్యాజత్వం పరమపద ప్రాప్తి ప్రకారశ్చోక్తః॥

శ్లో॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్।
స్వభావ నియతం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్॥

అర్థ-: సు + అనుష్ఠితాత్=చక్కగా అనుష్ఠింపబడిన; పర ధర్మాత్= జ్ఞానయోగము కంటెను; స్వధర్మః=కర్మయోగము; విగుణః + అపి=గుణ హీనమైనదైనను; శ్రేయాన్ = శ్రేయస్కరమైనది - స్వభావనియతం= (ప్రకృతి మండలమునందున్న పురుషునికి) స్వభావ సిద్ధమైన; కర్మ= కర్మమును; కుర్వన్=చేయువాడు; కిల్బిషం = పాపమును న + ఆప్నోతి= పొందడు.

తా-: కర్మయోగము ఇంద్రియ వ్యాపార సాధ్యము, ప్రకృతి సంసృష్ట పురుషునికి ఇది సహజము. జ్ఞానయోగము ఇంద్రియ వ్యాపార నిగ్రహ సాధ్యము. కావున ఇది దుష్కరము-ఇందువలననే జ్ఞానయోగము కంటెను కర్మయోగము శ్రేయస్కరము. కర్మయోగానుష్ఠానమున ఎట్టి దోషము కలుగదు. జ్ఞానయోగమువ ప్రమాదములు సంభవింపవచ్చును.

దీపికా-: అథ 'దైవమే వాపరే యజ్ఞ' మిత్యాదినా కర్మయోగాంతర్గతతయా పూర్వోక్తానాం యోగానాం తత్తదధికార్యపరిత్యాజ్యత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి॥

స్వనుష్ఠితాత్-సుష్ఠు-అనుష్ఠితాత్=అచరితాత్। పరధర్మాత్ = ప్రకృతి సంసృష్టస్య దుశ్శకతయా తదన్యసాంఖ్య యోగనిష్ఠాగ్య ధర్మాత్, యోకస లేంద్రియ వ్యాపార నియమనరూపజ్ఞానయోగా దిత్యర్థః। విగుణః = కించి దంగవికలోపి। స్వధర్మః- స్వేన-ప్రకృతి సంసృష్టేనైవో పాదేయో ధర్మః- వివిధ త్యాగయుక్తో భగవదారాధనాత్మకః కర్మ యోగః । శ్రేయాన్। ప్రకృతి సంసృష్టస్యేంద్రియ వ్యాపారాత్మకస్య ధర్మస్య సుశకతయా స

ఏవ ప్రశస్త ఇత్యర్థః। కించ। స్వభావనియతం - ప్రకృతి సంసృష్టస్య స్వభావ ప్రాప్తం, అవర్జనీయ మిత్యర్థః। కర్మ = క్రియారూపం కర్మ యోగం। కుర్వన్=ఆచరన్। కిల్బిషం = ప్రత్యవాయం। నాప్నోతి। విషతరు నిఃబాదిజాత జంతూనాం స్వభావ నియతాహార సేవావత్ ప్రకృతి సంసృష్ట స్య స్వోచిత కర్మయోగ సేవాఽనర్థాయ న భవతి, కింతు స్వానుచిత్త జ్ఞాన యోగసేవైవ మర్త్యానామమృత సేవావద్దానయే భవతీత్యర్థః ॥47॥

శ్లో॥ సహజం కర్మం కౌంతేయ సదోష మపి న త్యజేత్।
సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాఽగ్ని రివావృతాః॥48

అర్థం-: కౌన్తేయ=అర్జున; సహజం = స్వభావ సిద్ధమైన; కర్మ = కర్మయోగము; సదోషం + అపి = కాయ క్లేశాది దోషయుక్త మైన దైనను; న త్యజేత్=విడువరాదు- అగ్నిః=అగ్ని; ధూమేన-ఇవ=పొగచేత వలే= సర్వ + ఆరంభాః = సకల విధములైన జ్ఞాన కర్మల ఆరంభములును; దోషేణ=దుఃఖముచే; ఆవృ తాః + హి=ఆవరింపబడినవి గదా.

తా-: అర్జున కర్మయోగము కాయక్లేశాది జనిత దుఃఖ భూయిష్ట మైన దైనను తనకు స్వభావసిద్ధ మగుటచే దానిని పరిత్యజింపరాదు. జ్ఞాన యోగమునను ఇట్టి దుఃఖము లేకపోలేదు. పొగ నిప్పును ఆవరించునట్లు దుఃఖములు ఈ కర్మయోగ జ్ఞాన యోగములను ఆవరించియుండును. కావున ప్రమాద భూయిష్టమైన జ్ఞాన యోగముకంటె కర్మయోగము శ్రేయస్కరము.

దీపికా-: పూర్వం ప్రకృతి సంసృష్టస్య సుశకత్వ దుశ్శకత్వాభ్యాం కర్మయోగ జ్ఞానయోగయో ర్వైషమ్యం స్మారితం। ఇదానీం సౌకర్య ప్రమాదాభ్యామపి వైషమ్యమాహ॥

హే కౌంతేయ। సహజం=స్వభావ ప్రాప్తత్వేన సుశకం। కర్మ=సక లేంద్రియ వ్యాపార రూపం కర్మయోగం। సదోషమపి కషం కర్మేతి న్యాయేన క్లేశయుక్తమపి। నత్యజేత్। ఇంద్రియ వ్యాపార రూపస్య కర్మ యోగస్య ప్రాకృత జన సహజత్వేన ప్రమాదాభావాత్ క్లిష్టమపి సదేపో

పాదేయం। నతు తద్విపరీతో జ్ఞానయోగ ఇతి భావః। కించ క్లేశశ్చోభయ త్రాపి సమాన ఇత్యాహ (సర్వేతి) హి=యస్మాత్। కర్మారంభాః=కర్మారంభా జ్ఞానారంభాశ్చ। దోషేణ=క్లేశేన। ధూమేన। అగ్నిరివ। అవృతాః। కర్మయోగ జ్ఞానయోగయోః క్లేశ స్త్వ విశిషః, కింతు కర్మయోగే సాంకర్యా ప్రమాదౌ గుణౌ=జ్ఞానయోగేతు తద్విపర్యయ ఇతి భావః ॥48॥

శ్లో॥ అసక్త బుద్ధి స్సర్వత్ర జితాత్మా విగత స్పృహః।
నైష్కర్మ్య సిద్ధిం పరమాం సన్న్యాసే నాఽధిగచ్ఛతి॥ 49

అర్థం-: సర్వత్ర=ఫలాదులయందు అంతట; అసక్త బుద్ధిః = అనాసక్త బుద్ధి గలవాడును; జిత + ఆత్మా=జయింపబడిన మనస్సు గలవాడును; విగత స్పృహః = ఆత్మ కర్త' అని తలంపని వాడును; సన్న్యాసేన = ఫల సంగ కర్తృత్వాది త్యాగముతో (కూడిన వాడవై) పరమాం=ఉత్తమమైన; నైష్కర్మ్య సిద్ధిం = ఇంద్రియ వ్యాపార శూన్యమైన ధ్యానయోగ సిద్ధిని; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాడు.

తా-: తానే కర్త యని తలంపక పరమ పురుషుడే కర్త అని తలంచుచు ఫల త్యాగ పూర్వకముగ కర్మ యోగానుష్ఠానము గావించువారు ఇంద్రియ వ్యాపారోపరతి రూపమైన ధ్యానయోగ సిద్ధిని పొందగలరు.

దీపికా-: యదర్థోఽయం ప్రయాస స్తదాహ-

సర్వత్ర=సర్వేషు ముక్తి వ్యతిరిక్త ఫలేషు। అసక్త బుద్ధి = అనాసక్త చిత్తః। అత ఏవ-జితాత్మా = జితామనాః। విగత స్పృహః = పరమ పురుష కర్తృత్వాను సన్ధానేనాత్మ కర్తృత్వ స్పృహా రహితః। పుమాన్ సన్న్యాసేన = త్రివిధ త్యాగాత్మకేన సన్న్యాసేన। కర్మ కుర్వన్నపీతి భావః। పరమాం = జ్ఞానయోగ ఫలభూతాం। నైషర్మ్య సిద్ధిం = నిర్గతాని కర్మాణి- ఇంద్రియ వ్యాపారోపరతి రూపధ్యాన యోగః, తస్య సిద్ధిం = లాభం। అధి-గచ్ఛతి = ప్రాప్నోతి ॥49॥

శ్లో॥ సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ తథాప్నోతి నిబోధ మే।
సమాసేనైవ కౌంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా॥ 50

అర్థం-: సిద్ధిం=ధ్యాన సిద్ధిని; ప్రాప్తః = పొందినవాడు; యథా= ఏ విధముగ; బ్రహ్మ = బ్రహ్మమును; ఆప్నోతి = పొందునో; తథా = ఆ ప్రకారమును; మే = నా వలన; సమాసేన = సంగ్రహముగా; నిబోధ= తెలిసికొనుము; కౌంతేయ=అర్జున; యా=ఏది; జ్ఞానస్య = ధ్యానాత్మక జ్ఞానమునకు; పరా నిష్ఠా = పరాకాష్ఠయో.

తా-: అర్జున, ధ్యాన సిద్ధిని పొందినవాడు ఏ విధముగ సంచరించుచు ధ్యాన నిష్ఠకు పరమ ప్రాప్యమైన పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపమును పొందునో సంగ్రహముగ చెప్పెదను; వినుము.

దీపికా-: తతః కిం? తత్రాహ-
హే కౌంతేయ, సిద్ధిం = ఆహరహ రనుష్ఠీయమానేన కర్మయోగేన ధ్యాన సిద్ధిం, ప్రాప్తః=గతః పుమాన్, యథా = యేన ప్రకారేణ, బ్రహ్మ ఆప్నోతి, తథా=తం ప్రకారం, మే=మత్తః, సమాసేనైవ = సంక్షేపేణైవ, నిబోధ=శృణు, బ్రహ్మ ప్రాప్తి ప్రకార మాకర్ణ యేత్యర్థః, తదేవ బ్రహ్మ విశినష్టి (నిష్ఠేతి) జ్ఞానస్య = ధ్యానాత్మకస్య, యా నిష్ఠా = పరమ ప్రాప్య మిత్యర్థః ॥50॥

శ్లో॥ బుద్ధ్యా విశుద్ధయా యుక్తో ధృత్యాత్మానం నియమ్య చ।
శబ్దాదీన్ విషయాం స్త్యక్త్వా రాగ ద్వేషౌ వ్యుదస్య చ॥ 51

శ్లో॥ వివిక్త సేవీ లఘ్వాశీ యత వాక్కాయ మానసః।
ధ్యానయోగ పరో నిత్యం వైరాగ్యం సముపాశ్రితః॥ 52

శ్లో॥ అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్।
విముచ్య నిర్మమ శ్శాంతో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే॥ 53

అర్థం-: విశుద్ధయా = పరిశుద్ధమైన; బుద్ధ్యా = బుద్ధితో; యుక్తః= కూడినవాడును; ధృత్యా=ధైర్యముచే; ఆత్మానం = మనస్సును; నియమ్య

చ = నిగ్రహించి; శబ్ద + ఆదీన్ = శబ్దము మొదలుగా గల; విషయాన్= ఇంద్రియ విషయములను; త్యక్త్వా=త్యజించి; రాగ ద్వేషౌ=రాగ ద్వేషములను; వ్యుదస్య చ=త్యజించియు వివిక్త సేవీ=ఏకాంత స్థలమ్మునందు ఉన్నవాడును; లఘు + ఆశీ = మితముగ భుజించువాడును; యత వాక్ + కాయ మానసః=నిగ్రహింపబడిన వాక్కు శరీరము మనస్సు గలవాడును.

అర్థం-: నిత్యం = సర్వదా; ధ్యానయోగ పరః = ధ్యాన యోగమునందు ఆసక్తి గలవాడును; వైరాగ్యం=విరక్తిని; ఆశ్రితః = ఆశ్రయించినవాడును. అహంకారం=శరీరాత్మాభిమానమును; బలం= (దానికి కారణమైన వాసనల) బలమును; దర్పం = గర్వమును; కామం = కామమును; క్రోధ= కోపమును; పరిగ్రహం=ద్రవ్యాది పరిగ్రహమును; విముచ్య=పరిత్యజించి; నిర్మమః = మమకారము లేనివాడై; శాంతః ఆత్మానుభవ సుఖశాలియైన పురుషుడు; బ్రహ్మ భూయాయ = పరిశుద్ధాత్మానుభవము కొఱకు; కల్పతే= తగియుండును.

తా-: పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపమును చక్కగా ఎఱిగి మనస్సును నిగ్రహించి శబ్దాది విషయములను పరిత్యజించి రాగ ద్వేషములను జయించి ఏకాంత స్థలమున వసించుచు మితాహారియై త్రికరణములను ధ్యాన నిష్ఠుడై వైరాగ్యము గలిగి శరీరాత్మాభిమానమును దానికి మూలములైన పూర్వ కర్మ వాసనలను గర్వమును కామ క్రోధములను అభిమానమును వీడి ఆత్మానుభవ సుఖమును మాత్రమే పొందుగోరుచుండువాడు సర్వ బన్ధ విముక్తుడై పరిశుదాత్మ స్వరూపానుభవమునకు యోగ్యుడగును.

దీపికా-: తమేవ ప్రకారం దర్శయతి-

విశుద్ధయా = యథావస్థితాత్మ తత్త్వ విషయయా, బుద్ధ్యా = నిర్ధారణయా యుక్తః, ధృత్యా = సాత్త్వికబుద్ధి దార్ఢ్య రూపయా, ఆత్మానం= మనః, నియమ్య చ = విషయేచ్ఛా విముఖీకృత్య చ, యోగ్యం కృత్వా చేత్యర్థః, శబ్దాదీన్ విషయాన్, త్యక్త్వా =దూరీకృత్య, రాగద్వేషౌ=తత్సన్నిధాన కృత రాగ ద్వేషౌ, వ్యుదస్య=నిరస్య చ ॥57॥

వివిక్త సేవీ వివిక్తం ధ్యాన విరోధి రహితం దేశం, సేవత ఇతి తథాభూతః, లఘ్వాశీల=ఘ్వాశన శీలః, "నాఽత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి" త్యుక్త రీత్యా అత్యశనాఽనశన రహితః, యత వాక్కాయ మానసః యతాని ధ్యానాభిముఖీ కృతాని, వాక్కాయ మానసాని తత్తద్వృత్తయః, యేన సః, నిత్యం అహరహః, ధ్యానయోగపరః -ధ్యానయోగే ప్రధాన భూతే స్థితః, వైరాగ్యం సముప్రాశితః-ధ్యేయ తత్త్వ వ్యతిరిక్త తత్త్వేషు దోషపరామర్శేన వైరాగ్యం వర్ధయ న్నిత్యర్థః ॥52॥

అహంకారం అనాత్మ న్యాత్మాభిమానం, బలం తద్వివృద్ధి హేతు భూత వాసనా బలం, దర్పం = తత్కార్య మమార్గ ప్రవృత్తిం, కామం క్రోధం పరిగ్రహం విషయ సంగ్రహం, విముచ్య, నిర్మమః సర్వే ష్వనాత్మీయే ష్వాత్మీయత్వాభిమాన రహితః, శాంతః ఆత్మానుభవైక సుఖః, బ్రహ్మభూయాయ బ్రహ్మభావాయ, కల్పతే సమర్థో భవతి సర్వబంధ భవతి, సర్వబంధ వినిర్మోచన పూర్వకం యథావస్థిత మాత్మాన మనుభవ తీత్యర్థః ॥53॥

శ్లో॥ బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి।
సమ స్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్॥ 54

అర్థం-: బ్రహ్మభూతః = పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపమును పొందినవాడు; ప్రసన్న + ఆత్మా = నిర్మల మనస్కుడు; సర్వేషు = సమస్తములైన; భూతేషు = ప్రాణులయందు; సమః = (అనాసక్తితో) సమ భావము గల వాడునై; న శోచతి = దుఃఖపడు. న కాంక్షతి=భగవ దితరములను వేనిని కోరడు. పరాం = స్థిరమైన; మత్ + భక్తిం = నా యందలి భక్తిని; లభతే = పొందును.

తా-: జ్ఞానైకాకారము భగవచ్ఛేషభూతము అయిన ఆత్మ స్వరూపము ఆవిర్భవింపగనే రాగ ద్వేషాది రహిత మనస్కుడై ఏ ప్రాణిని గూర్చియు దుఃఖంపడు. దేనిని కోరడు ఇట్టి వానికి నా యందు దృఢభక్తి సులభముగ నేర్పడును.

దీపికా-: తతోఽపి కిం; తత్రాహ-

బ్రహ్మభూతః=బ్రహ్మభూత యథావస్థితాఽపరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన స్వభావః। అతఏవ-ప్రసన్నాత్మా - ప్రసన్నః - క్లేశ కర్మ విపాకాది కాలుష్య రహితః। ఆత్మా = చిత్తం యస్య సః। అతఏవ। సర్వేషు భూతేషు = బ్రహ్మాది స్తంబ పర్యంతేషు ప్రాణిషు। సమః = అనాదరశీలః పుమాన్ న శోచతి న కాంక్షతి- 'యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే' ఇతి పూర్వోక్త రీత్యా గురు శోకేనా వ్యవిచాలితో మద్వ్యతిరిక్తం కంచనాపి అభిలషతి। కింతు। పరాం= అవ్యభిచారిణీం। మద్భక్తిం - మయి-సకల హేయప్రత్యనీకే కల్యాణ గుణ నిధౌ నిఖిల జగత్కారణే శేషిణి, భక్తిం లభతే = అనాయసేన ప్రాప్నోతి। ఏతచ్చ వ్యాధకుల సంవర్ధిత రాజకుమార సమాధినా సుస్పష్టం పూర్వ ముప పాదితం స్మర్తవ్యమ్॥54॥

శ్లో॥ భక్త్యా మా మభిజానాతి యావాన్ యశ్చాస్మి తత్త్వతః।
తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరమ్॥

అర్థం-: భక్త్యా=భక్తితో; మాం = నన్ను; యావాన్ = ఎట్టి గుణ విభూత్యాదులు కలవాడనో; యః + చ + అస్మి=ఎట్టి స్వరూప స్వభావములు కలవాడనో; తత్త్వతః=వాస్తవముగ; అభిజానాతి = తెలిసికొనుచున్నాడు. మాం=నన్ను; తత్త్వతః=వాస్తవముగ; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; తదనన్తరం= పిమ్మట; మాం = నన్ను; విశతే=పొందుచున్నాడు.

తా.: భక్తిచే నా స్వరూప రూప గుణ విభూత్యాదులను చక్కగా తెలిసికొనిన భక్తుడు నన్నే పొందుచున్నాడు.

దీపికా-: తత్ఫల మాహ-

అహం। యశ్చ అస్మి = స్వరూపత స్స్వభావతశ్చ యాదృశశ్చాస్మి। యత్స్వరూప స్వభావవా నిత్యర్థః। యావాంశ్చ అస్మి=గుణతో విభూతితశ్చ యన్మహిమా యద్గుణ విభూతి శ్చాస్మీత్యర్థః। భక్త్యా = ఏవంభూతయా పూర్వోక్తయా భక్త్యా మాం - జ్ఞాత్వా-విశద మనుభూయ। తదనంతరం। మత్తత్త్వ జ్ఞానానంతరం। తతః = భక్తితః। మాం। విశతే = ప్రవిశతి। మత్ప

రూప స్వభావ గుణ విభూతి జ్ఞానానంతర భావిన్యావిశద నిరతిశయ భక్త్యా మాం ప్రాప్నో తీత్యర్థః। పూర్వమపి-'భక్త్యా త్వ నన్యయా శక్య అహ మేవం విధోఽర్జున। జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతపే 'తి భక్తే రేవ ప్రవేశ హేతుత్వ ముక్తం స్మర్తవ్యమ్॥55॥

శ్లో॥ సర్వకర్మాణ్యపి సదా కుర్వాణో మద్వ్యపాశ్రయః।
మత్ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పద మవ్యయమ్॥ 56

అర్థం-: ర్వ కర్మాణి+అపి = సకల కర్మలను: సదా = సర్వదా; మద్వ్యపాశ్రయః=నా యందు కర్తృత్వాదికము నుంచినవాడై; కుర్వాణః= చేయుచు; మత్ప్రసాదాత్=నా అనుగ్రహమువలన; శాశ్వతం = స్థిరమైన; అవ్యయం=నాశ రహితమైన: పదం ప్రాప్యుడనైన నన్ను; అవాప్నోతి= పొందుచున్నాడు.

తా-: కామ్య కర్మలతో సహా సకల కర్మల కర్తృత్వమును నా యందుంచి కర్మల నాచరించుచుండువాడు నా అనుగ్రహమునకు పాత్రుడై నన్ను పొందుచున్నాడు.

దీపికా: ఏవం వర్ణాశ్రమ నియత నిత్య నైమిత్తిక కర్మణాం కర్తృత్వా ద్యభి సంధి రహితానా మనుషి. తానాం పరమ పురుషారాధన రూపాణాం పరిపాక ఉక్తః ఇదానీం కామ్యానాం కర్మణా మప్యుక్త రూపేణానుషి. తానాం స ఏవ పరిపాక ఇత్యాహ-

సదా। మద్వ్యపాశ్రయః అహ మేవ వ్యపాశ్రయః-శేషీ యస్య సః। మయి సన్న్యస్త కర్తృత్వాది స్సన్। సర్వ కర్మాణ్యపి - కామ్య కర్మ సహి తాని సర్వాణి కర్మాణ్యపి। న కేవలం నిత్య నైమిత్తిక కర్మాణ్యేవేతి భావః। కుర్వాణః అనుతిష్ఠన్ పుమాన్ మత్ప్రసాదాత్ మదనుగ్రహాత్। శాశ్వతం సనాతనం। అవ్యయం నిర్వికారం। పదం-పద్యతే గమ్యత ఇతి పదం, ప్రాప్యంమాం అవాప్నోతి ॥56॥

శ్లో॥ చేతసా సర్వ కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః।
బుద్ధి యోగా ముపాశ్రిత్య మచ్చిత్త స్సతతం భవ॥ 57

అర్థం-: చేతసా మనస్సుతో; సర్వ కర్మాణి=సకల కర్మలను; మయి=నా యందు; సన్న్యస్య=సమర్పించి; మత్పరః=నన్నే ఫలముగ తలంచిన వాడవై; బుద్ధి యోగం=పరమాత్మయే కర్త అను బుద్ధిని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; సతతం=ఎల్లప్పుడు, మచ్చిత్తః=నాయందే లగ్నమైన మనస్సుగలవాడవుగ, భవ=అగుము.

తా-: నేను భగవచ్ఛేషభూతుడను, భగవన్నియామ్యుడను. నేను చేయు సకల కర్మలకు కర్త ఆ భగవంతుడే. అను జ్ఞానము కలిగి సర్వదా నన్నే ధ్యానించుచుండుము.

దీపికా: ఏవం సామాన్యత ఉపదిశ్య విశేషతో వ్యపదిశతి-

చేతసా సర్వ కర్మాణి మయి సన్న్యస్య 'మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మ చేతసా నిరాశీః' ఇత్యుక్త ప్రకారేణ జీవస్య మచ్ఛేషత్వ మన్నియామ్యత్వ విషయ బుద్ధ్యా సర్వాణి లౌకికాని వైదికాని యుద్ధాదీని చ కర్మాణి మత్కర్తృత్వాను సంధానేన మయి సమర్ప్యేత్యర్థః। మత్పరః-అహమేవ-పరః-ఫలతయా ప్రధానభూతః యస్య సః। మదేక ప్రాప్యత్వాభి సంధిమా నిత్యర్థః। బుద్ధియోగం ఉపాశ్రిత్య-కర్మానుష్ఠాన వేళాయా మిమమేవ బుద్ధియోగ ముపజీవ్యేత్యర్థః। సతతం మచ్చిత్తః భవ॥57॥

శ్లో॥ మచ్చిత్త స్సర్వ దుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి।
అథ చే త్త్వ మహంకారా న్న శ్రోష్యసి వినంక్ష్యసి ॥58॥

అర్థ-: మచ్చిత్తః=నాయందే లగ్నమైన మనస్సుగల నీవు;మత్ప్రసాదాత్=నా అనుగ్రహమువలన; సర్వ దుర్గాణి=సకల ప్రతి బన్ధకములను; తరిష్యసి=దాటగలవు. అథ=అట్లుకాక; త్వం=నీవు; అహంకారాత్=అహంకారము వలన; న శ్రోష్యసి చేత్=(నా మాటను) వినవేని చో; వినంక్ష్యసి=నశింతువు.

తా-: సర్వమునకు కర్త భగవంతుడే అని భావించి వర్తించినచో నా అనుగ్రహమున సకల ప్రతిబన్ధకములను అతిక్రమింపగలవు. కాని నాడు నశింతువు.

దీపికా-: ఏవం నిత్య నైమిత్తిక కామ్యరూపాణాం దర్శిత బుద్ధి విశేష యోగ సహితానాం కర్మయోగ శబ్ద వాచ్యానాం పరంపరయా పరిపూర్ణ భగవత్ప్రాప్తి పర్యంత పరికర ముపపాద్య సర్వథా కర్మయోగ ఏవ కర్తవ్య ఇతి నిగమయన్ విపక్షేఽనిష్టమాహ-

మచ్చిత్తః-మయ్యేవ చిత్తం కర్తృత్వాను సంధాన రూపం యస్య సః, ఏవం సర్వదా కర్మాణి కుర్వ న్నిత్యర్థః, మత్ప్రసాదాత్ - తాదృశ కర్మానుష్ఠాన మూల మదనుగ్రహాత్, సర్వదుర్గాణి-సర్వాణి సంసార దుర్గాణి, తరిష్యసి, సంసారా ద్విమోక్ష్యస ఇత్యర్థః, అథ - ఏవం మదుప దేశానంతర మపి త్వం, అహంకారాత్ - అహ మేవ కృత్యాకృత్య వివేకం స్వయం జానామి-కిమన్యోప దేశేనేతి భావాత్, మదుక్తం న శ్రోష్యసి చేత్, వినంక్ష్యసి నిత్య సంసారితయా వినష్టో భవిష్యసి, నహి మద్వ్యతిరిక్తః కశ్చి త్కృత్యా-కృత్య విచక్షణః ప్రశస్తోఽస్తీతి భావః ॥ 8॥

శ్లో॥ యద్యహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే।
మిథ్యైష వ్యవసాయ స్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి॥59॥

అర్థం= అహంకారం = అహంకారమును; ఆశ్రిత్య = అవలంభించి; న యోత్స్యే=యుద్ధము గావింపను; ఇతి=అని; యది మన్యసే=తలంతువేని; తే = నీయొక్క; ఏషః = ఈ; వ్యవసాయః = నిశ్చయము; మిథ్యా=అసత్య మైనది. త్వాం=నిన్ను; ప్రకృతిః = పూర్వ వాసన; నియోక్ష్యతి = (కర్మల యందు) ప్రవర్తింపజేయుగలదు.

తా-: అహంకరించి నా మాటను కాదని యుద్ధ మొనర్పనని నీవు తలంచినను ప్రకృతియే నిన్ను కర్మలయిందు ప్రవర్తింప జేయుగలదు.

దీపికా-: పూర్వత్ర స్వవాక్య శ్రవణ ఫలతయా యుద్ధాఽప్రవృత్తౌ వినాశ ఉక్తః, ఇదానీం యుద్ధ ప్రవృత్తి రన్యథా ప్యవశ్యం భావిన్యేవ-తవ మౌర్ఖ్యదోషః పర మధిక ఇత్యాశయే నాహ-

అహంకారం-అహమేవ సర్వం హితాహితం జానామీతి స్వాతంత్ర్యం ఆశ్రిత్య న యోత్స్యే=యుద్ధం న కరిష్యే ఇతి యది మన్యసే=అభిమన్యసే

చే దిత్యర్థః, తే=తవ ఏషః వ్యవసాయః = స్వాతంత్ర్యాభిమానః, మిథ్యా= అసత్య ఇత్యర్థః, తత్ర హేతు మాహ, ప్రకృతి రితి; ప్రకృతిః = పూర్వ వాసనా, నియోక్ష్యతి = ప్రేరయిష్యతి, మత్స్వాతంత్ర్య నియోగాభ్యాం వినాపి పశువ దజ్ఞం త్వాం యుద్ధే ప్రకృతి రేవ బలా త్ప్రేరయిష్య తీత్యర్థః ॥59॥

శ్లో॥ స్వభావజేన కౌంతేయః నిబద్ధ స్స్వేన కర్మణా।
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్ కరిష్య స్యవశోఽపి తత్॥ ॥60॥

అర్థం-: హే కౌన్తేయ = ఓ అర్జున; యత్ = ఏ యుద్ధమును; మోహాత్=అజ్ఞానమువలన కర్తుం=చేయుటకు; న+ఇచ్ఛసి=కోరవో; తత్= ఆ యుద్ధమును: స్వభావజేన; క్షత్రియ సహజమైన; కర్మణా = (శౌర్యాది) కర్మచే; నిబద్ధః=బద్ధింప బడినవాడ_ అవశః+అపి=పరవశుడవయ్యును; కరిష్యసి=చేయగలవు.

తా-: అర్జున; అజ్ఞానమువలన ప్రస్తుతము యుద్ధమును మానినను; క్షత్రియ సహజమైన శౌర్యముచే శత్రువుల తిరస్కారమును సహింపలేక తప్పక యుద్ధమును చేయగలవు.

దీపికా-: తదేవోప పాదయతి-

హే కౌంతేయ, స్వభావజేన-స్వస్య-క్షత్రియస్య తవ, భావః-ప్రాచీన వాసనా, తజ్జాతేన, స్వేన = స్వకీయేన కర్మణా, 'శౌర్యం తేజ' ఇత్యాది పూర్వోక్తాఽసాధారణ ధర్మేణ, నిబద్ధః = శమీ వహ్ని వ దనుబద్ధః, మోహాత్= అజ్ఞానాత్, యత్ = యుద్ధాదికం కర్తుం నేచ్ఛసి, ప్రాప్తావసరేఽధర్మత్వ బుద్ధ్యా న చికీర్షసి, తదేవ, అవశోపి=అస్వతంత్రోపి వా, పర ధర్షణోద్భూత తమః ప్రేరిత స్సన్వా కరిష్యసి, గతజల సేతు బంధవ ద్వ్యర్థ వావశ్యం కరిష్యసీత్యర్థః ॥60॥

శ్లో॥ ఈశ్వర స్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి।
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా॥ 61

అర్థ-: అర్జున=అర్జున; ఈశ్వరః=సర్వ నియంతయైన ఈశ్వరుడు; సర్వ భూతానాం-సకల ప్రాణులయొక్క; హృద్దేశే=హృదయమునందు; యంత్ర+ఆరూఢాని=శరీర మనెడి యంత్రము నధిష్ఠించియున్న; సర్వ భూతాని=సకల ప్రాణులను; మాయయా=గుణ త్రయ విశిష్టమైన ప్రకృతిచే; భ్రామయన్=త్రిప్పుచు; [ప్రవర్తింపజేయుచు] తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.

తా-: అర్జున! శరీర మనెడి యంత్రమున నున్న సర్వ ప్రాణులను సర్వ జగన్నియామకుడైన సర్వేశ్వరుడు సత్త్వాది గుణానుగుణముగ నడిపించుచు వారి హృదయములయందుండును.

దీపికా-: నను త్వదౌదాసీన్యే చ కథ మచేతనయా ప్రకృత్యా మమ ప్రవృత్తి సంభవః? సంభవే వా కథం తవ సర్వ ప్రవృత్తి హేతుత్వ మిత్యత్రాహ -

హే అర్జున, ఈశ్వరః = నియంతా, నియమనానుకూల వ్యాప్తిమాన్ వాసుదేవ ఇతి యావత్, యంత్రారూఢాని-యంత్రం-ప్రవృత్తి నివృత్త్యనుకూల ప్రదేశ యుక్త రథరూపం శరీరం, ఆరూఢాని, సర్వభూతాని-'ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథ మేవ చ' ఇతి శ్రుత్యుక్త రీత్యా తత్తద్రథికత్వేనావస్థితాన్ సర్వా నాత్మాన ఇత్యర్థః, మాయయా, గుణ త్రయమయ్యా ప్రకృత్యా, భ్రామయన్- పూర్వ వాసనోద్భూత గుణానుగుణం, ప్రవర్తయ న్నిత్యర్థః, సర్వభూతానాం-తేషా మేవ ప్రాణినాం, హృద్దేశే-ప్రవృత్తి నివృత్తి హేతుభూత జ్ఞానోత్పత్తి దేశే, తిష్ఠతి=ఉదాసీనవదాస్తే, నహి భూతావేశన్యాయేన జీవమీశ్వరః ప్రవర్తయతి; అపితు సత్త్వాది గుణమయాన్ భావాన్ పురస్కృత్య పూర్వపూర్వ వాసనానుగుణ గుణ సంగ ద్వారేణేతి వాసనాయాః ప్రధర్షణాది వశా త్ప్రవర్తక త్వేపి నాత్మ ప్రవర్తకత్వ హానిః, నచౌదాసీన్యస్య వ్యాహతి శ్చేతి భావః ॥61॥

శ్లో॥ త మేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత!।
తత్ప్రసాదా త్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్ ॥ 62

అర్థ-: భారత=అర్జున; సర్వభావేన = సర్వవిధములు; తం+ఏవ= ఆ సర్వేశ్వరునే; శరణం గచ్ఛ=శరణు పొందుము. తత్+ప్రసాదాత్ =

అతని అనుగ్రహము వలన; పరాం=ఉత్కృష్టమైన; శాన్తిం=శాన్తిని; శాశ్వతం=పునరావృత్తి రహితమైన; స్థానం=పరమ పదమును; ప్రాప్స్యసి=పొందగలవు.

తా-: అర్జున; సర్వనియన్త అయిన సర్వేశ్వరుని అన్ని విధముల రక్షకునిగా తలంచి శరణు పొందుము. అతని అనుగ్రహమువలన శాంత పరమపదము నుద్ధింపగలవు.

దీపికా-: నను ఈశ్వరః స్వతంత్రో యది మాయయా జీవం ప్రవర్తయతి-పరతంత్రః కథం తాం నిరస్యే దిత్యత్రాహ-

హే భారత । త మేవ-సర్వ ప్రశాసితారము హ్యాశ్రిత వాత్సల్యేన త్వత్సారథ్యే స్థిత్వా యుద్ధం కుర్వితి హితోపదేష్టార మేవేత్యర్థః। అనేన పరత్వ సౌలభ్యే సూచితే। ఏవ కారేణ తత్ప్రయుక్త మాయాయా స్తదన్యేనాఽనివర్తనీయత్వ ముక్తం। సర్వభావేన- హితోపదేష్టృత్వ ప్రాప్యత్వ ప్రాపకత్వాది రూపేణ శరణం=గోప్తారం। గచ్ఛ=అవగచ్ఛ। అవశ్య మన్యథాపి భావిన్యా యుద్ధ ప్రవృత్తే ర్వినాశ హేతుత్వేన తదుపదిష్ట రీత్యైవ యుద్ధాది ధర్మం కుర్విత్యర్థః। ఏవం సతి, తత్ప్రసాదాత్-తస్య-సర్వేశ్వరస్య। ప్రసాదాత్=కర్మయోగానుష్ఠాన జనితానుగ్రహాత్। పరాం=ఉత్కృష్టాం। అపునరంతురా మితి యావత్। శాంతిం=సర్వకర్మ నివృత్తిం। శాశ్వతం=పునరావృత్తి రహితం। స్థానం తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యంతి సూరయః సతే హ నాకం మహిమాన స్సాచంతే యత్ర పూర్వే సాధ్యా స్సంతి దేవాః” ఇత్యాది శ్రుతి ప్రతిపాద్యం లోకం ప్రాప్స్యసి ॥62॥

శ్లో॥ ఇతి తే జ్ఞాన మాఖ్యాతం గుహ్యా ద్గుహ్యతరం మయా ।
విమృశ్యైత దశేషేణ యథేచ్ఛసి తథా కురు ॥ 63

అర్థ-: ఇతి=ఇట్లు; తే=నీకు; మయా=నాచేత; గుహ్యాత్=రహస్యమైన దానికంటెను; గుహ్యం=మిక్కిలి రహస్యమైన; జ్ఞానం=కర్మ జ్ఞాన భక్తియోగముల జ్ఞానము; ఆఖ్యాతం=చెప్పబడినది. ఏతత్=దీనిని; అశేషేణ=సమగ్రముగ; విమృశ్య=విమర్శించి; యథా=ఎట్లు; ఇచ్ఛసి=కోరుకొందువో తథా=అట్లు; కురు=చేయుము

తా॥ వేద ప్రదర్శిత స్వర్గాది విషయక రహస్య జ్ఞానముకంటెను వేదాన్త దర్శిత మోక్ష ప్రద కర్మ జ్ఞాన భక్తి యోగముల జ్ఞానము మిక్కిలి రహస్యమైనది. అట్టి కర్మయోగాదులను నీకు ఉపదేశించితిని. దీనిని చక్కగ పరిశీలించి వీనిలో నీకు ఏది ఆచరణ యోగ్యమో దానిని ఆచరింపుము.

దీపికా-: గీతా శాస్త్రార్థం నిగమయతి -

ఇతి-పూర్వోక్తరీత్యా-సమ్యక్ సమగ్రం చేతి యావత్, గుహ్యాత్-గుహ్యతరం-జ్ఞానం-ఆయుర్ధను ర్గాంధర్వ వేదమూలా ల్లోక ప్రమాణ సిద్ధ విషయ జ్ఞానం గుహ్యం, తస్మాత్ ప్రకృష్టాతీంద్రియ పారలౌకిక స్వర్గాది సాధన జ్ఞానం వేదమూలం గుహ్యం, తతోపి వేదాంత తదుపబృంహణ విశోధితం ముముక్ష్వపేక్షితం యథాధికార మనుష్ఠేయం ముక్తిరూప ఫల వ్యవహితాఽవ్యవహితోపాయరూపం కర్మయోగాది త్రితయ జ్ఞానం గుహ్యతరం జ్ఞానం, మయా-సర్వజ్ఞేన పరమాత్మనా చ, తే-'శిష్యస్తేహం శాధి మా'మితి జిజ్ఞాసవే తుభ్యం, ఆఖ్యాతం=కథితం, ఏతత్=మదుక్తం, అశేషేణ=కార్త్స్న్యేన, విమృశ్య=సమ్యగ్విచార్య, యథా=యం ధర్మం ఇచ్ఛసి తథా=తం ధర్మం, కురు=ఆచర, యథాధికారం కర్మయోగం జ్ఞానయోగం భక్తియోగం వాఽనుతిష్ఠేత్యర్థః, అకరణేఽనిష్టస్య స్ఫుట ముక్తత్వా దిత్యవగంతవ్యమ్॥63॥

శ్లో॥ సర్వ గుహ్యతమం భూయ శ్శృణు మే పరమం వచః।
ఇష్టోఽసి మే దృఢ మతి స్తతో వక్ష్యామి తే హితమ్॥ 64

అర్థ-: సర్వ గుహ్యతమం=రహస్యము లన్నింటిలో మిక్కిలి రహస్యమైన; పరమం=ఉత్తమోత్తమమైన; మే=నాయొక్క; వచః=మాటను; భూయః=మరల; శృణు=వినుము. మే=నాకు; దృఢం=మిక్కిలి; ఇష్టః=ప్రీతి పాత్రుడవు; అసి+ఇతి=ఆయితివని; తతః=అందువలన; తే=నీకు; హితం=హితమును; వక్ష్యామి=ఉపదేశింతును.

తా-: అర్జున; నీవు నాకు మిక్కిలి ప్రీతి పాత్రుడవు; కావున రహస్యాతిరహస్యము ఉత్తమోత్తమము హితకారి అయిన ఒక విషయమును ఉపదేశింతును వినుము.

దీపికా-: ఏవం శాస్త్రార్థ భూతానాం త్రయాణాం మధ్యే భక్తి యోగస్య మోక్ష సాధనత్వేన సారార్థతయా పున స్తముద్ధృత్య శ్లోకద్వయేన ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి -

సర్వగుహ్యతమం-సర్వేషు గుహ్యతరేషు కర్మయోగాదిషు-గుహ్యతమం-అతిశయేన గుహ్యం, పరమం=సాక్షా న్మోక్ష సాధన విషయత్వా త్సర్వోత్తరం వచః భూయః శృణు, 'ఇదం తు తే గుహ్యతమ' మిత్యాదినా 'మన్మనా భవే' త్యంతేన నవమాధ్యాయేన సునిరూపితత్వేపి సారార్థత్వాత్పున రాకర్ణయేత్యర్థః, ఏవ ముక్తి ర్నోపచ్ఛందనమాత్రం స్తుతిర్వేత్యాహ (ఇష్ట ఇతి) మే, దృఢం=అత్యర్థం, ఇష్టః-"ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ" మిత్యుక్త జ్ఞాని తుల్యః అసి ఇతి మత్వా, యేన పరమ హితోపదేశ యోగ్యోసి, తతః హేతో రిత్యర్థః, తే హితం-అవ్యవహిత ఫల సాధనం, వక్ష్యామి=ఉపదేక్ష్యామి ॥64॥

శ్లో॥ మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు।
మా మేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే॥ 65

అర్థ-: మత్+భక్తః=నా భక్తుడవు; మన్మనాః=నా యందే లగ్నమైన మనస్సు గలవాడవు; మద్యాజీ=నన్నె పూజించువాడవు; భవ= అగుము;-మాం=నన్ను; నమస్కురు=ప్రణమిల్లుము. మామేవ=నన్నే; ఏష్యసి=పొందగలవు. మే=నాకు; ప్రియః=ఇష్టుడవుగ; అసి=ఉన్నావు. సత్యం = సత్యము; తే=నీకు; ప్రతిజానే=ప్రతిజ్ఞ గావించుచున్నాను.

తా-: అర్జున నిరతిశయ ప్రీతితో నన్నే ధ్యానించుచు ఆరాధించి నమస్కరింపుము. నాకు అత్యంత ప్రీతిపాత్రుడవైన నిన్ను నేను తప్పక నా యొద్దకు చేర్చుకొనగలను. ఇది సత్యము. ప్రతిజ్ఞ చేసి చెప్పుచున్నాను.

దీపికా-: గుహ్యతమాంగిస్వరూపం ఫలావ్యవహిత సాధనతయా నిరూపయన్ తత్స్వరూపం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి -

మద్భక్తః=మయి భక్తః, నిరతిశయ ప్రీతిమాన్, మన్మనాః=

మయ్యేవ మనో యస్య సః-మన్మనాః। భవ। మయ్యతిశయిత ప్రీత్యా సతతం మత్స్మృతి మేవ కుర్విత్యర్థః। మద్భక్తస్సన్। మద్యాజీ=మత్పూజన శీలో భవ। మయ్యతి ప్రీతి రూపారాధన మశేష శేషవృత్తి రూప మాచరేత్యర్థః। మద్భక్తస్సన్ మాం నమస్కురు। మయ్యతిమాత్ర ప్రీతిరూపం ప్రహ్వీభావ మాత్మీ యార్పణం చ కుర్విత్యర్థః। అత్ర సర్వాణ్యపి కర్మ విశేషణాని విశిష్ట క్రియారూప భక్తి లాఖాయ। ఏవం చ క్రియారూపతావన్నిరంతర స్మృత్యారాధనేచ్ఛానుసంధానాత్మికా భక్తిః మత్ప్రాప్తిసాధనమితి పర్యవస్యతీతి ధ్యేయం। ఏవం కుర్వన్ మామేవ ఏష్యసి = ప్రాప్స్యసి। తే=తుభ్యం। సత్యం=యాథార్థ్యం, ప్రతిజానే=ప్రతిజ్ఞాం కరోమి। యతః, త్వం మే, ప్రియః=ప్రీతివిషయః, అసి, మద్భక్తి యుక్తత్వాదేవ మమాత్యర్థ ప్రీతివిషయః, అత స్త్వద్విశ్లేషమ సహమానస్త్వాం మా మవశ్యం ప్రాపయామీత్యర్థః

శ్లో॥ సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ ।
అహం త్వా సర్వ పాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥ 66

అర్థ-: సర్వధర్మాన్=మోక్ష సాధనముల నన్నింటిని; పరిత్యజ్య=ఫలసంగ కర్తృత్వ త్యాగరూపమున; పరిత్యజించి; మాం=నన్ను; ఏకం=ఒక్కనినే; శరణం వ్రజ=శరణు పొందుము. అహం=నేను; త్వా=నిన్ను; సర్వ పాపేభ్యః=సమస్త పాపములనుండి; మోక్షయిష్యామి=విడిపింతును- మా శుచః=దుఃఖింపకుము.

తా-: అర్జున; శ్రేయస్సాధనములైన కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగములను-నేను కర్తను నేను ఫలభోక్తను ఇది నాది అనుఅభిమానమును త్యజించి ఆచరించుచు సర్వాంతర్యామియు ముముక్షు జన ప్రాప్యుడను మోక్ష ప్రాపకుడను సర్వ కర్మ సమారాధ్యుడను అయిన నన్నే ఉపాయముగ స్వీకరింపుము-ఫల ప్రదాతను నేనే. నీవు ఆచరించు ఆ అచేతనములైన కర్మాదులు కావు. అవి నశ్వరములు. ఇట్లు నీవునన్నే ఉపాయముగ స్వీకరించినచో; ఫలము నొసంగుటకు ఆవశ్యకములైన సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ స్వామిత్వ పరమ కారుణికత్వాది గుణ పరిపూర్ణుడనైన నేను అజ్ఞుడవు అశక్తుడవు అయిన

నిన్ను-నన్ను పొందుటకు ప్రతిబన్ధకములైన సకల పాపముల నుండి విడిపింపగలను నీవు శరణాగతి చేసిన పిదప నిన్ను రక్షించుకొను భారము నాది గదా.

ఈ శ్లోకమును శ్రీ వైష్ణవ సంప్రదాయము)న చరమ శ్లోక మని యందురు. చివరి ఉపదేశ శ్లోకమని అర్థము-ఇది ప్రపత్తి సిద్ధాంతమునకు ఉపోద్బలకము. జీవేశ్వరుల + రక్ష్య రక్షక భావము ఇందు స్పష్టముగ ప్రతిపాదింపబడినది,

దీపికా-: ఏవం విస్తర సంగ్రహాభ్యా ముక్తానాం కర్మయోగాదీనాం త్రయాణాం సారతమ మనుసంధాన విశేష ముద్ధృత్య తతఏవ మామే వైష్యసీత్యుక్తేష్టప్రాప్తి ప్రతిబంధక భూతాఽనిష్టానాం నివృత్తి మాహ-

సర్వధర్మాన్=పూర్వోక్తా నశేషాన్ ధర్మాన్ సాక్షాత్పరంపరయా చ శ్రేయ స్సాధనభూతాన్ కర్మయోగ జ్ఞానయోగా భక్తియోగాన్। పరిత్యజ్య-త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తిత' ఇత్యుక్త రీత్యా కర్తృత్వ మమతా ఫలాభిసంధి త్యాగేన త్యక్త్వేత్యర్థః, కర్మయోగే ఫలత్యాగ స్స్వర్గాది విషయః, జ్ఞానయోగే కైవల్య విషయః, భక్తియోగే ఐశ్వర్యాది ఫలాంతర విషయ ఇత్యవగంతవ్యం, మాం-'ఈశ్వర స్సర్వభూతానా' మిత్యుక్త రీత్యా అంతర్యామిణం, 'మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్సూయతే స చరాచర' మిత్యుక్త రీత్యా ప్రాప్యం, 'మత్ప్రసాదా త్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వత' మిత్యుక్త రీత్యా ప్రాపకం, 'అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభు రేవ' చేత్యుక్త రీత్యా సర్వ కర్మారాధ్యం చ మాం, ఏకం-ముఖ్యం, శరణం=ఉపాయం వ్రజ=అవగచ్ఛ, అహం హి తత్తదారాధన ప్రీతః ఫలం దదామీతి సర్వశాస్త్ర సిద్ధః, అతో మామేవోపాయత్వే నానుసంధత్స్వ,న త్వవిదిత వేదాంతవత్-'ప్లవా హ్యేతే అదృఢా యజ్ఞ రూపాః అష్టాదశోక్త మవరం యేషు కర్మ, ఏత చ్ఛ్రేయోఽభినందంతి మూఢా జరా మృత్యుం తే పునరేవాపి యంతీ'త్యాది శ్రుత్యుక్త రీత్యా నశ్వర సాధ్య యజ్ఞోపాసనాదికాన్ ధర్మా నితి భావః, అహం-ఉక్త ప్రకారేణారాధితః ఫల ప్రదానోపయుక్త సర్వజ్ఞత్వ సర్వశక్తిత్వ పరమ కారుణికత్వాది గుణ సంపన్న ఇతి భావః, త్వా-త్రివిధ త్యాగ యుక్తతయా ధర్మా ననుతిష్ఠంతం భవంతం, సర్వ పాపేభ్యః మజ్జ్ఞాన ప్రాప్తి ప్రతిబంధకాఽకృత్య

కరణ కృత్యాఽకరణ రూపేభ్యః, మోక్షయిష్యామి=విమోచయిష్యామి, మా శుచః=శోకం మా కృథాః, అథవా=మన్మనా భవేతి సారార్థతయా ప్రకృతస్య భక్తియోగస్య భగవత్ప్రియ పురుష నివర్త్యత్వేన తదారంభ విరోధి పాపానా మానంత్యా త్పరిమిత కాలేన పుంసా మనంత ప్రాయశ్చిత్తా చరణే ఽశక్తేః దీర్ఘకాల నైరంతర్య సేవనీయత్వేన దౌష్కర్యాచ్చ ఫల విళంబశంకయాఽఽత్మనో భక్తియోగారంభానర్హతయా శోచంత మర్జునం ప్రత్యాహ (సర్వేతి) సర్వ ధర్మాన్-అత్ర ధర్మశబ్దేన 'ధర్మేణ పాప మపను దతీ'తి శ్రుత్యుక్త ధర్మ సంగ్రహః, "సర్వ" శబ్దేన ప్రాయశ్చిత్తరూప ధర్మాణాం వివిధత్వం-బహువచనేనానంత్యం చ వివక్షితం, వివిధానంత ప్రాయశ్చిత్తరూప కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదీ నిత్యర్థః, పరిత్యజ్య=అశక్తస్య తవ దుష్కరతయా స్వరూపత ఏవ పరిత్యజ్యేత్యర్థః, ఏకం=అనేక ప్రతిభటం, మాం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తం పరమ కారుణికం వాత్సల్య జలధించ శరణం ఉపాయం, 'శరణం గృహ రక్షిత్రో రుపాయే చ నిగద్యత' ఇతి కోశాత్, వ్రజ=రక్షిష్యతీతి మహావిశ్వాస పూర్వకాధ్యావసాయ రూప ప్రపదనం కురు, అహం-సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః త్వా=అల్పజ్ఞ మల్పశక్తిం చ భవంతం, సర్వ పాపేభ్యః=యథోదిత భక్త్యారంభ విరోధి సర్వ పాపేభ్యః, మోక్షయిష్యామి, మా శుచః, ఏకేన సుకరేణాఽవిలంబేన వివిధానంత పాప నివృత్త్యా వివిధై రనంతై ర్దుష్కరైః ఫల విళంబిభిః ప్రాయశ్చిత్తై ర్న శోకః కార్య ఇతి భావః, ఇదానీం భక్త్యారంభ విరోధి పాప నిబర్హణోపాయ తయా ప్రపదన నిర్దేశోఽన్యేషామపి దుష్కరేష్టోదాహరణ రూపః, అతః ఇత్థ మేవ సుదుష్కరేష్ట హేతు ప్రతిభటతయా సర్వత్ర శరణాగతి రేష్టవ్యా, అతఏవ 'సుదుష్కరేణ శోచే ద్యో యేన యేనేష్ట హేతునా, స స తస్యాహ మేవేతి చరమ శ్లోక సంగ్రహ'ఇత్యభియుక్తై రప్యుక్తమ్ ॥66॥

శ్లో॥ ఇదంతే నాఽతపస్కాయ నాఽభక్తాయ కదాచన ।
నచాఽశుశ్రూషవే వాచ్యం నచ మాం యోఽభ్యసూయతి ॥ 67

అర్థ:- ఇదం=ఈ పరమ రహస్యమైన గీతాశాస్త్రమును; అతపస్కాయ=తపస్సు గావింపనివానికి; న వాచ్యం=చెప్పదగదు. అభక్తాయ=భక్తుడు కానివానికి; కదాచన=ఎన్నడును; న వాచ్యం=చెప్పతగదు. అశు

శ్రూషవే=శుశ్రూష గావింపనివానికిని; యః=ఎవడు; మాం=నన్ను; (చూచి) అభ్యసూయతి=అసూయజెందునో (వానికిని); న చ వాచ్యమ్ = చెప్ప దగదు.

తా-: అర్జున; ఈ గీతాశాస్త్ర రహస్యమును భోగములను సంకోచింప జేసికొని తపము గావింపనివానికి, నాయందు (ఉపదేష్టయందు) భక్తి లేని వానికి తపస్సు భక్తి కలిగియున్నను శుశ్రూష గావింపనివానికి ఇవి అన్నియు ఉన్నను నా స్వరూప రూప గుణ విభూత్యాదులయందు దోషిక దృష్టితో అసూయతో యుండువానికి ఉపదేశింపరాదు సుమా.

దీపికా-: అనధికార్యుపదేశ స్యాత్యంతాఽనిష్టత్వా త్ప్రథమత స్తన్నిషేధతి -

ఇదం=పరమ గుహ్యతమం శాస్త్రం, అతపస్కాయ న విద్యతే తపో యస్య తస్మై, అకృత తపస ఇత్యర్థః, తే=త్వయా, న వాచ్యం, అభ క్తాయ-'యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథా గురౌ, తస్యైతే కథితా హ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మన' ఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా మయి దేవే త్వయి వక్తరి చ భక్తి మనాచరతే పుంసే తప్త తపసేఽపి, కదాచన న వాచ్య మిత్యనుషంగః, అశుశ్రూషవే చ-మయి దేవే త్వయి వక్తరి చ భక్తాయ తప్తతపసేపి చ శుశ్రూషా మకుర్వతే చ న వాచ్యం, యః మాం అభ్యసూ యతి-మత్స్వరూప రూప గుణాదిషు శ్రుతేషు దోషా నావిష్కరోతి తస్మై చ పూర్వోక్త శుశ్రూషాది గుణసంపన్నాయాపి న వాచ్యం, నచాభ్యసూయత ఇతి పూర్వోక్త శైల్యా వక్తవ్యత్వేపి 'విద్యా హ వై బ్రాహ్మణ మాజగామ గోపాయ మా శేవధి స్తేఽహమస్మి, అసూయకాయానృజవే ఐడాయ న మాం బ్రూయా వీర్యవతీ తదా స్యా'మితి శ్రుతి స్మృతి నిషిద్ధతయాఽసూయక స్యాత్యంత పరిహరణీయత్వ జ్ఞాపనాయ విషమ శైల్యా నిర్దేశ ఇత్యవగం తవ్యమ్ ॥67॥

శ్లో॥ య ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తే ష్వభిధాస్యతి।
భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మేవైష్య త్యసంశయః ॥ 68

అర్థ-: యః=ఎవడు; ఇదం=ఈ; పరమం=శ్రేష్ఠమైన; గుహ్యం=రహస్యమును; మద్భక్తేషు=నా భక్తుల (కు) యందు; అభిధాస్యతి=తెలియ జెప్పునో; (సః=అట్టివాడు); మయి=నాయందు; పరాం=ఉత్తమమైన; భక్తిం=భక్తిని; కృత్వా=కావించి; మాం+ఏవ=నన్నే; ఏష్యతి=పొందగలడు. న సంశయః=సందేహము లేదు.

తా-: అర్జున; ఈ గీతాశాస్త్ర రహస్యమును నా భక్తులకు చక్కగ వివరించి చెప్పునట్టివాడు నాయందు ఉత్తమోత్తమమైన భక్తి గలిగి నన్నే పొందును. సందేహము లేదు.

దీపికా-: ఏవ మనధికార్యుపదేశం నిషిద్ధ్యాధికా ర్యుపదేశస్య ఫల మాహ -

యః=పుమాన్ పరమం ఇదం గుహ్యం=రహస్యం, మద్భక్తేషు=మయి భక్తిమత్సు, అభిధాస్యతి వ్యాఖ్యాస్యతి, అనేన-'శ్రావయే చ్చతురో వర్ణా'నితి చాతుర్వర్ణ్యాధికారేపి భక్తానా మేవేదం వ్యాఖ్యాతవ్య మిత్యుక్తం భవతి, సః=పుమాన్ మయి పరాం భక్తిం కృత్వా=లబ్ధ్వా, భక్తేభ్యో వ్యాఖ్యానరూప కర్మయోగేనైవ భక్తిం ప్రాప్య, మామేవ, ఏష్యతి=ప్రాప్నతి, అత్రైవ కారేణాఽధికారిభ్యో గీతాం వక్తు ర్వ్యాఖ్యాతుశ్చ ఫలాంతరాఽనభిసంధిం జనయామీతి తాత్పర్యం ద్యోత్యతే, అసంశయః=అత్ర సంశయో నాస్తీత్యర్థః ॥68॥

శ్లో॥ న చ తస్మా న్మనుష్యేషు కశ్చి న్మే ప్రియకృత్తమః ।
భవితా న చ మే తస్మా దన్యః ప్రియతరో భువి ॥ 69

అర్థ-: మనుష్యేషు=మనుష్యులలో; తస్మాత్=ఆ గీతాశాస్త్రార్థ బోధకునికంటే; మే=నాకు; ప్రియకృత్తమః=మిక్కిలి ప్రీతిని కలిగించువాడు; కశ్చిత్=ఎవ్వడును; న చ=లేనేలేడు. తస్మాత్=అట్టివానికంటెను; మే=నాకు; ప్రియతరః=మిక్కిలి ప్రియమైనవాడు; అన్యః=మఱియొకడు; న చ భవితా=కలుగబోడు.

తా-: నా భక్తులకు గీతాశా రహస్యములను వివరించి చెప్పునట్టి

వాడు నాకు మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రుడు-అతనికి మించిన ప్రీతిపాత్రుడు నాకు మరియొకడు లేనేలేడు.

దీపికా-: మనుష్యేషు=మనుష్యాణాం మధ్యే, తస్మాత్=గీతావ్యాఖ్యాతుః, అన్యః కశ్చిత్, ప్రియకృత్తమః, పూర్వ మతిశయేన ప్రియకారీ, నాఽభూచ్చ, కించ తస్మాత్ అన్యః, మే=మమ ప్రియతరః భువి=లోకే, న భవితా చ=న భవిష్యతి చ, 'ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యా' మితి విహిత బ్రహ్మవిద్యోపదేశేన మద్భక్త విషయే మహోపకారకత్వాత్ తత ఏవ భక్తిం లబ్ధ్వా ముచ్యత ఇతి భావః ॥69॥

శ్లో॥ అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాద మావయోః ।
జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహ మిష్ట స్స్యామితి మే మతిః ॥ 70

అర్థ-: యః=ఎవడు; ఇమం=ఈ; ధర్మ్యం = ధర్మ బద్ధమైన; ఆవయోః=మన ఇరువురియొక్క; సంవాదం = సంభాషణ రూపమైన గీతాశాస్త్రమును; అధ్యేష్యతే=(గురు ముఖతః) పఠించునో; తేన=అట్టివానిచేత; జ్ఞానయజ్ఞేన=జ్ఞాన యజ్ఞముచే; అహం=నేను; ఇష్టః = ఆరాధింపబడినవాడను స్యాం= అయ్యెదను; ఇతి=అని; మే=నా యొక్క; మతిః=నిశ్చయము.

తా॥ అర్జున మన ఇరువురి సంభాషణ రూపమున నున్న ఈ గీతాశాస్త్రమును గురుముఖతః అధ్యయన మొనర్చినవాడు జ్ఞానయజ్ఞముచే నన్ను ఆరాధించినవా డగుచున్నాడు-ఇది నా నిశ్చితాభిప్రాయము.

దీపికా-: ఏవ ముపదేష్టుః ఫలముక్త్వాఽధ్యేతు శ్శ్రోతుశ్చ ఫల మాహ ద్వాభ్యాం -

యః=పుమాన్, ధర్మ్యం=ధర్మా దనపేతం, ఇమం=వర్తమానం, సంవాదం=యుభత్సయోఽఽవయోః ప్రశ్నోత్తర రూపం సందర్భం, అధ్యేష్యతే=అధ్యయన మపి వా కరిష్యతే, గీతానా ముపనిష త్సారత్వా దధ్యేష్యతా ఇత్యుక్తిః, భారతస్య ధృతరాష్ట్రాదినా ముత్పత్తేః పూర్వ మేవ భగవత్ప్రసాదా త్కృతత్వేన జనమేజయముఖేన మనుష్యలోక ప్రవర్తన మభి

పేరితాధ్యేష్యత ఇతీదానీ మేవైత ద్గ్రంథాధ్యయనస్య భవిష్యత్త్వేన నిర్దేశః। తేన - పురుషేణ - తావన్మాత్రేణ। అహం - అవాప్త సమస్తకామః నిఖిల జగత్కారణభూతః లక్ష్మ్యాది పరిజన పరిచర్యమాణ ఇత్యర్థః। జ్ఞానయజ్ఞేన - జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజంతో మా ముపాసతే' ఇత్యుక్త భగవ దను సంధానరూప భక్తియోగేన। ఇష్టః - ఆరాధితః - స్యామ్। ఇతి మే మతిః = నిశ్చయః। యం యం క్రతు మధీతే తేన తేనా స్యేష్టం భవతీ'త్యధ్యయ నాఽనుష్ఠానయో స్సమాన ఫలత్వం శ్రూయతే। 'యోఽశ్వమేధేన యజతే య ఉ చైన మేవం వేదే' తిజ్ఞానానుష్ఠానయోశ్చ సమాన ఫలత్వం శ్రూ యతే। అతో గీతాధ్యాయన తదర్థ జ్ఞానాభ్యాం గీతా ప్రతిపాద్య జ్ఞానయోగా రాధనేనేవ ప్రసన్నో భవామీత్యర్థః ॥70॥

శ్లో॥ శ్రద్ధావా ననసూయుశ్చ శృణుయా దపి యో నరః।
సోఽపి ముక్త శ్శుభా న్లోకా న్ప్రాప్నుయా త్పుణ్య కర్మణామ్॥ 71

అర్థ:- శ్రద్ధావాన్=శ్రద్ధ గలవాడును; అనసూయుః + చ=అ సూయా రహితుడును అగు; యః=ఏ; నరః=పురుషుడు; శృణుయాత్ + అపి= గురుముఖముగ వినినను; సః + అపి=అట్టివాడును; ముక్తః=భక్తి విరోధి పాప విముక్తుడై; పుణ్యకర్మణాం=భగవ దారధకులయొక్క; శుభాన్=మం గళ ప్రదములైన; లోకాన్=సముదాయములను; ప్రాప్నుయాత్=పొం దును.

తా:- అసూయ రహితుడై శ్రద్ధతో ఎవడు ఈ గీతాశాస్త్రమును గురుముఖతః విని నేర్చుకొనునో అతడు భగవద్భక్తికి ప్రతిబన్ధకములైన పాపములనుండి ముక్తుడై భగవద్భక్తుల సత్సంగమున ప్రవేశించి భగవ దనుగ్రహ పాత్రుడగును.

దీపికా:- శ్రద్ధావాన్=ఆస్తిక్య బుద్ధిమాన్, అనసూయుశ్చ=వక్తరి ప్రతిపాద్యేచదోషావిష్కారరహితః। యః = నరః। శృణుయా దపి=ఆచార్య ముఖా త్ప్రర శ్రవణ మాత్రం కుర్యాదపీత్యర్థః। సోపి శ్రవణమాత్ర కర్తా వర్ణాశ్రమ విహిత ధర్మ పరిత్యాగ్యపి। ముక్తః=భక్తి విరోధి పాపై ర్విముక్త

స్వన్। శుభాన్=కల్యాణాన్। పుణ్యకర్మణాం=భగవ దారాధనరూప పుణ్య కర్మకృతాం। లోకాన్-సమూహాన్। ప్రాప్నుయాత్=గీతా శ్రవణ జనిత భగవ దనుగ్రహాత్ మహాత్మ సహవాస యోగోపదేశ ద్వారా ముక్తిం ప్రాప్నోతీ త్యర్థః। నతు నరక కల్ప స్వర్గం ప్రాప్నోతి - ప్రక్రమ విరోధా దితి ధ్యేయమ్ ॥71॥

శ్లో॥ కచ్చి దేత చ్ఛ్రుతం పార్థ త్వయైకాగ్రేణ చేతసా।
కచ్చి దజ్ఞాన సమ్మోహః ప్రణష్ట స్తే ధనంజయ॥ 72

అర్థ-: హే పార్థ=ఓ అర్జున; ఏతత్=నేను చెప్పిన ఈ విషయము; త్వయా=నీచే; ఏకాగ్రేణ=సావధానమైన; చేతసా=మనస్సుతో; శ్రుతం కచ్చిత్= ఆకర్షింపబడినదా? హే ధనంజయ=ఓ అర్జున; తే=నీయొక్క; అజ్ఞానసమ్మోహః= అజ్ఞానమువలన కలిగిన మోహము; ప్రణష్టః కచ్చిత్=నశించినదా?

తా॥ అర్జున నేను చెప్పిన విషయములను సావధానముగ విన్నావు గదా - అజ్ఞాన మూలకమైన మోహముతోన బడి నేను యుద్ధము చేయ నంటివేఆ అజ్ఞానము ఇప్పుడు నశించినదా? చెప్పుము.

దీపికా-: అథ విదితాఽర్జునాఽభిప్రాయోఽపి భగవా నాదరేణాz విస్మరణ సిద్ధ్యర్థ ముపదేశ సాఫల్య మజానన్నివ పృచ్ఛతి-

హే పార్థ। ఏకాగ్రేణ=సావధానేన। చేతసా=చిత్తేన త్వయా ఏతత్= మదుక్త మర్థజాతం। శ్రుతం కచ్చిత్=మదుపదేశేన జ్ఞాతం కింవేత్యర్థః, హే ధనంజయ, తే=తవ, అజ్ఞాన సమ్మోహః=అజ్ఞాన మూలకో భ్రమః, ప్రణష్టః కచ్చిత్, నిశ్శేషం నివృత్తః కింవేత్యర్థః-యేన సర్వ థా "నయోత్స్యే" ఇత్యుక్తవా నితి భావః ॥72॥

అర్జున ఉవాచ :—

శ్లో॥ నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదా న్మయాఽచ్యుత।
స్థితోఽస్మి గత సందేహః కరిష్యే వచనం తవ॥ 73

అర్థ-: హే అచ్యుత=ఆశ్రిత జన రక్షణమును వీడని ఓ శ్రీకృష్ణా; త్వ త్ప్రసాదాత్=నీ అనుగ్రహమువలన; మోహః=(నాయొక్క) మోహము; నష్టః=నశించినది. స్మృతిః=తత్త్వజ్ఞానము; మయా=నాచే; లబ్ధా=పొందబడి నది. గత సందేహః=వీడిన సంశయములు గలవాడనై; స్థితః+అస్మి= ఉన్నాను తవ=నీయొక్క; వచనం=యుద్ధము కావింపుము" అను మాటను; కరిష్యే=చేయగలను.

తా-: ఆశ్రిత రక్షణమున ఏమరుపాటు లేని ఓ శ్రీకృష్ణ భగవన్ నీ అనుగ్రహమువలన నా మోహము అనగా విపరీత జ్ఞానము నశించినది. తత్త్వజ్ఞానము లభించినది దీనిచే జ్ఞానైకాకారుడైన జీవాత్మ ప్రకృతికంటె విలక్షణుడని; జగత్కారణమైన పరబ్రహ్మము హేయ గుణ రహితము కళ్యాణ గుణాకరము స్వేతర సమస్త చేతనాఽచేతనములకును శేషి అని; ఇట్టి పరాఽ వర తత్త్వజ్ఞానమును దృఢముగ కలిగియుండి అనుదినము గావించు విహిత కర్మనుష్ఠానము భగవ త్ప్రాప్త్యుపాయ మని; ఇందులకు శమదమా ద్యాత్మ గుణములు - కర్మ జ్ఞానాఽనుగృహీత భక్తి రూపోపాసన మావశ్యకమని; అటి పరబ్రహ్మము పరమపురుష పురుషోత్తమ వాసుదేవాది శబ్ద వాచ్యుడవైన నీవే అని యథార్థమైన జ్ఞానము కలిగినది బన్ధు వధ భీత్యాది సందేహములు నశించినవి ఇక నీ ఆజ్ఞానుసారము యుద్ధము గావింతును

ఇట్లు "న యోత్స్యే"అనిన అర్జునునకు గీతోపదేశము గావించి భగ వంతుడు అతనినోటనే "కరిష్యే వచనం తవ"అని పలికించినాడు-

దీపికా-: అథార్జున స్స్వస్య కృతజ్ఞతాం ద్యోతయ న్నుపదేశ ఫల సిద్ధ్యుత్తరయతి-

హే అచ్యుత-అశ్రిత రక్షణాత్ చ్యుతి రహిత; మోహః=విపరీత జ్ఞాన రూపః, అనాత్మని ప్రకృతా వాత్మాభిమానరూపః భగవ దాత్మకస్య ప్రపం చస్య తదనాత్మక త్వాభిమానరూపః కర్మణో భగవ దారాధనతాయా తత్ప్రా ప్త్యుపాయభూత స్యాఽసాధనత్వాభిమానరూపశ్చ సర్వో మోహః, త్వత్ప్ర సాదాత్=తవ పరమ కారుణికస్య-అనుగ్రహాత్, నష్టః=నివృత్తః, స్మృతిః= జ్ఞాతృత్వైకాకారతయా స్వభావతః ప్రకృతి విలక్షణ ప్రత్యగాత్మ స్వరూప

నిఖిల జగ దుదయ లీలాఽ శేషదోష ప్రత్యనీక కళ్యాణైక స్వరూప స్వభావికాఽనవధికాతిశయాఽసంఖ్యేయ కళ్యాణ గుణగణ సర్వశేషి పరబ్రహ్మ శబ్దాభిధేయ పురుషోత్తమ జ్ఞానరూపా పరాఽవరతత్త్వజ్ఞానాభ్యాసపూర్వికా అహరహ రనుష్ఠీయమాన విహితకర్మ నిషిద్ధ పరిహార శమదమా ద్యాత్మగుణ నిర్వర్త్య భక్తిరూపోపాసన లభ్యో వేదాంత వేద్యః పరమ పురుషో వాసుదేవ స్స్వామితి జ్ఞానరూపా చభవ దుపదేశ జాత బుద్ధిరూపా స్మృతిః, మయా, లబ్ధా=ప్రాప్తా, గతసందేహః=నివృత్త సకల సంశయః స్థితః అస్మి, బంధు స్నేహ కారుణ్య వివృద్ధ విపరీత జ్ఞానమూల విషాదా ద్విముక్తోఽస్మీతి యావత్, తవ, వచనం=యుద్ధం కుర్వితి వాక్యం, కరిష్యే=యథోపదిష్టం యుద్ధాదికం కరిష్యామీత్యర్థః ॥73॥

సంజయ ఉవాచ :-

శ్లో॥ ఇత్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః ।
సంవాద మిమ మశ్రౌష మద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ 74

అర్థ-: ఇతి=ఈ విధముగా (జరిగిన) వాసుదేవస్య=శ్రీకృష్ణుని యొక్కయు; మహాత్మనః=గొప్ప బుద్ధిశాలి అయిన; పార్థస్య చ=అర్జునుని యొక్కయు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరము; రోమహర్షణం=శరీరమును పులకితము గావించునది అయిన; ఇమం=ఈ; సంవాదం=సంభాషణమును; అహం=నేను; అశ్రౌషమ్=వింటిని.

తా-: ఈ రీతిగ శ్రీకృష్ణార్జునుల ఆశ్చర్యకరమైన ఈ సంవాదమును ధృతరాష్ట్ర మహారాజ నేను వింటిని.

దీపికా-: మామకాః పాండవాశ్చైవ కి మకుర్వత సంజయేతి పృచ్ఛతే ధృతరాష్ట్రాయ సంజయో వక్తి -

ఇతీమం=పూర్వోక్తరూపం, అద్భుతం=అత్యాశ్చర్యం, అత ఏవ, రోమహర్షణం=పులకోద్గమకరం, వాసుదేవస్య=వసుదేవ సూనోః కృష్ణస్య, మహాత్మనః=మహాబుద్ధేః, పార్థస్య చ=పృథాయాః=తత్పితృష్వసుః కుంత్యాః పుత్రస్యార్జునస్య చ సంవాదం అశ్రౌషం=శ్రుతవానస్మి ॥74॥

శ్లో॥ వ్యాస ప్రసాదా చ్ఛ్రుతవా నేత ద్గుహ్యతమం పరమ్ ।
యోగం యోగేశ్వరా త్కృష్ణా త్సాక్షా త్కథయత స్స్వయమ్ ॥7

అర్థ-: ఏతత్=ఈ; పరం = శ్రేష్ఠమైన; యోగం=యోగ మనబడు; గుహ్యం=రహస్యాతిరహస్యమైన ఉపదేశమును; స్వయం=తానుగా; కథయతః=చెప్పుచుండగా; యోగ + ఈశ్వరాత్=కళ్యాణ గుణ విశిష్టుడైన శ్రీకృష్ణునినుండి; వ్యాస ప్రసాదాత్ = వ్యాసుని అనుగ్రహమువలన; అహం= నేను; సాక్షాత్=సాక్షాత్తుగ; శ్రుతవాన్ + అస్మి=వినియున్నాను.

తా-: ధృతరాష్ట్ర మహారాజ, అనన్త కళ్యాణ గుణాకరుడైన శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ స్వయముగ ఉపదేశించుచుండగా ఈ విషయములను నేను వ్యాసానుగ్రహ లబ్ధములైన దివ్య చక్షుశ్శ్రోత్రములతో వినగలిగితిని.

దీపికా-: నను దూరస్థ స్త్వం కథం శ్రుతవా నిత్యత్రాహ -

వ్యాస ప్రసాదాత్=వ్యాసానుగ్రహాత్, తదనుగ్రహ లబ్ధ దివ్య చక్షుశ్శ్రోత్రత్వా దితి యావత్, యోగం=యోగాఖ్యం, పరం=ఉత్కృష్టం, ఏతత్ గుహ్యం=గుహ్యతరం, యోగేశ్వరాత్- యోగః=కళ్యాణయోగః, తేన ఈశ్వరాత్=సర్వనియంతుః, సాక్షాత్ కథయతః-కృష్ణాత్, అవ్యవధానేన తస్మిన్ కథయతీతి యావత్, స్వయం శ్రుతవాన్=అహ మేవాశ్రౌష మిత్యర్థః ॥75॥

శ్లో॥ రాజన్ సంస్మృత్య సంస్మృత్య సంవాద మిమ మద్భుతమ్ ।
కేశవార్జునయోః పుణ్యం హృష్యామి చ ముహుర్ముహుః ॥ 76

అర్థ-: హే రాజన్=ఓ మహారాజ; కేశవ + అర్జునయోః=శ్రీకృష్ణార్జునులయొక్క; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమైనది; పుణ్యం = పరమ పవిత్రమైనది అయిన; ఇమం=ఈ; సంవాదం=సంభాషణమును; సంస్మృత్య సంస్మృత్య= తలచితలచి; ముహుః + ముహుః=మాటిమాటికి; హృష్యామి=పరమానన్దభరితుడ నగుచున్నాను.

తా-: మహారాజ! శ్రీకృష్ణార్జునుల ఆశ్చర్యకరమైన ఈ పవిత్ర సంభాషణమును తలంచి తలంచి పులకితుడ నగుచున్నాను.

దీపికా-: దూరస్థోపి ప్రత్యక్షం శ్రుతవా నస్మీతి విస్మిత స్సన్నాహ ద్వాభ్యాం -

హే రాజన్=ధృతరాష్ట్ర, అద్భుతం, పుణ్యం=జ్ఞానయజ్ఞాదివ త్పరమ పావనం, కేశవార్జునయోః, ఇమం సంవాదం, ముహుర్ముహుః=పునఃపునః, సంస్మృత్య సంస్మృత్య=సాక్షా ద్భృశం స్మృత్వా స్మృత్వా, హృష్యామి చ-పునఃపునః పులకిత సర్వాంగో భవామి చ ॥76॥

శ్లో॥ తచ్చ సంస్మృత్య సంస్మృత్య రూప మత్యద్భుతం హరేః।
విస్మయో మే మహాన్ రాజన్ హృష్యామి చ పునఃపునః ॥ 77

అర్థ-: రాజన్=ఓ మహారాజ! హరేః=శ్రీకృష్ణునియొక్క; అత్యద్భుతం=మిక్కిలి ఆశ్చర్యకరమైన; తత్=ఆ; రూపం చ=విశ్వరూపమును; సంస్మృత్య సంస్మృత్య=తలచి తలచి; మే=నాకు; మహాన్=అధికమైన; విస్మయః=ఆశ్చర్యము, భవతి=కలుగుచున్నది.

తా-: మహారాజ! శ్రీకృష్ణుని దివ్యోపదేశమే కాక అతడు ప్రదర్శించిన ఆశ్చర్య కరమైన ఆ విశ్వరూపము సైతము నన్ను ఆనందాబ్ధి నోల లాడించుచున్నది.

దీపికా-: తత్-వ్యాసప్రసాదా త్సాక్షత్కృతం, హరేః=కృష్ణస్య, అత్యదుతం=అత్యంతాశ్చర్యం, రూపం చ=విశ్వరూపం చ, సంస్మృత్య సంస్మృత్య=అపూర్వత్వా త్పునఃపున స్స్మృత్వాస్మృత్వా హే రాజన్ మే మహాన్ విస్మయః, భవతి, విస్మయావేశో భవతీత్యర్థః, పునఃపునః హృష్యామి చ-పులకిత గాత్రో భవామి చేత్యర్థః ॥77॥

శ్లో॥ యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః।
తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతి ర్ధ్రువా నీతి ర్మతి ర్మమ ॥ 78

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే సకల శాస్త్రార్థ కథన
మోక్ష సన్న్యాసయోగో నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః

అర్థ-: యత్ర = ఏ పక్షమునందు; యోగ + ఈశ్వరః = వివిధ రూపముల నున్న చేతనాఽచేతనముల వివిధ దశా యోగములకు కారకుడైన; కృష్ణః = శ్రీకృష్ణుడు; (ఉన్నాడో) యత్ర = ఏ పక్షమునందు; ధనుర్ధరః = గాండీవ ధనుస్సును ధరించిన; పార్థః = అర్జునుడు (ఉన్నాడో) తత్ర = ఆ పక్షమున; శ్రీః = సిరి; విజయః = విజయము; భూతిః = ఐశ్వర్యము; నీతిః = నీతియు; ధ్రువాః = స్థిరములు(గనుండును) ఇతి = అని; మమ = నాయొక్క; మతిః = దృఢాభిప్రాయము.

తా-: మహారాజ; శ్రీకృష్ణార్జునులు ఏ పక్షమున నుందురో ఆ పక్షమున నీతి విజయము సిరి సంపదలు కలుగు నని నా నిశ్చితాఽభిప్రాయము.

శ్లో॥ అత్రివంశ్య శ్రీనివాస
రామానుజ బుధేరితా ।
శ్రీ మద్రామానుజాచార్య
గీతాభాష్యాఽనుసారిణీ ॥

శ్రీమ ద్గీతాఽఽంధ్రటీకేయం
గీతాఽమృత సమాహ్వయా ।
గీతాచార్య పదాఽంభోజ
యుగళీమకరన్దతామ్ ॥

శ్రీ భగవ ద్గీతామృత మను గీతావ్యాఖ్యానము సమాప్తము.

దీపికా-: కిమత్ర బహునోక్తేన -

యత్ర, యోగేశ్వరః = కృత్స్నస్యోచ్చావచ రూపేణావస్థితస్య చేతనస్యాఽచేతనస్య చ వస్తునో యే యే యోగాః - తేషా మీశ్వరః - స్వ

సంకల్పాయత్త స్వేతర సమస్త వస్తు స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేదః, కృష్ణః=వసుదేవ సూనుః అస్తి, యత్ర ధనుర్ధరః పార్థః-తత్పిత్నష్వసుః పుత్ర స్తత్పదాంబుజ ద్వయైకాశ్రయోఽర్జునశ్చ అస్తి, శ్రీః విజయః భూతిః, నీతిశ్చ ఇత్యేతాః ధ్రువాః-నిశ్చలాః సంతి ఇతి మమ- మతిః-నిశ్చయః అస్తి ॥78॥

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యార్థ సంగ్రహ తాత్పర్యదీపే శ్రీవరవర ముని విరచితాయాం బాలబోధి స్యవరాభిధానాయం గీతార్థ సంగ్రహ దీపికాయాం

అష్టాదశోఽధ్యాయః

గీతాశాస్త్రం సమాప్తమ్

శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

గీతార్థ సంగ్రహః

శ్లో॥ ఈశ్వరే కర్తృతాబుద్ధిః సత్త్వోపాదేయతాఽన్తిమే ।
స్వ కర్మ పరిణామ శ్చ శాస్త్రసారాఽర్థ ఉచ్యతే ॥

అర్థ-: ఈశ్వరే=ఈశ్వరునియందు; కర్తృతాబుద్ధిః=కర్తృత్వాను సన్ధానము; సత్త్వ+ఉపాదేయతా=సత్త్వగుణముయొక్క ఉపాదేయత్వము; స్వ కర్మ పరిణామః+చ=తాను కావించు వర్ణాశ్రమ కర్మల పరిణామము; శాస్త్ర సార+అర్థః=గీతాశాస్త్ర సారమైన భక్తియోగ మున్ను; అన్తిమే=చివరిదైన ఈ అధ్యాయమునందు; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది.

తా-: మనము చేయు సకల కర్మలకు కర్త సర్వేశ్వరుడే అని సత్త్వ గుణమును పెంపొందించుకొనవలయు నని వర్ణాశ్రమోచిత కర్మలను భగవ

దారాధనా బుద్ధితో ఆచరించినచో అవి పరమ పురుష ప్రాప్తి నిర్వర్తకము లుగ పరిణమించునని గీతాశాస్త్ర సారము భక్తి యని ఈ చివరి అధ్యాయ మున విశదీకరింపబడినది.

శ్లో॥ కర్మయోగ స్తప స్తీర్థ దాన యజ్ఞాది సేవనమ్ ।
జ్ఞానయోగో జితస్వాన్తైః పరిశుద్ధాత్మని స్థితిః ॥

అర్థ-: తపః సేవనమ్=తపస్సు తీర్థము (పవిత్ర క్షేత్రాదికము) దానము యజ్ఞము మొదలగువానిని ఆచరించుట; కర్మయోగః=కర్మయో గము-జిత స్వాన్తైః=జయింపబడిన మనస్సుగలవారిచే; పరిశుద+ఆత్మని= కేవల జ్ఞానైకాకారమైన జీవాత్మ స్వరూపమునందు; స్థితిః = ధ్యాననిష్ఠ; జ్ఞాన యోగః=జ్ఞానయోగము.

తా-: యజ్ఞ దాన తప స్తీర్థాది సేవనము కర్మయోగ మనబడుచు న్నది. కేవల జ్ఞానైకాకారమైన జీవాత్మను నిరంతరము ధ్యానించుట జ్ఞాన యోగ మనబడుచున్నది.

శ్లో॥ భక్తియోగః పరైకాన్త ప్రీత్యా ధ్యానాదిషు స్థితిః ।
త్రయాణా మపి యోగానాం త్రిభి రన్యోన్య సంగమః ॥

అర్థ-: పర+ఏకాన్త ప్రీత్యా=సర్వేశ్వరుని యందలి తదేక ప్రీతిచే; ధ్యాన+ఆదిషు=ధ్యానార్చన ప్రణామాదులయందు; స్థితిః=నిష్ఠ; భక్తి యోగః=భక్తియోగము-త్రయాణాం=మూడు విధములుగ నున్న; యోగా నాం+అపి=ఈ కర్మ జ్ఞాన భక్తియోగములకును; త్రిభిః=ఈ మూడింటితో; అన్యోన్య సంగమః=పరస్పర సంబన్ధము ఉండును.

తా-: భగవంతునియందు నిరతిశయ-అనన్య ప్రీతిచేత గావించు భగవద్ధ్యానారాధనాదులయందలి నిష్ఠ భక్తియోగ మనబడుచున్నది. ఈ మూడు యోగములు పరస్పరము కలిసియుండును. అనగా కర్మయోగమున జ్ఞాన భక్తియోగములు; జ్ఞాన యోగమున కర్మ భక్తి యోగములు, భక్తి యోగమున కర్మ జ్ఞాన యోగములు అంగముగ నుండును.

శ్లో॥ నిత్యనైమిత్తికానాం చ పరారాధన రూపిణామ్ ।
ఆత్మదృష్టేః త్రయోఽప్యేతే యోగద్వారేణ సాధకాః ॥

అర్థ-: పర+ఆరాధన రూపిణాం=భగవదారాధన రూపములైన; నిత్య నైమిత్తికానాం చ=నిత్య నైమిత్తిక కర్మలకును, (త్రిభిః=మూడు యోగములతో; సంగమః=సంబద్ధము గలదు)-ఏతే=ఈ; త్రయః+అపి=మూడు యోగములున్ను; యోగద్వారేణ=సమాధిరూప యోగముద్వారా ఆత్మ దృష్టేః=ఆత్మ దర్శనమునకు; సాధకాః=సాధకములు.

తా-: కర్మయోగాది నిష్ఠులు భగవదారాధనరూపమున నిత్య నైమిత్తిక కర్మలను అవశ్యము అనుష్ఠింపవలయును-ఈ కర్మలచే తత్తద్దేవతా శరీరకుడైన భగవంతుడే ఆరాధింపబడుచున్నాడు. ఈ మూడు యోగములు చిత్తైకాగ్ర్యమును కలిగించి తన్మూలమున ఆత్మ దర్శనమునకు సాధకము లగుచున్నవి.

శ్లో॥ నిరస్త నిఖిలాఽజ్ఞానో దృష్ట్వాత్మానం పరాఽనుగమ్ ।
ప్రతిలభ్య పరాం భక్తిం తయైవాప్నోతి తత్పదమ్ ॥

అర్థ-: నిరస్త నిఖిల+అజ్ఞానః=తొలగిన సమస్త-అజ్ఞానములు గలవాడై; ఆత్మానం=జీవాత్మను; పర+అనుగం=పరమాత్మను అనుసరించి ఉండువానినిగ(భగవచ్ఛేషభూతునిగ) దృష్ట్వా=తెలిసికొని; పరాం భక్తిం=(దానిచే) పర భక్తిని; ప్రతిలభ్య=పొంది; తయా=(పరమ భక్తిగా పరిపాకము జెందిన) ఆ భక్తి చేతనే; తత్=ఆ; పదం=పరమ పదమును; ఆప్నోతి=పొందుచున్నాడు.

తా-: కర్మయోగాద్యనుష్ఠానముచే ఉపాయ విరోధులైన సర్వవిధ అజ్ఞానములు నశింపగా జీవాత్మ పరమాత్మకు శేష భూతమైన దను వాస్తవముసు దర్శించి దానిచే పరమాత్మయందు పరభక్తి గలిగి వర్తించుచు క్రమముగ పరమాత్మానుగ్రహమున పరమ భక్తిగా పరిణతమైన ఆ భక్తిచే ఉపాసకుడు పరమ పదమును పొందుచున్నాడు.

శ్లో॥ భక్తియోగ స్తదర్థీ చే త్సమగ్రైశ్వర్య సాధనమ్ ।
ఆత్మార్థీ చే త్త్రయోఽప్యేతే తత్కైవల్యస్య సాధకాః ॥

అర్థ:- తత్+అర్థీచేత=ఐశ్వర్యమును కోరువాడగు పక్షమున; భక్తి యోగః=భక్తియోగము; సమగ్ర+ఐశ్వర్యసాధనం=సంపూర్ణైశ్వర్యమునకు సాధకమగును; ఆత్మ+అర్థీచేత్=కేవలము ఆత్మదర్శనమును మాత్రమే చేయగోరువాడగుచో ఏతే=ఈ; త్రయః+అపి=మూడు యోగములును; తత్+కైవల్య=అతని కేవల-ఆత్మానుభూతికి; సాధకాః=సాధకములు.

తా:- భక్తియోగము ఐశ్వర్యార్థికి ఐశ్వర్యమును చేకూర్చును. కేవలస్వాత్మానుభూతిని కోరువానికి కర్మ జ్ఞానభక్తి యోగములు మూడును కైవల్యమునకు సాధకములగును.

శ్లో॥ ఐకాన్త్యం భగవత్యేషాం సమానమధికారిణామ్ ।
యావత్ప్రాప్తి పరార్థీచేత్త దేవాత్యన్తమశ్నుతే ॥

అర్థ:- భగవతి=భగవంతునియందు; ఐకాన్త్యం=త (భగవ) దేకశేషత్వము; ఏషాం=ఈ; అధికారిణాం=కర్మజ్ఞాన భక్తియోగా నుష్ఠాతలకు ముగ్గురకును; సమానం=సమానము యావత్+ప్రాప్తి=భగవంతునిపొందు నంతవరకును; తత్+అర్థీచే=ఆ భగవంతునే పొందగోరువాడగుచో; అత్యన్తం=మిక్కిలిగ; తత్=ఆ; పదం=స్థానమును; అశ్నుతే=పొందును.

తా:- కర్మజ్ఞానభక్తి యోగనిష్ఠులకు ముగ్గురకును భగవదేకశేషత్వము ఆవశ్యకము అపుడేకదా "చతుర్విధా భజన్తేమాం" అనుటకువీరు ఉదాహరణమగుదురు చివరివరకు భగవత్ప్రాప్తినే కోరువాడు భగవత్పదమునే పొందును.

శ్లో॥ జ్ఞానీతుపరమైకాన్తీ తదాయత్తాత్మజీవనః ।
తత్సంయోగావియోగైక సుఖదుఃఖస్తదేకధీః ॥

అర్థ:- జ్ఞానీతు=జ్ఞానియన్ననో; పరమ+ఏకాన్తీ=ఏకాన్తులలో ఉత్తముడు; తత్+ ఆయత్త +ఆత్మజీవనః=పరమాత్మాధీనమైన తనజీవనము

గలవాడై; తత్ + సంయోగవియోగ + ఏకసుఖదుఃఖః=భగవత్సం శ్లేషము చేతనే సుఖమును; భగవద్విశ్లేషముచేతనే దుఃఖమును పొందువాడై; తత్ + ఏకధీః=ఆ భగవంతునియందే మనస్సును లగ్నము నొనర్చును.

తా-: దేవతాంతరములను భజింపక శ్రీమన్నారాయణునే ఆశ్రయించి ఐశ్వర్యాదులను పొందువారు ఏకాన్తులు ఆ ఐశ్వర్యాదులనుకూడా కోరక అనన్య ప్రయోజనముగ శ్రీమన్నారాయణుని సేవించువారు పరమైకాన్తులు వీరేజ్ఞానులు వీరినే భగవన్తుడు "జ్ఞానీత్వాత్మైవమే మతమ్" అనిఅని ప్రశంసించినాడు ఇట్టిజ్ఞానిసర్వము అభివన్తుడే.

శ్లో॥ భగవద్ధ్యాన యోగోక్తి వందన స్తుతి కీర్తనైః।
లబ్ధాత్మా తద్గత ప్రాణ మనో బుద్ధీన్ద్రియ క్రియః॥

అర్థ:- భగవత్ + ధ్యాన యోగ + ఉక్తి వన్దన సుతి కీర్తనైః=భగవన్తుని ధ్యానించుట; భగవత్సన్నిధికి పోవుట; భగవత్తత్త్వము నుపదేశించుట; భగవంతునికి నమస్కరించి స్తుతించుట కీర్తించుటచేత; లబ్ధ + ఆత్మా=పొందబడిన ఆత్మ సత్త గలవాడై; తత్ + గత ప్రాణమనః + బుద్ధి + ఇంద్రియ క్రియః=భగవదధీనములైన ప్రాణములు మనస్సు బుద్ధి ఇంద్రియముల వ్యాపారములు గలవాడగును.

తా-: పరమైకాన్తి భగవన్తునే ధ్యానించును భగవన్తునే దర్శించును-భగవతత్త్వమునే ఉపదేశించును భగవంతునికి నమస్కరించును అతనినే స్తుతించును-కీర్తించును-అభగవంతునివలననే స్వరూప సత్తను పొందు తన ప్రాణ మనో బుద్ధీంద్రియముల వ్యాపారములను భగవత్పరము గావించును.

శ్లో॥ నిజ కర్మాది భక్త్యన్తం కుర్యాత్ప్రీత్యైవ కారితః।
ఉపాయతాం పరిత్యజ్య న్యస్యేద్దేవే తు తామభీః॥

అర్థ-: ప్రీత్యా + ఏవ=నిరతిశయ ప్రీతిచేతనే; కారితః=ప్రేరితుడై; నిజ కర్మాది భక్త్యన్తం=స్వ వర్ణాశ్రమోచిత కర్మానుష్ఠానము మొదలు

భక్తి పర్యన్తము; కుర్యాత్=అనుష్ఠింపవలయును ఉపాయుతాం=(కర్మాదుల యందు) ఉపాయత్వమును; పరిత్యజ్య=విడిచిపెటి; తాం=ఆ ఉపాయత్వ బుద్ధిని; దేవే=భగవంతునియందు; న్యస్యేత్=ఉంచవలయును అభీః=(అంతట) భయ రహితుడై ఉండవలయును.

తా.: నిరతిశయ ప్రీతితో కర్మాదులను అనుష్ఠించుచు ఆ కర్మాదులే శ్రేయస్సాధనములు అని తలంపక భగవంతుడే శ్రేయస్సాధన మని తలంచి నిర్భయుడై వర్తింపవలయును సర్వజ్ఞుడు సర్వశక్తిమంతుడు పరమ కారుణికుడు ఉపాయమైనపుడు ఎట్టి భయమునకును అవకాశమే ఉండదు గదా.

శ్లో॥ ఏకాన్తాఽత్యన్త దాస్యైక రతి స్తత్పద మాప్ను యాత్
తత్ప్రధాన మిదం శాస్త్రం ఇతి గీతార్థసంగ్రహః ॥

అర్థ.: ఏకాన్త + అత్యన్త దాస్య + ఏక రతిః = పరమైకాన్తియై (అనన్య ప్రయోజనముగ భగవదేక నిష్ఠ గలవాడై) సర్వవిధ భగవద్దాస్యములయందు ఆసక్తి గలిగియుండువాడు ["తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః" అని ప్రశంసింపబడు] తత్ + పదమ్=ఆ పరమపదమును; ఆప్నుయాత్=పొందును ఇదం శాస్త్రం= ఈ గీతాశాస్త్రము తత్ ప్రధానం=భక్తి ప్రపత్తి నిష్ఠగల పరమైకాని పొందు నిరతిశయ ఫలమును ప్రధానముగ బోధించునది-ఇతి=అని; గీతార్థ సంగ్రహః=నిష్కృష్టమైన గీతాశాస్త్రార్థము.

తా:- భగవదేక నిష్ఠుడైన పరమైకాన్తి నిరతిశయ ప్రీతితో భగవత్కైంకర్యము గావించుచు దేహావసానమున పరమ పదమును పొందును.

ఇదియే గీతాశాస్త్ర సారార్థము.
శ్రీమ ద్యామున ముని ప్రణీతమైన
గీతార్థ సంగ్రహము సమాప్తము.
శ్రీ మద్యామున మునయే నమః

:- శ్రీ కృష్ణార్పణమస్తు :-

లభ్యపుస్తకసూచి

గోదా గ్రంథమాల - ముసునూరు, కృష్ణాజిల్లా - 521 207

దివ్యప్రబంధ వ్యాఖ్యలు	రూ. పై.
పెరుమాళ్ తిరుమొళి	15-00
దివ్యప్రబంధత్రయి (తిరుమాల-అమలనాదిఃరాన్‌కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు)	10-00
ఉపదేశరత్నమాల	10-00
తిరుమంత్రార్థము	12-00
తిరువాశిరియము - పెరియ తిరువందాది	12-00
తిరువాయ్ మొళి 2,3,4,5,6,7,8,9 పత్తులు 12 × 8=	96-00
పెరియాళ్వార్ తిరుమొళి 1వ పత్తు	18-00
పెరియాళ్వార్ తిరుమొళి 2వ పత్తు	18-00
పెరియాళ్వార్ తిరుమొళి 3వ పత్తు	18-00

ఇతరములు	
శ్రీ భాష్యసారము 1 భా. (ఇతరల ప్రచురణ)	25-00
శ్రీ భాష్యసారము 2 భా. (అచ్చులో)	25-00
శ్రీ గోదాస్తవము వ్యాఖ్యతో	20-00
భగవద్గీతామృతము వ్యాఖ్యతో (1వ షట్కము)	20-00
భగవద్గీతామృతము వ్యాఖ్యతో (2వ షట్కము)	20-00
భగవద్గీతామృతము వ్యాఖ్యతో (3వ షట్కము) [అచ్చులో]	20-00
గద్యత్రయ వ్యాఖ్య	15-00
రామాయణ తనిశ్లోకి (2వ భాగము)	12-00
దివ్య సూరి కథాసారము	15-00
రామానుజ కథాసారము	12-00

1) ముందుగా 250/- రూ॥లు పంపినవారికి పైవన్నియు ఉచితము.
2) ఖర్చులు చాల పెరిగినందున సంవత్సర చందా రూ. 30/-చేసినాము.
3) వి. పి. పోస్టు ఖర్చులు అదనము. *(Extra)*

మన గ్రంథమాలకు తమ ఘన సహకార మందించిన యీ సహృదయులకు మా నవవర్ష శుభాకాంక్షలు.

—శ్రీ గోదా గ్రంథమాల

శ్రీమాన్ నమ్మాళ్వార్ గారు రాఘవపురము	316
శ్రీమాన్ యస్. అర్. యస్. అయ్యంగార్ తిరుమల	232
శ్రీమాన్ సౌమిత్రి మధుసూదనాచార్యులు గారు భద్రాచలము	216
శ్రీ రమణ మద్రాసు	216
శ్రీమాన్ డా. యస్. వి. రంగరామానుజాచార్యులు గారు కొవ్వూరు	200
శ్రీమాన్ కె. సుప్రసన్నాచార్యులవారు వరంగల్	200
శ్రీమతి బి. ప్రేమలత గారు సికిందరాబాద్ చి. హరిణి (పుత్రి జన్మదినోత్సవ సందర్భమున)	116
శ్రీమాన్ గట్టు వేంకటాచార్యులు గారు భద్రాచలము	116
శ్రీమాన్ సౌమిత్రి రంగాచార్యులవారు హనుమకొండ	116
శ్రీమాన్ నారాయణం శ్రీరామాచార్యులవారు, గనికపూడి	116
శ్రీమతి కె వరలక్ష్మిగారు చిననిండ్రకొలను	116
శ్రీ రాధారామారావు దంపతులు హైదరాబాద్	116
శ్రీ పి. కోదండరామయ్యగారు హైదరాబాద్	116
శ్రీమాన్ మరింగంటి రాఘవాచార్యులుగారు హైదరాబాద్	116
చి. అనిరుద్ధ అన్నప్రాశనమహోత్సవ సందర్భమున తాతగారు శ్రీమాన్ సౌమిత్రి రంగాచార్యులవారు హనుమకొండ	108
శ్రీ అత్తిలి వేంకటరమణగారు నూజివీడు	108
మాతృదేవత శ్రీమతి కీ. శే. తాయారమ్మగారి దివ్య స్మృతికై శ్రీమాన్ డా. చిం శ్రీరంగాచార్యులవారు అర్మూర్	100
పుత్రుడు కీ. శే. వెంకటరమణ స్మృతి చిహ్నముగా శ్రీమాన్ డా. చిం. శ్రీరంగాచార్యులవారు. అర్మూర్	100
శ్రీమాన్ యస్. లక్ష్మణమూర్తిగారు వరంగల్	100
శ్రీమాన్ డా. యస్. శ్రీరంగాచార్యులుగారు పాలెము	100

శ్రీ సరస్వతీ గోవిందరాజులుగారు, కిషన్‌దాస్‌పేట	200-00
శ్రీ వాడపల్లి చక్రపాణిరావుగారు, అమలాపురము	100-00
శ్రీమాన్ కె. నరసింహాచార్యులుగారు, బిచ్‌కొండ	100-00
శ్రీమాన్ కె. వై. యల్. నరసింహాచార్యులుగారు, బందరు	100-00
శ్రీ టి. శ్రీనివాస్, జోగిపేట	80-00
శ్రీ చిట్లూరి కోటేశ్వరరావుగారు, విజయవాడ	80-00
శ్రీ తోట పూర్ణచంద్రరావుగారు, విజయవాడ	72-00
శ్రీ మోపిదేవి కృష్ణస్వామిగారు, విజయవాడ	60-00
శ్రీమతి కె. అన్నపూర్ణగారు, ఏలూరు	60-00
శ్రీమాన్ గుదిమెళ్ళ మురళీకృష్ణమాచార్యులవారు, భద్రాచలము	60-00
శ్రీమాన్ డా. బి. వి. రంగాచార్యులుగారు, బందరు	60-00
శ్రీమాన్ యస్. టి. పి. శ్రీనివాసాచార్యులుగారు; ఏలూరు	60-00
శ్రీమాన్ యన్. వరదాచార్యులుగారు, మద్రాసు	60-00
శ్రీమాన్ యన్. సి. యన్. బి. ఆచార్యులుగారు, బందరు	60-00
శ్రీమతి కటంగూరు సుగుణమ్మగారు, హనమ్‌కొండ	58-00
శ్రీ చి. వేంకటసత్యనారాయణగారు, కూచిపూడి, కృష్ణా	58-00
శ్రీమాన్ కోగంటి వేంకటాచార్యులుగారు, నెల్లూరు	51-00
శ్రీ పి. వెంకట్రామరావుగారు, కరీంనగర్	50-00
శ్రీ డా. యస్. కొండలరావుగారు, కట్టమూరు	50-00
శ్రీమాన్ న. చ. రామచంద్రాచార్యులుగారు, నూజివీడు	50-00
శ్రీమాన్ చలమచర్ల వేంకటాచార్యులవారు, గుడివాడ	50-00
శ్రీమాన్ యస్. టి. పి. రామానుజాచార్యులుగారు, నల్గొండ	50-00
శ్రీమాన్ న. తి. అళహసింగరాచార్యులుగారు, విజయవాడ	50-00
చి. సౌ. నాగపద్మజ వివాహసందర్భంగా తండ్రి శ్రీ కె. యస్. ఆర్. ఎ. శర్మగారు, హైదరాబాద్	50-00
శ్రీమతి కె. అనూరాధగారు, హైదరాబాద్	50-00

శ్రీమాన్ కే. ఎస్. రామానుజాచార్యులుగారు, నెల్లూరు	50-00
శ్రీమాన్ వంగల లక్ష్మి నరసింహాచార్యులుగారు, హైదరాబాద్	50-00
శ్రీమాన్ టి. కె. వి. అయ్యంగార్, హనమ్‌కొండ	50-00
శ్రీమాన్ చి. సత్యలక్ష్మణాచార్యులుగారు, గుంటూరు	50-00
శ్రీమాన్ యస్. టి. పి. వి. రామానుజాచార్యులుగారు, నూజివీడు	50-00
శ్రీమాన్ కె. వి. ముకుందాచార్యులుగారు. విశాఖపట్నం	50-00
శ్రీమాన్ యన్. సి. వి. నరసింహాచార్యులువారు, తిరుపతి	50-00
శ్రీ అల్లూరి వేంకటనరసింహరాజుగారు, ఏలూరు	50-00
శ్రీమాన్ యన్. సి. యస్. వేంకటాచార్యులవారు, కోదాడ్	50-00
డా. ప్రేమానందకుమార్, శ్రీరంగము	50-00
డా. ఆర్. బి. కృష్ణమూర్తిగారు, గుంటూరు	50-00
శ్రీమాన్ లక్ష్మణ యతీంద్రులవారు, ఏలూరు	50-00
,, ముడుంబై గోపాలాచార్యులుగారు, ఏలూరు	50-00
శ్రీమతి స. చ. రామానుజమ్మగారు, ఏలూరు	50-00
శ్రీమతి చేవూరి రమాదేవిగారు, విజయవాడ	50-00
శ్రీ నందకిశోర్‌గారు, విజయవాడ	50-00
శ్రీమాన్ మోటుపల్లి వరాహస్వామిగారు, హనమ్‌కొండ	45-00
,, గందిమెళ్ళ మురళీవేంకటకృష్ణమాచార్య, ఏలూరు	41-00
శ్రీ నాళం సుబ్రహ్మణ్యంగారు, ముసునూరు,	40-00
శ్రీమాన్ వేదాంతం సుదర్శనాచార్యులుగారు, నూజివీడు	40-00
,, బి. నరసింహాచార్యులుగారు, బందరు	40-00
,, గుదిమెళ్ళ రంగాచార్యులుగారు, గుంటూరు	35-00
,, మరింగంటి అప్పలాచార్యులుగారు, ఏలూరు	35-00
శ్రీ కరి శ్రీధరరావుగారు, నాగాయలంక	30-00

శ్రీ యస్. యల్. యన్. మూర్తిగారు, కాకినాడ	30-00
డా. కె. సదాశివరావుగారు, గుంటూరు	30-00
శ్రీమాన్ మంగపల్లి సీతారామాచార్య, హైదరాబాద్	30-00
శ్రీ ధన్యంరాజు శంకరంగారు హైదరాబాద్	30-00
శ్రీమాన్ గుదిమెళ్ళ కస్తూరి రంగాచార్య, హైదరాబాద్	30-00
శ్రీమాన్ ఆరుట్ల కేశవమూర్తిగారు, హనమ్‌కొండ	30-00
శ్రీమతి సౌమిత్రి రంగనాయకమ్మగారు, హనమ్‌కొండ	30-00
శ్రీమాన్ పరాశరం గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు, గుంటూరు	30-00
శ్రీ పడాల సూర్యనారాయణగారు, నూజివీడు	30-00
శ్రీ మైలవరపు సూర్యనారాయణమూర్తిగారు, కృష్ణంపాలెము	30-00
శ్రీమతి కడపకొల్లు పార్వతిగారు, ఉల్లిపాలెము	30-00
శ్రీమతి యమ్. సుమతిగారు, హనమ్‌కొండ	30-00
శ్రీమాన్ వేదాంతం గోపాలకృష్ణమాచార్యులు, ముసునూరు	30-00
శ్రీ వడ్లమూడి వేంకటేశ్వరరావుగారు, ఏలూరు	30-00
శ్రీమాన్ ముడుంబై నారాయణాచార్యులుగారు, ఏలూరు	30-00
పత్ని కీ. శే. అలివేలు మంగతాయారమ్మ స్మృతికై శ్రీమాన్ కిడాంబి వేంకటచలపతిగారు, ఏలూరు	30-00
శ్రీమాన్ ముడుంబ పాండురంగాచార్యులుగారు, తుని	30-00
శ్రీమాన్ కె. యన్. శ్రీనివాసన్‌గారు, బెంగుళూరు	30-00

○○○